

Jászsági összeállításunk vendégszerkesztője: Pethő László

Pethő László

Szerkesztői előszó

Amikor megkaptam a felelős szerkesztő megtisztelő ajánlatát egy jászsági szám összeállítására, többféle ötletem, elképzelésem merült fel. Arra gondoltam, hogy megkeresem azokat, akik valamilyen módon kötődnek a Jászsághoz, részt vállaltak annak kutatásában, vagy olyan teljesítményeket mutattak fel, mellyel növelték a vidék hírét. Megbízatásomat továbbgondolva eldöntöttem, hogy olyan kérdések elemzésére és megválaszolására kérek fel szakembereket, melyek manapság előtérbe kerültek, és valamilyen módon a levegőben vannak.

Az ún. rendszerváltás időszaka óta a napi politizálás során határozottan fel erősödtek nyilvánosságot és visszhangot kaptak a *Jászság autonómiájának* problémái. Kis Zoltán országgyűlési képviselő a Jász megye megvalósításért emelt szót, megalakult a Jászsági Önkormányzatok Szövetsége, s hiába lettek Szolnokból Jász- Nagykun-Szolnok, a megyéhez való kötődés szálai alaposan meglazultak. Úgy gondoltam, a helykeresés jegyében egyáltalán nem érdektelen, ha jeles szakemberek kutatómunkájának eredményeit összegyűjtjük és közzéteszük ebben a többszáz éves gyökerű kérdésben. A kapott válaszok meglehetősen sokrétűek. Kocsis Gyula XVI–XVII. századi forrásanyagokkal bizonyítja, hogy a megszerzett kollektív előjogok egyáltalán nem örökérvényűek, hanem azokért újra és újra meg kell harcolni. Márkus István a feudális társadalom sematikus, leegyszerűsített elemzésétől eltérő, attól sokkalta árnyaltabb viszonyok közé helyezi el a meglehetősen körülhatárolt és számos tekintetben csak szimbolikus jelentőségű autonómiát. Benda

Kálmán akadémikus visszaemlékezése pedig éppenséggel arra a máig ható tényre hívja fel a figyelmet, amit e tájon a nagybirtok hiánya és az ebből fakadó, jász öntudaton alapuló, önálló cselekvés lehetősége jelentett. Mindennek megragadása, mély átélése tükröződik annak a Jászárokszálláson élt gyógyszerésznek a levelében, amelyet Wirth István gondozásában adunk közre. Cseh Géza munkája a helyi politizálás történetéből ad értékes elemzést, a megye és a táj viszonyát elemezve.

A bemutatott dolgozatok másik része *értékmentő, értéket felmutató* céllal került be ebbe a számba. A Lehel kürt, Déryné Széppataki Róza, Rácz Aladár és Székely Mihály emlékének megőrzésén és ápolásán kívül más, nem kevésbé jelentős teljesítmények számbavételére kevés gondot fordított a helyi értelmiség. Most egyfajta hiánypótlás, illetve adósságtörlesztés jegyében mutatja be Wirth Lajos azt a Makó Pált, akinek a hazai oktatásügyben és különösen annak egyik csúcsteljesítményének, a Ratio Educationis-nak létrehozásában fontos rész jutott. Hasonlóan kiemelkedő jelentőségű a közelmúlt jelentős politikusának, Nagy Imre egyik legközvetlenebb munkatársának, Donáth Ferencnek tevékenysége, aki haláláig a demokratikus ellenzék integráló szerepet betöltő, a mai politikai elit tagjai által elismert vezéralaknak bizonyult.

Jelen vállalkozásunk szervesen kegyesül azokkal a munkákkal, amelyek a *Jászság ma felvetődő problémáira* keresnek válaszokat. Balla Ferenc dolgozata a helyi nyilvánosság, egy kisvárosi lap újjáéledésének ígértéről és kríziseinek történetéről számol be. Táll

Éva tanulmánya a helyi társadalom irányításában szerepet vállalókról kapott országos áttekintésben értelmezi a Jászberényben felgyűjtött adatokat. A bevezetőben közölt interjúhoz hasonlóan szintetizáló szándékú Zalai Ernő professzor emlékező és egyben programot is adó áttekintése, amely nemesak az ország, hanem a Jászság számára is megszívlelendő alternatívákat kínál.

A most közreadott tanulmányok, dokumentumok és interjúk bizonyos tekintetben kezdetét jelenthetik a Jászságra irányuló tudományos kutatás újragondolásának. A táj felé forduló, annak életét elemző vizsgálatok elsősorban a fővárosban és Szolnokon működő kutatóbázisokhoz kötődtek. A többnyire magányosan dolgozó, bécsi és budapesti levéltárak dokumentumait feltáró Kiss József munkái szervesen illeszkednek be abba a sorba, melyet a Jászok Egyesülete által reprint kiadásban megjelentetett Gyárfás István és Fodor Ferenc monográfiái fémjelznek. A Damjanich Múzeum és elsősorban Szabó László, valamint a Megyei Levéltár kutatásai igen becses eredményeket mutatnak fel, melyeket jól egészített ki a Jász Múzeumban és a Tanítóképző Főiskolán folyó kutatómunka.

A napi problémák azonban új válszakokat igényelnek. Meggyőződésem, hogy a *Jászság nem juthat előbbre, nem lehet úrrá gondjain a tudomány, és benne a társadalomtudományok segítségével, közreműködése nélkül.* Így ezért arra is fel kell hívnom a figyelmet, hogy erre a területre is megfelelő forrásokat kell biztosítani. Az egykori centrumok bírálata önmagában kevés, meg kell keresni a táj új helyét. Ennek a

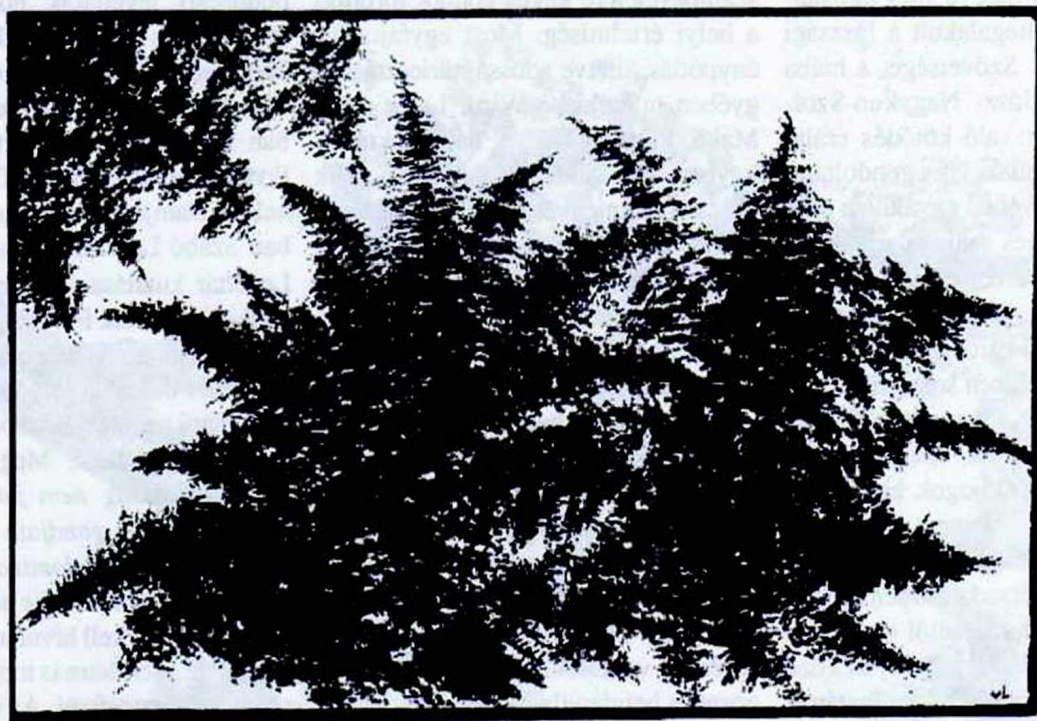
kistájnak szoros szálakkal kell kapcsolódni más régiókhoz, legyen az akár az Alföld, az észak-déli összeköttetés mentén húzódó Zagyva, a fővárosi agglomeráció, vagy éppen más közelebbi és távolabbi régiók. Tisztázni kell az új közjogi státusokból adódó szerepköröket: Jászberény immár nem egyetlen városa a tájnak, hanem legfeljebb első az egyenlők között. Az új városok megjelenése, többek erre való törekvése arra utal, hogy a Jászság településeinek együttműködése csak korrekt partneri viszonylatok fenntartása esetén lehet eredményes, melyhez a szervezetek kutatásának eredményei fontos támpontokat adhatnak.

A politikai rendszerváltással egyidejűleg fölöttébb időszerű a Jászság területén jelentkező életfeltételek változásából adódó helyzetek elemző áttekintése. Az előbb említett műhelyek és szerzők századunk derekáig vizsgálták a táj életének, társadalmának alakulását. Bármennyire színvonalas munkát végeztek, feladatok azért bőven maradtak. Az itt közölt anyagokból is

felsejlik például, hogy meglehetősen hézagosak az ismereteink a polgárosodást célbavevő társadalmi erők és az ebben speciális helyet elfoglaló helybeli zsidóság törekvéseiről. Alaposabb megvilágítást, részletesebb magyarázatot igényelnek a későbbi évtizedek generális változásai. Az addig uralkodó paraszti jellegű gazdálkodás kiszorult, sőt az erőszakos beavatkozások nyomán kiszorított helyzetbe került. A mindezek ellenére többnyire virulensnek bizonyuló mezőgazdasági nagyüzemek mellett jelentős mennyiségű árut – köztük korábban alig honos kertészeti termékeket – kibocsátó háztáji és kisgazdaságokban felhalmozódó források vetették meg az életformaváltás anyagi forrását. Hasonló, robbanásszerű változást eredményezett az ipar és vele megannyi új foglalkozás megjelenése. A nyolcvanas évekig egyenletesen felfelé ívelő – hazai és KGST relációban esetenként kiemelkedő színvonalú – nagy- és középüzemekben folyó ipari tevékenység helyzete megrendült, mára a korábban ismeretlen foglalkoztatási problémák gócpontjává vált. Jászberény és a többi város forgalma megélnékült, kereske-

delmének, egészségügyi szervezeteinek, oktatási intézményeinek számottevő vonzása lett. A korábrinál jóval könnyebben szervezhető külső kapcsolatok nyomán nagyon sokan lettek részesei a nemzetközi vérkeringésnek.

Az ötvenes-hatvanas évek változásait, jelentős áldozatokkal, de megemésztette a vidék, képes volt az új helyzethez alkalmazkodni. A jelen nagy kérdése, miként tudnak alkalmazkodni a hasonló mértékű változásokhoz a ma itt élők. Képesek lesznek-e őseikhez hasonlóan az önálló gazdák gondosságán nyugvó teljesítményekre, a modern társadalmak diktálta feltételek adaptálására. Bekövetkezik-e és miként a lassan századok óta óhajtott polgárosodás? Vajon milyen szerepe lesz ebben az újra mobilizálható tulajdonnak, és milyen a tudásnak? Mindezek figyelemmel kísérése, a felmerülő problémák elemzése és megválaszolása elsősorban a tudomány feladata. Ebben pedig minden e tájon élő, ide kötődő és ide köthető kutatónak megannyi feladata lehet.

Szécsi Valéria rajza

A jázsági kiváltságok értelmezésének változásai a XVI–XVII. század folyamán

Jászberény és a jázsági községek levéltárai általában nem bővelkednek XVII. századi forrásokban, kivéve azt a forrástípust, amelyet a szakmai köznyelv – kissé pontatlanul ugyan – „kiváltságlevélnek” nevez. A magyar többségektől származó ilyen iratokat már az 1930-as években publikálta Pintér Jenő, míg a török levelek fordítását Hegyi Klára végezte el, és a Szolnok Megyei Levéltár jelentette meg a közelmúltban.¹

A helyi társadalomfejlődés vonásait a Jázság gazdag történeti irodalmából jól ismerjük, ennek ellenére szükségesnek vélem a „jász-kun” kiváltságokat, valamint ezek történeti alakulását áttekinteni, azért is, hogy az értelmezésükben bekövetkezett változások jobban követhetők legyenek. A magyar királyoknak lényegében négy olyan oklevélét ismerjük, amely kiváltság(ka)t adományoz. Időrendben az első a IV. László által 1279-ben kiadott okmány, amely a kunok letelepítését, keresztény hitre térését tartalmazza, és amely elrendeli, hogy:

a) a kunok közössége az ország nádorának lesz alárendelve, aki a kunok és magyarok közötti ügyekben bíraskodni fog,

b) a kunok egymás közötti ügyekben csak a saját kapitányaik bíraskodása alá tartoznak,

c) és a kunok az ország nemeseivel egyenlő szabadságot élveznek.

Az 1279-es kiváltságlevél ezen utolsó pontjának anakronizmusa és túlhangsúlyozása miatt tartja az oklevelet (legalább ezekben a részeiben) interpolálnak Szentpétery Imre.² Vélekedését a későbbi forrásokból kialakítható kép alátámasztja, a XIV–XV. századi társadalmi fejlődés pedig azt mutatja, hogy még a szálláskapitányi státusz sem egyenlő az országos nemességgel. Ez utóbbit csak külön adományozással

tudták a kapitányok elérni. Az 1514. évi törvények pedig kifejezetten jobbagyállapotúnak mondják a kunokat és a jászokat.³ (Mindezen kérdéseket egy másik, még meg nem jelent munkámban részletesen kifejtem.) Ezért ezt a „sarkalatos” jász-kun kiváltságot az alábbiakban tovább nem vizsgálom.

A következő kiváltságlevelet Károly Róbert állította ki 1323-ban 17 név szerint felsorolt jász számára. Ebben a felsoroltakat és rokonaikat kivéve egy bizonyos Keverige és fiainak hatalma és bíraskodása alól, és átteszi őket a királlyal katonáskodni tartozó jászok rendjébe, valamint „a szabadságnak azt a kiváltságát” adja meg nekik, amellyel a királlyal katonáskodni tartozó jászok élnek.⁴

Zsigmond 1407-ben a jászok számára kiadott oklevélben megerősítette a saját bíraskodás jogát, valamint – újabb kedvezményként – vámmentességet (tributum) adományozott nekik.

Mintegy száz év múltán, 1512-ben pedig Ulászló a kegyúri jogot is átengedte a jász kapitányoknak.

A „jász-kun” kiváltságok a török hódoltság kezdetén tehát a következők voltak:

1) a nádor a judex cumanorum et philistorum,

2) egymás közötti ügyekben saját választott bíráik ítélnék,

3) az ország területén vámmentességet élveznek,

4) papjaikat maguk választják,

5) egyházi tizedet nem fizetnek. (Habár a tizedfizetés alól mentesítő, vagy annak sajátos módját megszabó királyi oklevél vagy magyar törvény nem ismeretes.⁵)

Az utolsó két pontban felsorolt kiváltságokat a XVII. század folyamán valószínűleg soha senki sem kérdőjelezte meg, ezért megerősítésükre sem került sor. Az első három pontban em-

lítették voltak azok, amelyeknek tartalma és értelmezése a XVI–XVII. század folyamán változott. A változások alakulását kívánom az alábbiakban bemutatni.

A judex cumanorum tisztség tartalmában bekövetkezett változások

A nádor a kunok bírása határozta meg Kun László oklevele. A XIV. század folyamán azokban az időszakokban, amikor a nádori szék be volt töltve, nem fordul elő olyan eset, hogy a nádor helyett más tisztségviselő élt volna a judex cumanorum címmel. (Egy kivétel akadt – Gilétfi Miklós nádorsága idején.) Ekkor tehát a két tisztség még csakugyan szorosan összekapcsolódott. A század utolsó évtizedében, Bebek Detre és Ilsvai Leusták nádorsága alatt azonban rendszeresen mások – az országbíró, a tárnokmester, az erdélyi vajda, illetve embereik – viselik ezt a címet. Garai Miklós nádorsága első két évtizedében (1402–1424) a kunok bírása minőségben is intézkedik, 1424-től kezdve azonban a két tisztség lényegében elvált egymástól. Néhány hónapos szünetektől eltekintve az országnak folyamatosan volt nádora, judex cumanorumként azonban mégis a király bizalmasai, Ozorai Pipó, Thallóczy Matkó, valamint a szolnoki comes intézkedtek. A cím, a tisztség és bizonyára a vele járó jövedelem is különvált a nádori tisztségtől, és „honorként” viselkedett. Mátyás uralkodásának kezdetétől pedig a mindenkori budai vámagy viseli a „comes cumanorum” címet. Így volt ez annak ellenére, hogy Mátyás az 1486. évi decretumának 11. cikkeében meg-

erősítette, hogy a nádor tiszténél fogva egész Kunország felett bíraskodik (iudicare totam Comaniam), és a kunoknak örökös ispánja és bírója. A tényleges hatalmat azonban egyre inkább a budai tisztartók gyakorolták felettük. A nádorok a tisztségükért járó 3000 aranyforintot sem az érintettektől, hanem a kincstártól kapták.⁶ A budai várnagyok, illetve tisztartók „jász-kunok” feletti hatalmának erősödését elősegítette az, a törvényekben csak az 1510-es években jelentkező, de valószínűleg már a XV. század második felében működő gyakorlat, amely szerint a kunok és a jászok a „királyi korona fekvő jóságai”, és a tőlük származó jövedelmek a királyi udvartartás céljaira fordítandók. (1514. évi VII. decr. 3. cikkely, 1518. évi II. /bácsi/ decr. 14. cikkely.)

A tendencia – a nádori és a judex cumanorum tisztség szétválása – minden bizonnyal érvényesült, még akkor is, ha a nádori titulosok között továbbra is szerepelt a judex cumanorum cím is, valamint az országgyűlés (különösen 1514 után) számos határozatot hozott arról, hogy a nádor ítélkezzen a kunok és a nemesek közötti határvitákban.⁷ A Mohács utáni kettős királyválasztás, majd 1530-ban a kettős nádorválasztás, illetve a nádori szék 1534–1554 közötti betöltetlensége eredményezhette azt, hogy a nádori címmel járó judex cumanorum titulus egyre inkább tartalom nélkülivé vált, és a „jász-kunági” jövedelmek kezelése, a területek igazgatása hosszú időre a budavári tisztartó, a nagy befolyással és hatalommal rendelkező György barát kezében összpontosult. Így nem is csoda, ha az 1554-ben megválasztott új nádor – a kortársak körében víg kedélyű tréfacsinálónak, a feltűnést és a hivalkodást kerülő személyiségnek tartott – Nádasdy Tamás és felesége, Kanizsay Orsolya közötti levelezésben a tréfalkozásra alkalmat adó üres címnek tűnik fel a „kunbíróság”. Kanizsay Orsolya „a kevély nádrispáné asszony” évődve írta férjének a nádorsággal kapcsolatos tisztségek felől, hogy: „Továbbá az (nádorsággal járó) négy tisztnak egyik(e) elég énnekem, és az kún bíróságot kívánom, mert tudja Kd, hogy én nem iszom bort; az doktor azt

mondja, hogy nem jó nádrispáné asszonynak vizet innia; azért mégis jű valami bóza a bírságon, mégsem halok szomjival meg.”⁸

Nádasdy nádori tevékenysége során több alkalommal szembekerült a bécsi királyi udvar szándékaival, így a központi hatalom saját törekvéseinek akadályozóját látta a nádori méltóságban. Ennek következtében a XVI. század második felében közel fél évszázadon át nem volt nádora az országnak. A jász-ságiak egyes ügyekben a helytartóhoz fordulhattak.

A terület igazgatásának másik ágává az I. Ferdinánd által 1528-ban megszervezett Magyar Kamara vált, amely az összes kincstári jövedelmet – köztelte a Jász-ságból (és a Kunságból) származókat is – kezelte. A kamara mint országos főhatóság a XVI. század közepétől a XVII. század végéig fontos szerepet játszott a Jász-ság életében. Az egyik lehetséges fórum volt, ahol az ellenük elkövetett jogtalanságok miatt panaszt tehettek, ahonnan – mint koronabirtokok – védelmet várhattak. A kamarának ez a szerepe világosan kirajzolódik a XVI. század második felében, míg a jász-ságiaknak adóikat az egri vár fenntartására kellett fizetniük, illetve a XVII. század második felében, Wesselényi Ferenc nádor halála után, amikor a kamara adta ki a különféle védleveleket.

Az 1608 őszén a királyválasztásra összeült magyar országgyűlés helyreállította a Jagelló-kori politikai rendszert. Az 1608. november 18-án megválasztott nádor Illésházy István személyében a magyar rendiség győzelmét is jelentette a Habsburg központosító törekvések felett. Ebben a „restaurációban” a megváltozott körülmények között új szerepet és értelmet kapott a nádornak „a régi szent királyok” által adott „judex cumanorum et philisteorum” címe is. Míg jó százötven évvel korábban a király befolyását, ellenőrzését, védelmét jelentette a fontos katonai erőt ígérő csoportok felett, ekkor már a magyar rendiség befolyásának, ellenőrzésének kiterjesztése volt a korona jövedelmeinek egy részére is. A korábban már kiüresedett cím (a levélestárakból kerestették elő a kiváltságokat) új tartalommal való megtöltődésének további eleme volt, hogy a magyar korona rendelkezési igényét is

kifejezte a XVII. században már mélyen a hódoltságban lévő területek és a népesség felett.

A jászoknak (és a kunoknak) tehát az alapvető „sikerük” az volt, hogy különleges közjogi helyzetük (valamint jobbgyállapotuk) fenntartása a magyarországi rendeknek is érdekében állott. További kérdés azonban, hogy a jász-ságiak játszottak-e aktív szerepet, képesek voltak-e ilyen szerepet játszani kiváltságaik védelmében, illetve visszaállításában, újraértelmezésében.

A kiváltságok védelme a XVII. században

Pintér Jenő már idézett munkájában 48 olyan irat található, amely a XVII. század folyamán (1610–1696 között) a Jász-sággal kapcsolatban keletkezett. Ezek tartalmilag öt csoportba bonthatók a következő módon:

- szabadon visszaköltözhetnek régi lakóhelyükre... 2
- mentesek a harmincad fizetése alól... 5
- átírják, megerősítik régi kiváltságaikat, azaz a saját bíraskodást és a vámentességet... 11
- a végváriak, kóborló hajdúk, rabok, beszállásolást követelők visszaéléseit tiltó védlevelek... 25
- vegyes, a fenti kategóriákba nem sorolható... 5

Az iratokat 6 alkalommal a király, 3 alkalommal a fejedelem, 24 alkalommal a nádor, 9 alkalommal katonai parancsok, 6 alkalommal kamarai tisztségviselő írta alá. Az iratokat kiállítókat nagyon gyakran hivatkoztak arra, hogy a jász-ságiak küldöttei személyesen megkeresték őket, és előadták keserves panaszukat, amelynek orvoslására készült az irat. Ez számos esetben – főként a hadinép visszaélései kapcsán – természetes is, hiszen megtörtént, konkrét esetek után mentek elégtételt keresni az illetékes, vagy a panaszolókat által megfelelőnek tartott katonai parancsnokhoz (magát a nádort is ideértve). Ez tehát eleve azt jelenti, hogy a jász-ságiak nem sajnálták az erőfeszítéseket településeik, lakostársaik, vagyontárgyaik, stb. védelmében. Ezzel azonban még nem tűntek volna ki kör-

nyezetünkben, ugyanis tömegesen maradtak fent a XVII. század zűrzavaros időszakából ilyen panasz- és protekcionális levelek. A kiváltságos állapot tudata és a kiváltságok megvédésének igénye más módon érhető utol.

A források elemzése során az a kérdés merült fel bennem, hogy mi lehetett a kiváltságok megerősítésének módja, hol és hogyan történt ez. A választ az oklevelek keltezése időpontjának vizsgálatával kezdtem el keresni. A kiváltságlevelek datálásának és különféle, országos jelentőségű politikai események időpontjának összehasonlítása az alábbi eredményt hozta: a király által szignált hat irat közül három (1622; 1625; 1646) országgyűlések idején készült, általában az országgyűlés vége felé, amikor a király és a rendek közötti konszenzus már többé-kevésbé megszületett. (1625-ben például III. Ferdinánd megkoronázása után két héttel.) Az I. Lipót uralkodása idején keletkezett három levél (1668 és 1696, a harmadik csak a végváriakat tiltja el a hatalmaskodástól) „háttérköriülményei” nem tárhatók fel ilyen módon az abszolutizmus felerősödése miatt.

A nádorok által szignált okleveleknek mindössze egyharmada (8 db) szól a kiváltságok megerősítéséről, a többi – Wesselényi Ferenc és Esterházy Pál nádorsága alatt – a végbeliek és a kóborló katonák elleni protekcionális levél. Azonban a nádori kiváltságlevelekre is érvényes a korábban megfigyelt jelenség, nevezetesen az, hogy az országgyűlés ülésezésének időszaka alatt datálódtak. (Kivéve Esterházy Miklós 1637. évi levelét, amely három héttel előzi meg az országgyűlés kezdetét.) Az is észrevehető, hogy az adott országgyűlésen megválasztott új nádorok néhány héten, maximum hónapon belül megerősítik és ezzel személyesen garantálják a „jászkunok” kiváltságait, mintegy eleget téve ezzel a *judex cumanorum* címűkből fakadó kötelezettségüknek. Most már talán I. Lipót 1668. évi kiváltságmegerősítő levelét is magyarázhatjuk, mégpedig azzal, hogy a jászságiak egy évvel a nádor halála után, új nádor hiányában az abszolutizmus erősödését érzékelvén, kérték kiváltságaik megerősítését attól az uralkodótól, aki

uralkodásának első tíz esztendeje alatt nem tette ezt meg.

Az eddigiekben sokat emlegetett „régikiváltságok” megerősítése a királyi és nádori oklevelekben lényegében a harmincadmentességet és a saját közösségen belüli bíróválasztás jogát jelentette. A sűrű megerősítetésekre a „propaganda” okokon kívül gyakorlati szükség is lehetett. A harmincadosok az egyre csökkenő bevételek növelése érdekében valószínűleg fokozottabban igyekeztek megvámoltatni minden személyt, akiről úgy vélték, illetékességi körükbe tartozhat. A jászsági kereskedőktől sem volt idegen a harmincadmentességgel való visszaélés, amint erről Tárnoky János szécsényi harmincados részletesen beszámolt a kamarának. Tárnoki szerint a jászságiak közül sokan dúsgazdagok, akik a máshol lakók marháit is megvásárolják, és azt sajátjukként, harmincad fizetés nélkül akarják kihajtani. A további vád ellenük az, hogy bíráiktól egyszerűen kapnak „pecsétes levelet”, de azal egész éven át akarnak harmincadolás nélkül járni. A bíráktól származó „pecsétes levél” szép példája a berényi főbíráknak a „Tekintetős Nagyságos Zászlós Uraknak”, valamint minden rendű és rangú tisztségviselőknak címzett, három jászberényi tózsér nevére, oklevél formában, díszesen kiállított utazólevele, mely II. Ferdinánd 1622. és 1625. évi kiváltságlevelére hivatkozik.⁹ A kincstár bevételeinek növelése, a végvári katonák fizetésének biztosítása érdekében pedig az 1646–47. évi o.gy. elrendelte az e tárgyban adott kiváltságokra való tekintet nélkül a rendes harmincadon felül kötelező félharmincad fizetését.¹⁰

A saját bíráskodási jog is lényeges átalakuláson ment át a középkor óta. A XIV–XV. században a magyarországi társadalomba még nem egészen beilleszkedett közösség belső autonómiáját, valamint a király által igényelt katonai erőt irányító kapitányok hatalmának erősítését szolgálta. A XVII. században viszont már a magyar társadalom szerves részét képező, a korona-birtokként kezelt mezővárosban és a hozzá tartozó falvakban élő, sokféle eredetű – közte magánföldesúri jobbágságból származó – lakosság védelmét szolgálta a rendiség területi szervezésének, a vármegyének a törekvései

ellen. Ezek a törekvések nem utolsósorban a Jászság területén élő volt magánföldesúri jobbágyok repetálására (visszakövetelésére), a szabadalmas közösségek vármegyei joghatóság alá kényszerítésére, valamint a megyei adóztatás bevezetésére irányultak. A vármegyei nemességnek ezek a törekvései azonban már ellentétesek voltak a korona gazdasági és politikai érdekeivel, ez motiválhatta tehát a kiváltságok készséges megújítását az irányítás központi szerveiben.

A török levelek tanulságai

Lehet-e a XVII. századi török levelekből a témánkat érintő következtetést levonni? A kiváltságok vonatkozásában nem, hiszen az oszmán uralom nem ismerte el a „régikiváltságok” által adományozottakat. A török levelek tartalmi változatossága az, ami az első pillanatban feltűnik. A száznál több levél 21 kérdéskört érint, kezdve attól, hogy kell-e passztormát adniuk a tolvajok megölésének, vagy a templom felújításának engedélyezéséig. Ebből az is kiderül, hogy a hódoltságban az élet igen „bonyolult” volt, sok mindenhez kellett engedély, sok minden ellen védelem, de voltak típusengedélyek és típusútilások, amelyek a többihez képest sokszoros gyakorisággal fordultak elő. Ezek részben az egyes esetek gyakoriságát, részben pedig a török igazgatás működését mutatják be. Az alábbiakban egy, a török levelekben leggyakrabban előforduló típusúgy lefolyását mutatom be:

1637 októberében a *szolnoki szandzsákbég* kérdésére a *budai pasa* a *szultán* nevében engedélyezte a jászságiaknak („Jászberény városa és más azon a vidéken levő falvak”), hogy – ha a nádortól engedélyük van – elfoghassák és megölhessék a rablókat. 1638 februárjában a *hatvani bég* adott e tárgyban további engedélyt, amelyet néhány nap múlva a *hatvani kádi* ki is hirdetett. Időközben azonban új pasát neveztek ki Budára, aki egy újabb levélben utasította – ezúttal – az *egri pasát*, hogy az is állítson ki a berényieknek engedélyt a rablók megölésére.

Az egri pasa nem volt rest, és feljebbvalója parancsának engedelmessé 1638 novemberében kiadta a levelet. Ebben az egy konkrét ügyben tehát 5 helyről szereztek be a berényiek engedélyt, hogy aztán fél esztendő múltán újból kezdődjön az egész előlről, és a sűrűn változó török tisztségviselők mindegyikétől legyen éppen érvényes engedélye, rendelete, tiltása a városnak.

A dolgozat bevezetőjében hivatkozott két forráskiadványban publikált iratok sora azt mutatja, hogy a tizenöt éves háborúban elpusztult terület elfutott és idegenben megmaradt népessége, máshonnan származó jövevényekkel kiegészülve, az 1610-es években visszatért és újraszervezte mezővárosi, falusi közösségeit. E nagy feladat elvégzése után az 1620-as évek elejétől már arra is jutott energiájuk, hogy a megelőző század folyamán már majdnem feledésbe merült kiváltságait a rendi országgyűléssel és a királlyal a kornak megfelelő új értelmezésben elfogadtassák, a XVII. század későbbi évtizedeiben pedig sorra meg-

újítottassák. Az a tény, hogy a kiváltságok megújításának 1622-ben kezdődő sorozata az országgyűlésekhez kapcsolódik, méghozzá azokhoz az országgyűlésekhez, amelyeken a királyi Magyarország legfelsőbb politikai vezetésében bekövetkezett változások zajlottak, arra utal, hogy a terület megbízottai, képviselői az országgyűléseknek helyet adó városokban jelen voltak (még ha az országgyűlésen mint paraszti rendűek nem is lehettek jelen), és a megfelelő időpontban tudtak az újonnan kinevezett tisztségviselőnél fellépni, a régi kiváltságokra új, személyes garanciákat kapni. A kiváltságok biztosította gazdasági és politikai lehetőségeket a jázsági elit tehát célszerűen használta fel, jól élt a nagypolitikai által kínált lehetőséggel. A török levelek segítségével azt is igazolhattam, hogy a jázságiak az egész életüket átfogó stratégiaként körültekintően és következetesen alkalmazták a kiváltságmegerősítetéseket, a tiltások és az engedélyek „gyűjtését”, annak érdekében, hogy szerencsésen és sikeresen gyarapodhassanak közösségeik. Az így elért eredményeik visszahatottak a közössé-

gi tudatra, és közreműködhetek a „jászi öntudat” kialakításában.

Jegyzetek

- 1) Pintér Jenő é.n., Hegyi Klára 1988.
- 2) Szentpétery, 1961. 247. p.
- 3) Magyar törvénytár 1514/23. tc., valamint Werbőczy III. rész 25. cím. (A későbbiekben is az itt idézett kiadást használok, de külön nem hivatkozom rá)
- 4) Pintér J. é.n.
- 5) 1328-ban XXII. János pápa eltiltotta a magyarországi főpapokat attól, hogy az „újonnan megtérített kúnokat, alachokat és sclavokat” egész tized követelésével a megtéréstől visszaretentessék. Gyárfás III. 469–70. p. 15. sz. okl.
- 6) Ember Gy. 1982. 513. és 524. p.
- 7) Monumenta rusticorum...
- 8) Varjas B. 1987. 92–3. p., Magyar levelestár 1988. 81. p.
- 9) OL. E. 41. 1632/30. A „pecsétetes levél szövegét (Ináncsy János nevének hibás olvasatával) és fotóját közli Botka J. 1988. 260–1. p.
- 10) Megfelelő források – harmincadjegyzékek – hiányában nem tudjuk megállapítani, hogy az o.gy.-en hozott törvény, vagy pedig a privilegium volt az „erősebb”.

A Hármas kerület egykori székháza Jászberényben

Megfontoltan és nem érzelmi alapon dönteni

Beszélgetés Zalai Ernő egyetemi tanárral

A professzora matematikai közgazdaságtan egyik hazai meghonosítója, a tudományok doktora, a Budapesti Közgazdasági Egyetem vezető oktatója. Ösztöndíjasként, vendégkutatóként, később pedig vendégprofesszorként évekig dolgozott USA-beli és ausztriai egyetemeken és intézetekben. Hazai tevékenysége részben a közgazdászképzés gyökeres megújítására és részben a nemzetközi kapcsolatok kiterjesztésére irányul.

– Professzor úr! Milyen szálak kötik önt Jászberényhez, illetve a Jászsághoz?

– Ha megkérdik tőlem, hogy hová való vagyok, habozás nélkül válaszolom: jászberényi. Ezt mondom még akkor is, ha Jászberény, a Jászság nem igazán szülőföldem. Ott eszméltem a világra, ott töltöttem el gyermekkorom és kora ifjúságom java részét. Ötéves voltam, amikor 1949-ben Jászladányba kerültünk, majd 1952 tavaszán Jászberénybe. Szegény édesapám hányattatásai miatt alakult így életünk.

– Ezt furcsa hallani, hiszen – ha kevesen is tartják már számon – édesapja végeredményben sikeres embernek számított, hiszen munkáját Kossuth-díjjal ismerték el.

– Talán ma meglepő hallani, de ő jogi végzettsége ellenére a néptanítói pályát választotta, mert azt a maga számára elfogadhatóbb életformának és megélhetési forrásnak tartotta. A háború alatt Érsekújváron dolgozott a tanfelügyelőségen, majd Székesfehérvárra neveztek ki, ahol komoly összetűzésbe került a megye kommunistáival, mert nem volt hajlandó iskolaigazgatói székbe ültetni alkalmatlan embereket. Ezért 1948-ban mint reakciós elemet „szalajtották”, és rövid egri kitérő után újra néptanító lett Jászladányban. A jászladányi „átnevelés” és nél-

külözés egészen mást jelentett az ekkor már négygyermekes, egy tanítói fizetésből élő szüleimnek, mint nekünk gyermekeknek. Én legalábbis, még a gyakori éhezést is belszámítva, csak hálás lehetek a sorsnak az ott gyűjtött tapasztalatokért. Lovakat fogtam be a székérbe, s hajtottam ki sokszor már egyedül a határba, segédkeztem édesapámnak a sertés- és baromfi-nevelésben, sokat csatangoltam a faluban és a határban. Még láttam cséplőgépet, kocsmai verekedést és sok mindent, ami a városi gyerekeknek nem adatott meg.

Jászberénybe kerülésünknek külön története van. Édesapám nyughatatlan, reformer lélek volt. – Valamit én is örököltem ez irányú hajlamaiból. Kezdetül fogva érdekelte az osztatlan tanügyi oktatás eredményesebbé tételének kérdése. Ki is dolgozott egy új módszert, amit beadott egy pályázatra. Nem tudom, hogy a pályázati kiírás része volt-e, vagy csak az ő túlélési ösztöne diktálta megoldás, de a lényeg az, hogy az ötletét úgy adta el, mint egy szovjet pedagógus módszerének adaptálását. A hatás minden várakozást felülmúlt. 1952-ben Jászberénybe helyezték át, ahol a tanítás mellett egyidejűleg járási tanfelügyelőnek neveztek ki. 1953-ban pedig Kossuth-díjjal rehabilitálták. Egyszeriben ismert és népszerű emberré vált Jászberényben, de a szűkebb szakmai körökben ez a „kiemelés” egyszersmind néhány „el-lenséget” is szerzett neki. Ennek ki-nyilvánítására 1956 után nyílt igazán alkalmuk, mivel édesapámat közfelki-áltással (távollétében), a pedagógusok képviselőjeként a városi forradalmi bi-zottságba delegálták. Az igazsághoz tartozik, hogy reformer, de nem forradalmár alkat volt, ösztönösen irtózott az erőszak minden megnyilvánulásá-

tól. Így azután nem érezte jól magát ebben a szerepben, és nem is vállalt tevélegesen részt az eseményekben. Nem is vitték el november 4-e után, s „hivatalosan” nem is vonták felelősségre. Annál inkább megpróbálták tő-két kovácsolni ebből irigy ellenségei, akik ettől fogva ott ártottak neki, ahol csak tudtak, a helybéli buta és despota párttitkárnő és megyei társai segítségével. „Áldásos” ténykedésüknek nem kevés köze volt 1964-ben bekövetke-zett korai halálához, amit máig sem tudtam elfogadni és megemészteni. Ez az elnyomott fájdalom óhatatlanul rá-nyomta bélyegét a városhoz fűződő viszonyomra is. „Kamaszos” lelkem öntudatlanul hosszú ideig, és ma már világosan látom, igazságtalanul, a „vá-rost” vonta felelősségre az okozott fá-jdalomért, néhány szerencsétlen ember helyett.

– Tulajdonképpen ez a magyarázata annak, hogy más jeles emberekkel szemben az ön kapcsolata meglehető-sen meglazult a várossal és a tájjal.

– Az édesapámmal szemben tapasztalt megnyilvánulások erősen közrejá-tszottak abban, hogy hosszú időre el-szakadtam a várostól. S talán azért is szolgált őszinte örömmre, hogy a rendszerváltás időszakában a helyi közélet szereplői közül többen is meg-kerestek, amit a kölcsönös feloldozás gesztusaként éltem meg.

– Ha édesapja felemás megítélése miatt tuskék is maradtak önben, feltéte-lezem, hogy mégis fontos szerepet je-lentettek életében a jászberényi isko-lák.

– Ez valóban így van, még akkor is, ha általános iskoláimról nem sok mara-dandó élményem maradt. Nem igazán szerettem az iskolát, a kötelező tanu-lást-tanítást kifejezetten terhesnek éreztem. Egyedül a gyerektársak von-

zottak, 6-7 éves koromban még szerettem iskolába járni. Tulajdonképpen úgy éreztem, nekem csak addig volt szükségem az iskolára, amíg meg nem tanultam olvasni. Onnantól kezdve már magam akartam meghatározni, mikor és mit olvasok. Soha nem olvastam annyit kedvem szerint életemben, mint az első 18 évben. Természetesen nem csak jó oldala volt csapongó, könyvekből merített, önálló „tanulásonak”, mert nem igazán szereztem kellően szolid alapokat a magasabb szintű tanulmányokhoz, különösen nem a természettudományokhoz. Emiatt azután már a gimnáziumban is voltak kisebb kezdeti problémáim. Szerencsémre szüleim elvárásai kemények voltak, így nem igazán engedhettem meg magamnak azt, hogy rossz jegyeket vigyek haza. A másik szerencsém pedig az volt, hogy akadtak olyan kiváló tanáraink, akik nem fogadták el tőlem a tanulás imitálását. Ők néhány jól időzített (nem igazi) „pofonnal” és jó szóval rá tudtak venni néhány tantárgy komolyabb tanulására. A jászberényi Lehel Vezér Gimnázium egyébként akkor is kiemelkedő gimnázium volt, összességében egy remek felkészültségű, jó szellemű, korban-tapasztalatban kiegyensúlyozott összetételű tanári karral, ahol a „nagy öregek” mellé fokozatosan beépültek a tehetséges fiatalabbak. Sok nevet kellene itt megemlítenem ahhoz, hogy senki emlékére ne sértsem, egyet azonban feltétlenül, és pedig Schuk Lajos igazgató és tanár úrét. Ő nemcsak megtanultatta és megszerettette velem a matematikát, de a pályaválasztásnál is segített. Felhívta figyelmemet az akkor számomra jószerivel ismeretlen Közgazdasági Egyetem terv-matematika szakára, ahol azután tanulmányaimat folytattam.

Ezzel együtt nem lehet elmondani rólam, hogy túlzásba vittem a tanulást. Éltam a gondtalan diákéletet, s bár végig kitűnő tanuló voltam, nem „tűntem ki” igazán társaim közül, egy voltam a jobb tanulók közül. Ennek persze ára lett, sok mindent nem tanultam meg, amit tudatosabb felkészüléssel akkor elsajátíthattam volna, s aminek hiányát időnként később is éreztem.

Nem olyan környezetben nőtem fel, amely állandó többleteljesítményre sarkallt, és célirányos, haszonelvű lényé formált volna.

– Kérem, fejtse ki és elemezze részletesebben, hogy mit ért ön többleteljesítményre ösztönző, haszonelvű lényé formáló környezetet?

– Egy felnövekvő gyerek személyiségének kialakulására három közöset hat, illetve közvetít fel a társadalmi értékeket. Elsősorban a család, a második az iskola, az osztálytársaktól a tanárokig beleértve mindenkit, a harmadik pedig az egyéni kívüli tágabb társadalom. Ismerősök, rádió, televízió, újságok, tehát mindaz, amin keresztül valamit észlel a világból. Én úgy vélem, hogy aki itt nő fel, ebben a régióban, Magyarországon, Kelet-Európában (történetesen Jászberényben) és nem volt elege motivált, belülről vezérelt, az nem kaphatott elég ösztönzést kívülről sem a nagyobb teljesítmény elérésére. Az ötvenes-hatvanas évektől kezdve a társadalom felől kifejezetten negatív impulzusok érték a felnövekvő gyermekeket. Lépten-nyomon érzékelhették, hogy a tudásnak, a képességeknek nincs akkora jelentősége a későbbi boldogulás szempontjából, mint sok minden másodlagos dolognak: az összeköttetésnek, a káderlapnak és egyebeknek. Az iskolarendszerben akkor már ugyancsak érezte hatását az az átgondolatlan tömegesítés, amihez sem a személyi, sem a pénzügyi erőforrások nem voltak meg. Tehát ez az ösztönző is gyengült. Később sajnos a családi környezet is sokat veszített nevelő, teljesítményre sarkaló hatásából.

Úgy gondolom, ez a keleti hatás eredménye. Az „Elbától keletre” elterülő európai „végeken” – sajátos történelmi miatt – nem vált széles körben elterjedté ez a fajta célorientált és teljesítménymotivált kultúra, amely megfontoltan és nem érzelmi alapon dönt valamiről. A racionalitás, a tolerancia hiányzott és hiányzik az élet különböző vetületeinek a szervezésében. Az a fajta erő, ami a nyugat-európai társadalmakat a többi társadalmakhoz képest jelentősen előre vitte és viszonylagos gazdasági sikerük egyik kovásza. Nem feltétlenül magasabb rendű, csak más, mint a miénk, de

sajnos, modern világunkban sokkal versenyképesebbnek is mutatkozik, legalábbis a belátható, történelmileg rövid távon. A pontosság kedvéért gyorsan hozzátenném, hogy azokkal a filozófusokkal értek egyet, akik szerint az emberiség képtelen igazán tudatosan szervezni az életét. A döntésekben alapvetően az érzelmek és a tudat alatti tényezők dominálnak. Lényegesen azonban a fokozatok, hiszen – ha mondjuk – Nyugat-Európában a döntések 20 százaléka alapul a racionalitáson, addig ez Kelet-Európában még mindig csak 1-2 százalék! Ezeket kellene tudni túllépni. Érzem, itt van elmaradás a teljesítményelvű társadalmakhoz képest! Természetesen ezek a számok csak illusztratív jellegűek, azt akarom érzékelteni, hogy náluk jóval nagyobb részt képvisel az ilyen kultúra. Az innovatív, az alkotó, az előre menő, a valamit akaró és tudó kultúra, ami egy társadalmat képes előbbre vinni! Ezt kell erősíteni, azért, hogy egy jó értelemben vett társadalmi elit alakuljon ki, amelyet most az ember nagyon nehezen talál meg ebben az országban. Van ugyan egy nagyon szűk réteg, hozzájuk képest egy viszonylag széles potenciális elit nem tudott aktivizálódni, elég önbizalmat vagy tapasztalatot gyűjteni az átalakulási folyamatban való tevékeny részvételre. Így aztán bátran állíthatom, erőteljesen a középszer diktál, ő van uralkodó. És nem azért, mert ők kiszorították a hozzáértőket, hiszen eleve nagyon kevés hozzáértő ember volt az országban. Borzalmas módon pazarolta az elmúlt negyven év az emberi erőforrásokat is!

– Az iméntiek ellenére mégiscsak a mai elit pályájának alakulásáról szeretnék érdeklődni. Nevezetesen azokról a kor- és sorstársairól, akik a hatvanas években jártak egyetemre, majd a kádári rendszerben pikáns módon amerikai és más nyugati tapasztalatszerzésre nyílt alkalmuk. A Ford és más ösztönödjüket elnyerőkre gondolok, akik az utóbbi években vagy éppen most jutottak befolyásos pozíciókhoz. Hogyan történt az utóbbiak kiválasztása, kik részesülhettek ilyen lehetőségben?

– A dolog egyik része valóban pikáns, mert hála istennek azért a gondolkodó lényeket semmiféle rendszerben sem lehet abszolút mértékben

ellenőrizni. A hatvanas években elindult egy folyamat, amely meglehetősen bonyolult módon, de mégis könnyebbé tette bizonyos információk elérését. Az én szakterületemre például Lengyelországon keresztül jutottak be új információk. Lengyelország a győztesek oldalán került ki a háborúból, s bár őket is lenyelte a Szovjetunió, náluk nem bélyegezték meg és távolították el a korábbi elitet, így esetükben folyamatoságról beszélhetünk. A közgazdasági elit egyik képviselője volt Oscar Lange, aki a varsói egyetemen nyitott (és nyitható) nyugati szellemű kurzusokat. Persze nagyon ügyesen kellett politizálni, átkeresztelni, elbújtatni az ökonometriát, a matematikai közgazdaságtant és másokat. Azt a matematikai közgazdaságtant – az én szűkebb területemet –, ami még a hetvenes években is átkos burzsoá tudománynak számított. 1973-ban, amikor a reform megbicsaklott, az egyetem akkori párttitkára sok fórumon megbírált, hogy én olyan burzsoá tudományt tanítok, amit más tanszéken kritizálnak. Frissen megírt jegyzetemet ideológiai felülvizsgálatnak vetették alá, de hála Istennek, felmentő, pozitív véleményt kaptam. Mert itt már akkor is voltak értelmes, normális emberek!

– *Ez az egyetem már a hetvenes években is inkább pragmatikus volt, mint ideológus.*

– Konkrétan visszatérve a Ford-ösztöndíjra, feltétlenül ki kell emelni, hogy az amerikaiak, szemben Nyugat-Európával, soha nem fordítottak hátat a kelet-európai régióknak. Amerika részben a nagyhatalmi törekvései miatt folyamatosan figyelemmel kísérte az itt zajló eseményeket. Minden olyan kezdeményezésre reagált, ami a rendszer lebontására irányult, és azokat örömmel támogatta és segítette. A társadalomtudományi ösztöndíjak adományozása terén az amerikaiak szigorúan önző, ha tetszik fellazító politikai érdekei érvényesültek, ebben nem szabad idealistának lenni. Felismerték a Közgazdasági Egyetem kulcs helyzetét, és elértek a kormánytól, hogy közvetlenül ide irányíthassák az ösztöndíjakat. A reform kezdetén Szabó Kálmán, egy nagyon felvilágosult és a változás iránt fogékony rektor állt az egyetem élén, akiben a kormány is és az amerikaiak

is megbíztak. Végeredményben ő választotta ki azokat, akiknek megvolt az adottságuk és a képességük, akik az elindult megújulási politikába beleillettek. De az amerikaiak képviselői is eljöttek, meginterjúvoltak egy szélesebb kört, csak így látták biztosítottak, hogy nem a párt kegyeltjei lettek a jelöltek. Nekem akkorra például már komoly teljesítményeim voltak: az első „aranygyűrűs” doktor voltam az egyetem történetében, úttörő területen, a matematikai közgazdaságtan területén dolgoztam. Végeredményben ezen a réven kerültem ki, ami aztán későbbi pályafutásomban döntőnek bizonyult.

– *1971-ben ez nem számíthatott mindennapi eseménynek, hiszen akkor még Ausztriába is nagyon kevesen utaztak. Mit jelentett ez a tapasztalatszerzés az ön pályája során? Mennyiben alakult másképp a pályája, mint azoknak, akik előtt nem nyílt ilyen lehetőség?*

– Visszaidézve főleg több nagy élmény volt, mert igazán azt sem reméltem, hogy én életemben valaha Amerikát megláthatom. Mindenképpen nagyon izgalmas volt a találkozás ezzel az európai, de mégis oly más, egyes vonatkozásaiban vonzó, másokban taszító kultúrával. Valóban a végletek és ellentmondások, a nagy lehetőségek országa. Egyik oldalról naív és idealista, másik oldalról nagyon is rafinált és pragmatikus. Furcsa keverék. Megkapó az egymás iránt megnyilvánuló tolerancia magas foka, az alulról jövő kezdeményezések, az önszerveződés kiterjedtsége, az egészséges polgári öntudat, az autonóm véleményformálás szabadsága és természetessége, a kiemelkedő szakemberek szakmai elhivatossága és profizmusa. Megragadott a jelentős részben emberbaráti segítségre alapozott szociális támogatási rendszer és a filantrop adományokból fenntartott közléstítmények (viszonylagos) működőképessége, a hihetetlen mértékben kiépített infrastruktúra (utak, telefonok, légitársaságok, stb.), és a felhalmozott vagyon gazdagsága. De félelmetes a bürokrácia ereje, a profi politikusok magabiztos machinálása, a rafinált agymosás inenitása, a fogyasztói társadalom közismert „vásárlási narkotikumának” ereje és

uniformizáló hatása, a tömegkultúra professzionális primitívitása, az eltérő etnikumok, népcsoportok felszínes asszimilációja és informális szegregációja. A nagy lehetőségekből a tömegek közvetlenül alapjában véve vajmi keveset kapnak, inkább csak közvetve – a magasabb anyagi életszínvonal formájában.

Emellett borzalmasan sokat számított a mikrokörnyezet. Szembesültem azzal, hogy nálunk a hatvanas években igen silányan művelték a közgazdaságtant. A Közgazdasági Szemlélt legelőször undorral toltam el magamtól, mint olyat, aminek semmi köze a tudományhoz. Megfogadtam, nem fogom magam tömni, hogy ilyen cikkeket írjak. Ez volt az az időszak, amikor értelmiségi körben a következő mondas járta. Az értelmiségiek előtt két út állt: az egyik az alkoholizmus, a másik járhatatlan. Egy tenni és valamivel többet akaró embernek tehát nem volt könnyű az élete. További alternatívaként elmehetett maszekolni, pénzt keresni. Aki nem ilyen módon menekült, az az állam- vagy a pártapparátusban kötött ki, mert a liberális Kádár-rendszer már az értelmiség számára is perspektíva volt. Ez az, ami Szelényi Ivánt és Konrad Györgyöt arra a téves felismerésre indította, hogy itt az értelmiség hatalomátvétele folyt.

Körülbelül így festett a környezetem, amikor a Ford-ösztöndíj 1971-ben kiragadott innen. Ott számomra egy teljesen új világ tárult fel. Új szellemiség és mentalitás, más tudományos színvonal és követelmény. Feltöltekeztem, egy csomó olyan dolgot, munciót hoztam, ami engem itthon lökött és irányított.

– *Mi volt az a többlet, mi volt más, ami alapvetően „eltértette” az ismeretett hazai modellektől, pontosabban az azokkal való megalkuvástól. Feltételezem, mindez nem volt konfliktusoktól mentes.*

– A külföldi intézményekben – ezt később Ausztriában is tapasztaltam – kemény követelményeket támasztanak, más a munka szervezése, eltérő a munkamorál. Ott általában munkát adtak, és világosan megmondták, hogy

mit vártak az embertől. Jól érzékelhetem, hogy egy amerikai jelölt milyen hihetetlenül keményen megdolgozik egy master vagy PhD fokozatért, és ez mekkora teljesítményt hoz ki belőlük. Ehhez képest nálunk még mindig rosszméltú és félrevezető szellemiség uralkodik. Az egyetemen jó, ha a diákok 30 százaléka akar és tud. És nemcsak hogy akar, hanem hajlandó is érte a keményebb munkát vállalni. Ez a közszellem a teljesítményelvűség hiányának a számlájára írható, ami lényegében a keleti régió már említett történelmi, kulturális problémája. Az, amit nálunk egyszerűen nem is éreznek, és máigaddig nem is fognak érezni, amíg az emberek többsége csak turistaként megy ki nyugatra. Emiatt gyakran kerültem itthon konfliktusba. Bírálóm felelték: túl nagyok az elvárásaim a munkatársaimmal szemben. Erre én azt mondtam, ez csak kétharmada annak, amit nyugaton elvárnának tőlük.

Ezek után ön szerint milyenek a lehetőségeink? Az utóbbi két évben bizonyos szelepek felszabadultak, politikai szempontból adottá vált a változtatás lehetősége. Nevelés, Széchenyi szellemét idézve, európai színvonalon művelt emberekkel lehetne tényleges előrehatadást elérni?

– Borzalmasan nehéz lesz, mert az egész egy evolutív folyamat, ami egyfajta adaptációnak is felfogható. Azzal a megszorítással, hogy itt sajnos nincs recept, nincs jó megoldás. Van egy, a teljesítményelvű kultúrára épülő modell, ami működőképesnek bizonyult, és amire ugyanaz vonatkoztatható, mint ami a demokráciára, nincs jobb nála! Egyedül ez nyújthat megoldást, a teljesítményelvűséget valamilyen módon adaptálnunk kell, és ötvözni kultúránk értékeivel és mara-

landó hagyományainkkal. Ahogy a németek, a japánok vagy a svédek tették: mindegyikük a maga kultúrájába építette be a teljesítményelvűségre jellemző elemeket. Ez az egy út van, amit csak úgy lehet elérni – 15–20 év alatt –, ha minél több fiatalat küldünk ki egy-két évre munkálkodni, tanulni, hogy magukba szívják azt a kultúrát. Széchenyi említette, én egy régebbi példára, Kármán József: A nemzet csinosodása című művében olvasottakra utalnék. Ő arról panaszkodik, hogy sok honfitársra göttingai tanulmányai után hazajöve újra felvette nemesi gúnyját, és két év múlva az ott tanultakból semmit sem hasznosított. Tehát önmagában még a külföldi tapasztalatszerzés sem elég. Ha viszont a kijutók száma – most egy fizikai analógiával példálózok – eléri a kritikus tömeget, akkor már nem tudja megfojtani őket a konzervativizmus vagy a középszer. Egy új generáció színrelépésével talán már az élet minden terü-

letén meghatározóvá válhat a profizmus. Úgy érzem, mindenkinek, aki felelős pozícióban van, ezt kell elősegítenie, akár kockázatokat is vállalva. Mert tényleg nagy kockázat külföldre kiküldeni embereket most, amikor ilyen materiális és önző kultúra alakult ki. A közösségi kollektívizmus jegyében ugyanis a legönzőbb embertípust sikerült kinevelni Kelet-Európában. Hiányzik az a kötőelem, a Csoóri Sándor által hangsúlyozott egészséges nemzeti tudat. Az, ami itt tartja az embereket, és felelősséget ébreszt bennük ezért az országért, és nemcsak magáért vagy a családjáért. Ezért nagy most a kockázat! Szomorúan látom, hogy az átmenet első időszaka jelentős részben voltaképpen kicsinyes hatalmi harcok jegyében telt el. Pedig ha a politikusok nem saját önző szempontjaikat helyezték volna előtérbe, ki tudták volna az embereket mozdítani abból az apátiából, amibe az elmúlt negyven év sodorta őket: a „ne szólj szám nem fáj fejem”, a „nem megyünk fejfel a falnak”, vagy az erdélyiekől származó „lehajló füvet nem éri a kasza”, amire a keserves történelmi tapasztalat tanította meg az itt élő népeket. Az emberekben változatlanul félelmek bújkálnak, hiányzik a bátorság, az önbizalom. Lehet, hogy ez így pesszimistán hangzik. Pedig nekem nincs kétségem, hogy a magyar és benne a jászsági nép munkaképes, munkabíró és kitartó, ami változások biztosítéka lehet. Ugyanakkor a sztyeppei gyökerű hagyományok folyományaként nagyon nehezen hajlik a változásokra. A keletről hozott elemek, a keleti hatalmak tartós hatása nem engedte Kelet-Európában kibontakozni a felhalmozás, a vagyongyűjtés és a vállalkozás szellemét. Tehát ha ezt a munkabírást kombinálni tudjuk egy ügyesebb vállalkozóképességgel, a kockázatos merészséggel, akkor ez az átalakulás nem lehet megoldhatatlan feladat.

A jászberényi kőképek egyike

Ami a Jász dekameronból kimaradt

Jubileumi bankett

Két „törzsökös” jász, az olasz származású Spekonya órásmester és Markovits plébános mindig heccelődik egymással. Így történik ez az Apponyi Albert tiszteletére rendezett díszbeneden is.

Gróf Apponyi Albert képviselő-gének ötvenedik évfordulóján Jászberényben ezerszemélyes díszbenedet rendeztek. Mivel nem volt akkora terem, ahol ennyi ember kényelmesen elférne volna, a Lehel Szálló melletti utcát lezárták, és ott állították föl az asztalokat.

A díszbenedre nemcsak jászberényieket hívtak meg, hanem sok tekintélyes embert a Jászság többi részéből is. Voltak a vendégek között beszármazottak, akiket a helyiek minden lenézés nélkül „gyűttmentek” névvel illettek, de akik ízig- vérig jászoknak vallották magukat, talán még jobban, mint a redemptusok.

Ilyen beszármazott jász volt az olasz eredetű Spekonya órásmester és Markovits Pál jászapáti esperes, akik egyébként is gyakran tréfálkoztak egymással, és a tréfák többnyire „törzsökös” jász mivoltuk körül forogtak.

A díszbeneden egymás mellé kerültek. Mindketten jó étvágyú, mászán főlüli súlyú emberek voltak. Amikor a pincér a pecsenyéstálat hordta körül, először Spekonya vett kettejük közül.

– Adjad csak, fiam! – mondta, és lesodorta a tányérjára a tálon lévő étel felét.

Markovits esperes nem állta meg szó nélkül.

– No, ugyan az olaszból jött jász hagy-e másnak?

Spekonya sem hagyta magát, viszsavágott:

– Hát még a rác beszél, pedig olyan telhetetlen, mint a pap zsákja!

Egyébként Spekonya volt a Jászság összes toronyórájának a karbantartója, Markovits esperes pedig a plébániák felügyelője. Innen eredt a barátságuk.

Bőkezű mulatozók

Két mulatozó gazda, kifogyván a pénzből, mindenfélét ígér a muzsikáló

cigányoknak, de amikor jönnek kérni az ígéret beváltását, furfangosan kivágják magukat.

Volt az apáti határban egy kocsmá, amelyet a köznyelv egyszerűen csak Körülszaros csárdának hívtak. Állítólag onnan kapta a nevét, hogy mivel senki sem lakott a közelében, aki megbotránkozhatott volna, a gazdája nem tartotta fontosnak, hogy ármékszéket építsen mellé, így azután a vendégek ott végezték kisebb-nagyobb dolgukat a környékén, ahol éppen jónak látták.

Ebben a csárdában mulatott egyszer két fiatal gazda. A cigányok felváltva muzsikáltak egyiknek is, másiknak is, ők meg egyre-másra húzták a vonóba a tízpengősöket. Egyszer azonban elfogyott a pénzüik, mire a zenekar pakolni kezdett. A gazdáknak azonban nem akaródzott abbahagyni a mulatozást, kérték a cigányokat, hogy húzzák még nekik egy kicsit. A primás azonban megmakacsolta magát.

– Nincs pénz, nincs muzsika! – felelte nagy fennen.

– Várjatok csak egy kicsit!

A két gazda összedugta fejét, tanakodtak egy darabig, azután a várakozó cigányokhoz fordultak.

– Én egy hold földet adok, ha még húzzátok a kedvemre – mondta az egyik.

– Én pedig egy tehénre és egy lóra valót – így a másik.

A banda ettől újra kedvet kapott a muzsikáláshoz, húzták tovább, amíg csak a mulatozók meg nem unták, s haza nem indultak. Amikor kiléptek a csárdából, a primás még utánuk szól:

– Áll az alku, gazduraim!

– Áll, áll! – válaszolták. – Holnap gyertek ki a tanyára, megkapjátok a megérdemelt béreketet.

Másnap korán reggel jött is a zenekar teljes számban, először ahhoz a gazdához, aki a hold földet ígérte. Nézegették a szép táblákat, látszott, hogy nehezen tudnak választani. Időközben megérkezett a másik gazda is, közel lakott, a szomszéd tanya volt az övé. Egy kötőféket meg egy láncot hozott, de ez először nem tűnt föl a cigányoknak.

– Ez lesz az, gazduram! – mutatott végül az egyik szép kukoricásra a primás. – Olyan holdnyi lehet éppen. Majd törje le a kukoricát, merthogy az még a magáé, azután adja a földet.

– Jól van – felelte a gazda. – Holnap letörjük a kukoricát, behordom, de utána vigyétek a földet gyorsan, mert kell a helye, szántanánk máris.

A zenészeknek táva maradt a szája a csodálkozástól, s amíg levegő után kapkodtak, előlépett a másik gazda.

– Ehol a lóra meg a tehénre való! – mondta, és nyújtotta a kötőféket és a láncot. – A tiétek!

A cigányok összenéztek, megértették, hogy tréfa volt az egész. Átkozódtak, perrel fenyegetőztek, de a perből nem lett semmi, nem sok idő múlva már ismét húzták a két mulatós kedvű gazdának, de szigorúan csak addig, amíg a pénzüik tartott.

Vesszővásárlás

Három gazda szőlővesszőt vásárolni indul Sárgapusztára, de kalandos utazás után egyetlen szál vesszővel érnek haza.

Három jászapáti gazda, akik jó barátok, sőt szegről-végről rokonok is voltak, elhatározták, hogy szőlőt telepítenek a földjükön, ehhez pedig vesszőt kellett venni a hevesi szőlőkben.

Kerékpárra ültek hát, s elindultak kora hajnalban, de sok ismerősük volt a környéken, s mindenhová be kellett köszönni, nehogy harag legyen, hát jócskán eltelt az idő.

Először Szentandrásra mentek, onnan Hevesen keresztül Sárgapusztára vitt az útjuk, s közben jócskán iszogattak is, a szíves kínálást nem illett visszautasítani.

Sárgapusztán azért megrakták a csomagtartókat telepítésre szánt vesszőkkel, és délután elindultak visszafelé. Útközben azonban a hevesi út mellett, de már a szentandrászi határban ott volt a Vesszős csárda.

– No, ide még bemegyünk! – mondta az egyik, a többiek pedig rábólintottak, annál is inkább, mert sok ember

volt ott, szólt a zene, éppen egy vándorcirkusz időzött a csárda mellett.

A három gazda letámasztotta a bicikliket, és hamar elvegyült a sokaságban, sőt szemezgetni is kezdtek a lányokkal, a tanyai legények nagy bosszúságára. Daloltak, még táncoltak is, hanem egyszer csak az egyik nyakába ugrott egy kis barna menyecske.

– É, sógor bácsi! Hát maga is itt van?

Erre csak valami hebegés-habogás volt a válasz, hogy „Csak egy minutomra... egy kisfröccs iránt...”, azután odasomfordált a társaihoz a „sógor bácsi”, és azt súgta nekik:

– Gyerünk innen, fel vagyunk fedezve!

Éppen idejében szólt egyébként, mert a legények egyre ferdebb szemmel nézték őket, alighanem tettelességre került volna sor hamarosan. Fel pattantak hát a biciklikre, s illa berek! Igyekeztek hazafelé, részben, hogy a legények el ne kapják őket, részben pedig, hogy minél hamarabb hazaérjenek, s az asszonyoknak jobban el tudjanak számolni az idővel.

Hanem a rossz makadámúton a rázkódástól a szőlővesszők mind lepotyogtak, egyetlen szál maradt meg az egyikken a küllők közé szorulva.

Az asszonyok már ezért is veszekedtek egy sort, amikor pedig megtudták, hogy mi volt a vesszők széjjelszóródásának az előzménye, még jobban leszedték a keresztvizet a kárvallott gazdákról.

A pap zsákja

Egy öregasszony nem ismeri meg a papját, és éppen neki példálózik a

mondással, hogy „Telhetetlen, mint a pap zsákja”.

A hatvanas évek elején új, fiatal pap került Jászszentandrásra, aki sok szempontból modernebb felfogású volt az elődeinél. Ez a modernség többek között abban mutatkozott meg, hogy, miként az öregasszonyok rosszállóan mondogatták, „nem átalott” reverenda helyett rövid nadrágban vagy melegítőben kimenni az utcára.

Egyszer a Tüzép-telepre kellett mennie szentet vásárolni, s akkor is éppen melegítő volt rajta. Ahogy ott ácsorgott sorára várva, megszólította egy öregasszony, aki nem ismerte meg a melegítő fiatalemberben a falu papját.

– Vettem egy kis szentet, fiam, nem tolnád haza?

– Nem tehetem, néni – felelte kitérően a pap, de az öregasszony nem hagyta annyiban:

– Adnék tíz forintot!

– Nem lehet.

Ám az öregasszony tovább erősködött, addig-addig, hogy a pap megunt.

– Még egy százasért sem – mondta határozottan, hogy lezárja a vitát.

Az öregasszony megmérgeződött.

– Ejnye, ejnye! Telhetetlen vagy te, fiam, mint a pap zsákja!

Morgolódva továbbment, és nem nagyon értette, miért csap fel akkora nevetés a sorban álló emberek között.

Pipafüst

A zsúfolt vonaton egy idős parasztember pipafüsttel kerít helyet magának.

A Vámosgyörk és Újszász között

közlekedő „jász vonat” szinte mindig zsúfolva volt utasokkal az autók elterjedése előtt. Aki később szállt föl, az állhatott akár egész úton is.

Egyszer télidőben Újszászon föl szállt egy sovány, idős parasztember, de a vonat már zsúfolva volt, nem talált helyet magának. Megállt hát az egyik fülke nyitott ajtajában, komótosan előszedte a pipáját meg a dohányzacskóját, és csendben fújta a füstöt, amely egyre jobban szétterjedt a kupéban, s minél sűrűbben gomolygott, annál orrfacsaróbb bűz keletkezett.

– Nem lehetne inkább a folyosón dohányozni, bácsi? – kérdezte végül egy asszony.

– Nem dohányzok én, csak pipázok – felelte az öreg, és fújta tovább a füstöt rendületlenül.

– Milyen dohányt szív, bátyám? – kérdezte egy úrféle ember.

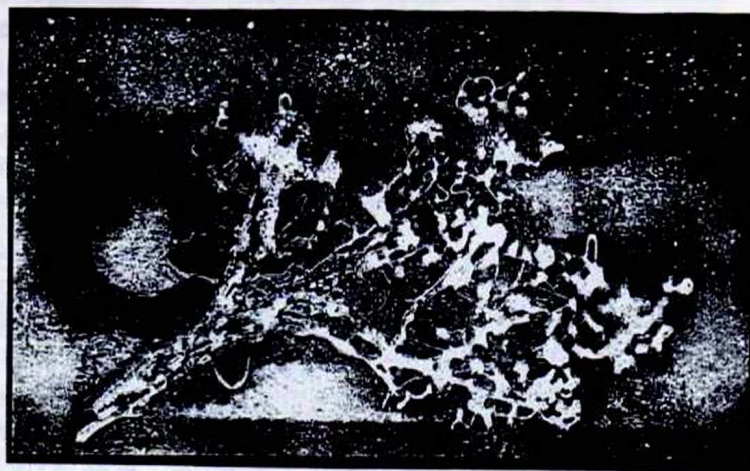
– Ez pusztakürti leveles szűzdohány, még urasági.

– Hogy veszne ki a töve! – szólalt meg egy kucsmás utas.

– Már kiveszett – felelte nyugodtan a pipás öreg. – Mert az uradalom megszünt, de én még szedtem a tavalyi terméséből egy pár kilót.

– Nagy kár volt – morogta félhangosan a kucsmás, de ezt az öreg elengedte a füle mellett.

Még Szászberekre sem ért a vonat, amikor kezdtek szállingózni kifelé az utasok a fülkéből. Először az asszonyok, azután az úrféle. Szászberken alig volt leszálló, de a kupé már félig kiürült, az öreg kényelmesen elhelyezkedhetett, s utazhatott Kisérig, ahol egy „No, Istennek ajánlom!” kíséretében maga is kikászálódott a fülkéből, és leszállt.

Szécsi Valéria rajza

Megyeellenes partikuláris mozgalom a Jászkunságban

A mai Jász-Nagykun-Szolnok megye területe néhány későbbi változás kivételével 1876-ban alakult ki. Az új törvényhatóság létrehozását évekig tartó viták előzték meg, melyek során a legkülönbözőbb elképzelések születtek a Jászkunság és Heves-Külső-Szolnok vármegye átszervezéséről.* Végül az 1876. évi XXXIII. törvénycikk, az ún. megyerendezési törvény értelmében a Kiskunságot Pest megyéhez csatolta, a Jászságból, Nagykunságból és a külső-szolnoki részekből pedig megalakították Jász-Nagykun-Szolnok vármegyét.

A Szolnok központtal szerveződött új törvényhatóság különböző, egymástól eltérő társadalmi szerkezetű területeket olvasztott össze. A kisbirtokos, szabadparaszti mültra visszatekintő jász és nagykun településeket közigazgatásilag összekapcsolta az egykori Külső-Szolnok vármegyével, melynek lakosságát a jobbágyok leszármazottai, politikai vezető erejét pedig a nemesi földbirtokosok alkották. A közigazgatási átszervezés az új megye egységes irányítása, háztartása, az út- és vasútpítések, a folyószabályozások, az új megyeszékhely, Szolnok tudatos fejlesztése miatt a részterületek gazdasági fejlődésére is meghatározó volt. Kétségtelen, hogy a jászkun községeket és városokat, különösképpen a közigazgatási székhelyi rangját elvesztett Jászberényt a külső-szolnoki részekkel szemben ez a változás hátrányosan érintette.

Magyarországon kiemelt jelentősége volt annak, hogy melyik város tudta megtartani vagy megszerezni a megyeszékhelyi státuszt, mert a törvényhatósági és az állami építkezések, a település infrastrukturális fejlesztése, a környező lakosságra gyakorolt vonzóerő a közigazgatási és igazságszolgáltatási

szervek révén a gazdasági fejlődés távlatait is jelentette. A tőkeáramlás a megyeszékhelyek irányában hamarabb megindult. A közlekedési hálózat kialakulása, a kereskedelem fejlődése és az iparosítás szempontjából egy megyeszékhely mindig előnyösebb helyzetben volt, mint egy nagyobb népességű, de kiemelt közigazgatási központ szerepkörrel nem rendelkező város.

Az 1876-os megyerendezési törvény távlati következményei már az első pillanatban láthatóvá váltak. A tőkés vállalkozásoktól idegenkedő, modern gazdasági ismeretekkel nem rendelkező és a hagyományos gazdálkodási formákhoz ragaszkodó jászberényi vezetés pedig a törvényhatósági székhelyi rangnak a valóságosnál is nagyobb szerepet tulajdonított, amelyet a jászkun kiváltságos múlt, a közigazgatási különállás emléke és a jászkun öntudat érzelmileg is erősített. A jászkun lakosság és a külső-szolnoki földbirtokosok érdekelleté a közigazgatási átszervezések és az új megye irányításának kérdésében egy sajátos közigazgatási-politikai irányzatot, a megyeellenes jászkun partikuláris mozgalmat indította el. A jászkun partikularizmus legerőteljesebben Jászberényben öszpontosult. A város a megyereformot követően évtizedeken át a törvényhatósági székhelyi rangot és a megyerendszer átszervezését követelte. A partikuláris mozgalom egyes időszakokban oly heves volt, hogy nemcsak a megyei vezetésnek, hanem még a képviselőháznak is gondot okozott. A megyei költségvetési hozzájárulások szabotálása, a megyei rendelkezések végrehajtásának megtagadása és a vármegyei törvényhatósági bizottság ülésein lefolyt heves összecsapások, szócáták az új vármegye életképességét

számos esetben megkérdőjelezték. A kapitalista fejlődés tendenciái azonban az új törvényhatóság fennmaradásának, sőt megerősödésének kedveztek. Szolnok, az új megyeszékhely kitűnő közlekedési lehetőségekkel rendelkezett, amely a környező területek mezőgazdaságának, kereskedelmének és iparának fejlődését elősegítette, ugyanakkor a közigazgatást is egyszerűbbé, olcsóbbá tette, és a központi hivatalok megközelítését biztosította.

Az 1870-es években a Jászság és a Nagykunság még látszólagos kulturális és gazdasági fölényrel rendelkezett. Iparosainak, értelmiségieinek száma nagyobb volt, kisbirtokosai magasabb életszínvonalon éltek, mint a külső-szolnoki részek jobbágyivadékai. Az egyébként is nagyobb lélekszámú Jászberényben több középület és jobb minőségű lakóház állt, mint Szolnokon. E fejlettebb viszonyok azonban egy korábbi, de immár perspektívátlaná vált társadalmi fejlődésből és gazdasági állapotból következtek. Nem véletlen, hogy az új megye Szolnok köré és nem Jászberény vagy Karcag köré szerveződött. Neves statisztikusunk, Keleti Károly 1870-es adatok alapján, a népességszám, az ipari és kereskedelmi fejlettség, a lakásviszonyok és a műveltségi helyzet figyelembevételével kialakított komplex mutatók segítségével megállapította az akkori Magyarország településeinek fejlettségi sorrendjét. Az általa kiszámított „városi hányados” szerint Jászberényt a 94., Szolnokot a 97., Karcagot pedig a 103. helyre sorolta. Szolnok lemaradása Jászberény mögött tehát már 1870-ben sem jelentős, ha a fejlettségi szint összes mutatóját figyelembe vesszük. Míg azonban Jászberény esetében a lakásviszonyok, addig Szolnokon az

* A Jászkun Kerület és Heves-Külső-Szolnok vármegye átszervezésére vonatkozó elgondolásokat Seres Péterné: Jász-Nagykun-Szolnok megye kialakítása. Szolnok, 1975 című munkája részletesen ismerteti.

ipar és a kereskedelem volt a fejlet-
tebb.¹

A megyerendezéssel hátrányosan érintett jászkun, elsősorban a jászberényi és részben a karcagi lakosság vezető körei a közigazgatási veszteségbe nem törődtek bele, és partikuláris érdekeik érvényesüléséért a vármegye, valamint Szolnok város ellen heves harcot folytattak.

A partikuláris mozgalom az országgyűlési választásoktól és a parlamenti pártok tevékenységétől látszólag függetlenül zajlott. Valójában azonban a törvényhozás egyes döntései, például a közigazgatás államosítása, a királyi törvényszékek területének átszervezése stb. révén a helyi érdekek érvényesülése vagy mellőzése jóval erősebben befolyásolták a választások eredményét, mint az országos jellegű kérdések. A partikuláris mozgalom a legkülönbözőbb pártállású – kormánypárti és ellenzéki – személyiségeket mozgósította. Az azonban, hogy egy választókerületben a szavazásokon végül is melyik párt győzedelmeskedett, többnyire azon múltott, hogy a kormány a helyi jellegű kérdésekben milyen álláspontot képviselt. A közigazgatási kérdések egy-egy választókerület lakosságának politikai állásfoglalása szempontjából a gazdasági és társadalmi kérdésekkel szinte azonos jelentőséggel bírtak. A különösen nagy sérelmeket szenvedett, egykori jászkun kerületi székhely, Jászberény esetében túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az országgyűlési választási mozgalmak jellegét, a rendkívül tartós ellenzékiiséget elsősorban a partikuláris érdekek határozták meg, jó ideig alárendelve minden más problémát. A jászberényi városi vezetés a gazdasági élet jobbrafordulását szinte kizárólag a törvényhatósági székhelyi rang visszaszerzésétől remél-

te, ugyanakkor a kapitalista tendenciák érvényesülését tudatosan gátolta.

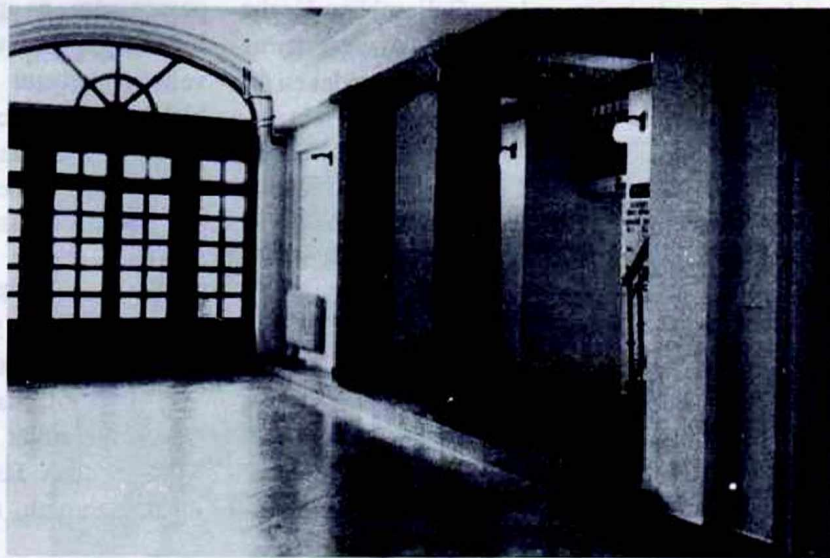
A területrendezési törvény értelmében az 1876. szeptember 4-én Szolnokon tartott értekezleten Kiss Miklós, a király által kinevezett főispán bejelentette Jász-Nagykun-Szolnok vármegye megalakulását.² A törvényhatósági gyűlések megtartása azonban nehézségekbe ütközött, ugyanis Szolnok e célra alkalmas épülettel nem rendelkezett. A jogelőd Jászkun Kerület levéltárát is Jászberényben kellett hagyni, mivel az iratok elhelyezését az új megyeszékhelyen nem tudták megoldani. A jászkun, elsősorban a jászberényi küldöttek e gondokra hivatkozva az 1876. szeptember 5-i megyei közgyűlésen olyan határozatot szavaztak meg, amelynek értelmében a törvényhatósági bizottság nem Szolnokon, hanem Jászberényben ülésezik majd a jövőben. Tisza Kálmán, aki a belügyminiszteri tárcát betöltötte, megróta a közgyűlést, és a határozatot törvénytelennek nyilvánította.³

Az új vármegyén belül a jászkun érdekek érvényesülése látszólag biztosítottnak tűnt, hiszen a választójogosult lakosság arányából következően a törvényhatósági bizottság tagjainak kétharmada jászkun településekről került ki. Kiss Miklós főispán korábban a Jászkun Kerület főkapitányi tisztségét töltötte be, Sipos Orbán alispán pedig már régóta a jászkun és a jászberényi érdekek legszilárdabb védelmezőjének számított. Kezdetben a kormány sem igyekezett a jászkunok javára kialakult

erőviszonyt megváltoztatni, mert az indulatok felszítása az új törvényhatóság szétesésével fenyegetett. A jászkunok szembenállása a vármegyével azonban továbbra is nagyon erősnek bizonyult.

1877-ben Szolnokon elkezdődött az új vármegyeház építése, amelynek költségeihez minden megyebeli városnak és községnek hozzá kellett járulnia. Az építkezésben leginkább érdekelt Szolnok a megyének ingyen telket ajándékozott, és a költségekből 30 ezer forintot vállalt magára. E nagy kiadást Szolnok csak kölcsön útján fedezhette, amelynek zálogául a város összes ingatlanának bevételeit leköttették.⁴ Ezzel szemben a jászkun községek és városok összesen csak 30 ezer forint hozzájárulást vállaltak, ugyanannyit, mint egyedül Szolnok város, vagy az alacsonyabb lélekszámú külső-szolnoki részek.⁵ Jászberény a ráeső 5 ezer forint részleteit nem fizette. Végül többszöri sürgetés után Sipos Orbán kénytelen volt 1878. október 1. hatályával a város jövedelmeit lefoglaltatni, azzal a kikötéssel, hogy a zárolást csak a havi részletek lerovása után oldja fel.⁶ 1880. július 29-én Jászberény 588 forint 88 krajcárral, Karcag pedig 2695 forint 34 krajcárral tartozott még, de Jászsalsószentgyörgynek, Jászfelsőszentgyörgynek és Jászmihályteleknek is jelentős hátraléka volt a megyeházépítés költségeiből. Az alispán távollétében most a vármegyei főjegyző rendelte el a két város és a három község jövedelmeinek lefoglalását a tartozások kifizetéséig.⁷ Nem

tekinthető véletlennek, hogy a megyeházépítés költségeinek fizetését éppen a legnagyobb sérelmet elszenvedett két város és a Jászberénnyel szoros kapcsolatban álló jász községek szabotálták. Jászberény nemcsak a megyeháza, hanem más Szolnokon létesítendő központi intézmények építését is ellenezte. 1881-ben a jászberényi képviselő-testület határozatot hozott, mely szerint a város nem

Oszlopcsarnok a Hármaskerületi székházban

hajlandó pénzt áldozni a vármegyei kórház felépítésére. Az indoklás szerint Jászberénynek van saját kórháza, és inkább oda kell a pénz.⁸

Az állandó ellentét, amely a jászkun és a külső-szolnoki részek képviselői közt a törvényhatósági bizottság ülésén megnyilvánult, két egymással szembenálló frakció kialakulásához vezetett. Kiss Miklós főispán 1879-ben bekövetkezett halála a jászkunok számára nagy veszteséget jelentett, a hivatalát alig egy évig betöltő gróf Batthyány József, de méginkább az 1882-ben kinevezett Benitzky Ferenc egyoldalúan a külső-szolnoki földbirtokosok érdekeit védelmezték.

A jászkun törvényhatósági bizottsági tagok az 1870-es évek végén és a '80-as évek elején számbeli súlyuk és összefogásuk révén még minden lényeges kérdésben érvényesíteni tudták az akaratukat. A megye távoli részein lakó jászkun képviselőket Sipos Orbán alispán jó szervezőkészséggel fogta össze, és mozgósította érdekeik megvédésére. Sipos Orbán energikus személyében a külső-szolnoki földbirtokosok legfőbb ellenfelüket látták, nyíltan azonban nem mertek vele szemben fellépni, mert a jászkunok egységes ellenállásába ütköztek volna. Az alispán részrehajló volt a jászkunok iránt, tevékenysége ellen számos esetben jogos panasz is felmerült ellenfelei részéről. Gátolta a földbirtokosok érdekeit szolgáló pusztatenyő-kunszentmártoni vasút építését csupán azért, hogy a vármegye anyagi hozzájárulását a Jászságban tervezett vasutak kapják meg. Sipos, aki a Pusztatenyőtől kiépítendő vasúti érdekelttség végrehajtó bizottságának elnöke volt, a vasút ügyét a kitűzött határidőn belül nem terjesztette a vármegye jóváhagyása elé. Ezért a Vasúti Bank a már előzőleg megkötött szerződést 1881 tavaszán felbontotta, és az építésre nem nyújtott hitelt. Nemesak a Tiszaföldvár környéki uradalmak tulajdonosai, hanem a vasút továbbvezetésében érdekelt Csongrád megyei birtokosok és települések is kárt szenvedtek. Sipos Orbán e késlekedésért rendkívül keményen támadta Szentés város képviselő-testülete.⁹ Ugyancsak 1881-ben a tavaszi árvíz idején az alispán a védekezést a Jászságban, a Zagyva völgyében össz-

pontosította, míg a jobban fenyegetett Tisza menti részekre kevés figyelmet fordított.¹⁰ Sipos Orbán helyzete a befolyásos külső-szolnoki földbirtokos körök elégedetlensége miatt egyre nehezebbé vált. 1882. február 20-án Benitzky Ferencet, az új főispánt beiktatták hivatalába, aki a jász partikuláris törekvésekkel szemben keményebb hangnemet ütött meg.¹¹ Nyilvánvalóvá vált, hogy Sipos Orbánnak, a jászkun érdekek védelmezőjének hamarosan meg kell válnia hivatalától. Fegyelmi vizsgálatra, elbocsájtásra azonban most sem került sor. A kedélyeket ugyanis még az erős kezű Benitzky sem merte az alig pár éve megalakult vármegyében túlságosan felizgatni.

Végül Sipos elmozdítását meglehetősen óvatos módon hajtották végre. 1882 decemberében a belügyminiszter az alispánt Bihar vármegye tanfelügyelőjévé nevezte ki. A kinevezést pedig a hivatali karrierjét féltő Sipos Orbán kénytelen volt elfogadni. Megváltását az alispáni tisztségtől és a megyétől a jászkun törvényhatósági bizottsági képviselők nehezen vették tudomásul. A december 19-i megyei közgyűlés 48 főnyi többséggel Sipos lemondása ellen szavazott. Az alispán hívei a belügyminiszteri kinevezés ellen tüntetést szerveztek, a Nagyváradra eltávozott „jász király”-hoz pedig küldöttséget szándékoztak meneszteni, hogy rábíráják a lemondás visszavonására.¹² Sipos azonban tisztában volt esetleges ellenállásának hátrányos következményeivel, és hívei kérésének nem tett eleget, inkább csendben elfoglalta nagyváradi állását.

Sipos Orbán távozásával a jászkun partikularizmus legenergikusabb vezetőjét veszítette el. A jászkunokon belüli érdekellentétek hamarosan felszínre kerültek, ugyanakkor a külső-szolnoki földbirtokosok a főispán vezetésével erőteljes szervezkedésbe kezdtek. A jászkun egységet meglazító belső ellentétek először a nagykunok között jelentkeztek. A nagykun városok egymással már korábban is rivalizáltak. Karcag sohasem emelkedett ki közülük annyira, mint a Jászságban Jászberény. Karcag lakossága az 1876. évi 33. tvc. megjelenését nem fogadta örömmel, mert szívesebben vette volna, ha a város a korábban tervezett Kun megye

székhelye lesz. E sérelem természetesen korántsem volt akkora, mint a kerületi székhelyi rangját elvesztett Jászberény lakosaié, de bizonyos fokú önállósodási törekvéseket a karcagiak körében is kiváltott. Kisújszállás, a régi rivális a partikuláris mozgalom kérdésében csakhamar szembekerült Karcaggal. 1883. január elején Gaál Kálmán kisújszállási polgármester felhívást bocsájtott ki, amelyben bizalmát fejezte ki a külső-szolnoki törvényhatósági bizottsági tagok és vezetőjük, a kenderesi Horthy István iránt. A nyilatkozat szerint a jászkun paktum túlkapásai miatt méltányos megoldás nem várható, ezért Horthy Istvánt fel kell kérni egy józan politikájú megyei párt megalakítására.¹³

A jászkun partikuláris mozgalommal a megye déli részének legjelentősebb települése, Kunszentmárton sem rokonszenvezett. 1883 tavaszán felmerült annak a lehetősége, hogy a Szolnoktól meglehetősen távoli és inkább a Kecskemét környéki területekkel gazdasági kapcsolatban lévő Kunszentmárton elszakad Jász-Nagykun-Szolnok vármegyétől. A kunszentmártoni képviselő-testület azonban a belügyminiszterhez kérvényt nyújtott be, amelyben Jász-Nagykun-Szolnok vármegye iránti ragaszkodását fejezte ki.¹⁴ Ezt az állásfoglalást valószínűleg az váltotta ki, hogy a Sipos Orbán hibájából elmaradt vasútépítés a földbirtokosok összefogása és a vármegye támogatása révén mégis elkezdődött Kunszentmárton felé. Kisújszállás és Kunszentmárton fellépése a jászkun frakció ellen, illetve kiállása a külső-szolnoki földbirtokosok mellett a partikuláris erők összefogását jelentősen gyengíti.

1883. január 27-én a megye egységét kívánó törvényhatósági bizottsági tagok Horthy István ideiglenes elnökletével megalakították az Unió Pártot.¹⁵ Néhány nappal később a jászkun partikuláris érdekeket védelmező frakció tagjai a Megyei Párt nevet vették fel.¹⁶ E helyi pártokba a legkülönbözőbb politikai meggyőződésű törvényhatósági bizottsági tagok tartoztak. Szabadelvűek és ellenzékiek mindkét csoportban megtalálhatók. A fő kérdést

a megye egysége, a jászkun, illetve a külső-szolnoki befolyás érvényesülése jelentette. Mivel a Megyei Párt a jászkun kisbirtokosok küldötteit tömörítette, tagjai közé többnyire az ellenzéki politikai pártok hívei tartoztak. Az Unió Párt összetétele politikai szempontból már sokkal heterogénebb, az országgyűlési választások idején a külső-szolnoki földbirtokosok általában a kormánypártra, a kisújszállási és a kunszentmártoni küldöttek azonban a Függetlenségi Pártra szavaztak. A törvényhatósági bizottságon belül alakult két párt első nagy összecsapása az 1883. március 12-én tartott tisztújításon zajlott le, ahol új alispánt és három aljegyzőt választottak. A március 12-i közgyűlésen a Megyei Párt vereséget szenvedett, amelynek oka az egykori sajtótudósítás szerint „nem annyira az Unió párt fegyelmenek és sikeres tevékenységének, hanem a Megyei párt lanyhaságának és elbizakodottságának köszönhető”. Az aljegyzők választásánál ugyan a Megyei Párt akarata érvényesült, de a kulcsfontosságú alispáni állást a jászkun partikularizmussal szembenálló, egyébként kiskun származású Kerek József, volt vármegyei főjegyző szerezte meg.¹⁷ Kerek József azonban váratlan halála miatt mindössze három hétig tölthette be hivatalát.¹⁸ Halála után a pártoskodások miatt az alispáni szék hónapokig üresen maradt, sőt az aljegyzők megválasztásán kívül a vármegyei tisztújítást sem tudták lefolytatni. 1883-ban a megyei státuszok nyolctizedét még mindig jászkunok töltötték be, és ezt az arányt az Unió Párt meg szeretne volna változtatni. 1883. október 29-én Horthy István a megválasztásra jelölt vármegyei tisztviselők névsorát személyesen vitte Jászberénybe, de a Megyei Párt nem volt hajlandó egyezkedni.¹⁹ A törvényhatósági bizottságon belüli két párt huzavonáját végül kompromisszum zárta le, amelyet az 1883. december 20-án tartott alispánválasztás, illetve tisztújítás eredménye bizonyít, amikor a jászkunoknak is megfelelő személyek kerültek a megye élére. Hajdú Sándort, az új alispánt, aki korábban szintén a vármegyei főjegyző

státuszát töltötte be, a jászkunok nagyobb bizalommal fogadták.²⁰ Az alispán a későbbiek során mégsem változta be reményeiket, s 10 éves működése folyamán számos esetben keményen fellépett a partikuláris törekvések ellen. Hajdú megválasztása után a megyén belüli pártoskodás átmenetileg elnémult. A partikuláris körök figyelmét egy minden eddiginél fontosabbnak tűnő kérdés, a jászberényi és a karcagi királyi törvényszékek sorsával kapcsolatos képviselőházi fejlemények kötötték le.

Az 1876-ban megalakult Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében két királyi törvényszék működött, az egyik Jászberényben, a másik Karcagon. Szolnoknak 1875 óta nem volt törvényszéke, ugyanis ekkor az önálló Kun megyével számolva a szolnoki törvényszéket Karcagra helyezték át.²¹ Közvetlenül az új törvényhatóság, Jász-Nagykun-Szolnok vármegye megalakulása után a törvényszékek ügyében nem történt lényeges változás, mivel esetleges felszámolásuk, illetve Szolnokra helyezésük a jászkunok ellenállásába ütközött volna. Ebben az időben még Szolnok sem törekedett törvényszékének visszaállítására. A megyeszékhelyé válás annyira lekötötte a város anyagi erejét, hogy egy reprezentatív törvényszék és a hozzá tartozó börtön felépítését az adózó polgárok nem vállalhatták. Mégis a jászberényi és a karcagi törvényszék felszámolásának veszélye már 1875-től, az 1875. évi 36. tv. szentesítése óta fenyegetett. A törvény ugyanis kimondta, hogy a királyi törvényszékek számát csökkenteni kell. Jászberény város még ebben az évben feliratot intézett a képviselőházhoz, melyben a törvény megváltoztatását kérte. A felirat tartalma szerint Jászberény beleegyezik a Jászság, a Nagykunság és Külső-Szolnok vármegye egyesítésébe, ha a jászberényi törvényszék fennmarad.²²

A törvényszék működése és forgalma a különféle fogyasztási adók (kocsmá, vendéglő, fogadó) révén jelentős bevételt jelentett Jászberénynek. A környező lakosság forgalmát a város csupán piaca révén nem tudta maga felé irányítani, ezért nagy szüksége volt a törvényszék vonzóerejére. Az

ügyfeleken kívül a törvényszéki apparátus fogyasztási és kulturális igényei is meghatározó jelentőséggel bírtak az egyébként elmaradott mezőváros polgárosodása szempontjából. Jászberény, hogy a törvényhozás és a kormány jóindulatát elnyerje, törvényszékének megtartása érdekében nagyobb anyagi áldozatokra is hajlandónak mutatkozott. Az egykori Hármaskerület székházát, amely a jászkun települések közös vagyonát képezte, Jászberény város megvásárolta a társközségektől, és a törvényszék céljaira ingyen átengedte. A költségeket a város 200 ezer forint kölcsön felvételéből fedezte.²³ Az anyagi áldozat azonban bármilyen jelentős is volt, az állam a jászberényi és ezzel együtt a karcagi törvényszék felszámolásától nem tekintett el. Az államköltségeket a kisebb ügyforgalmú törvényszékek megszüntetésével és összevonásával csökkenteni lehetett. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye közlekedési viszonyaiból következően pedig a lakosság nagyobb részének is kedvezőbbnek ígérkezett, ha a királyi törvényszék Szolnokon működik, mintha a távoli és perifériális helyzetű Jászberénybe vagy Karcagra kellett volna utaztatni. A képviselőház elé 1883 tavaszán került a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei törvényszékek ügye. Jászberény feliratában kérte az igazságügyminisztert, hogy a törvényszék megszüntetésétől tekintsen el. A beadvány hosszasan eseteli a „jászkun nép, a tiszta magyar faj” múltbeli érdemeit Károly Róbertől a napóleoni háborúkig, a város anyagi áldozatát törvényszékének megtartásáért, Szolnok elmaradottságát, Jászberény fejlettségét stb. Valós és racionális érvet a rendelkezésre álló jászberényi épületen kívül, amely a törvényszék megtagadását az államérdek szempontjából is megfontolandóvá tette, a felirat nem tud felhozni.²⁴ 1884. szeptember 25-én a vármegyei törvényhatósági bizottság ülésén a küldöttek 129:100 arányban megszavazták a karcagi Papp Elek indítványát, mely szerint a képviselőházhoz és a miniszterelnökhöz a két törvényszék megtartása érdekében kérelmet nyújtanak be.²⁵ Papp Elek érvelése azonban, mely szerint Szolnok nincs a megye földrajzi középpontjában, eleve megtámadható volt. A tér-

képre tekintve bárki megállapíthatja, hogy a megyeszékhely fekvése még mindig inkább centrális, mint Jászberényé vagy Karcagé, nem is beszélve a város kiváló vasúti összeköttetéseiről. Horthy István, az Unió Párt vezére ellenindítványt terjesztett be, melyben azt fejtegette, hogy a kérdés bolygatása csak a megye egységgé formálódását zavarja.²⁶ A képviselőház 1884. november 6-i ülésén Apponyi Albert, Jászberény országgyűlési képviselője szólalt fel a jászberényi törvényszék fenntartása mellett. Apponyi beszéde szerint „a jászberényi törvényszék megszüntetését sem közigazgatási, sem pénzügyi, sem másfajta állami érdek nem kívánja”.²⁷

Hiába volt azonban minden tiltakozás, a képviselőház az 1885. február 7-i ülésén hosszas vita után 37 szótöbbséggel elfogadta a jászberényi és a karcagi törvényszék megszüntetéséről, illetve Szolnokra helyezésétől szóló törvényjavaslatot. A szavazás előtt Apponyi ismét felszólalt a jászberényi törvényszék megtartása mellett, most azt hangoztatta, hogy a jászberényiek tetemes áldozatokkal egy megfelelő épületet rendeznek be törvényszéknek, és a pénzüket mégis kárbavész. Más megyékben is előfordul – mondotta Apponyi –, hogy nem a megyeszékhelyen van a törvényszék. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye nehezen forr össze, lehet, hogy nem végleges ez a közigazgatási egység. Helytelen ezért a törvényszéket Szolnokra vinni.* Sárközy Aurél, a karcagi választókerület országgyűlési képviselője pedig azzal érvelt a törvényjavaslat ellen, hogy a bírák Jászberényből és Karcagról nem akarnak Szolnokra költözni, mert ott nem találhatnak megfelelő lakást. Tóth Ernő, a kunszentmártoni választókerület képviselője azonban felszólalásában a szolnoki törvényszék felállítását tartotta célszerűnek, mert a megyeszékhely kiváló közlekedési lehetőségekkel rendelkezik.²⁸ Szolnok a törvényjavaslat megszavazása után örömmámorban üszött. A város előljárósa Tisza Kálmán miniszterelnöknek, Szapáry Gyula pénzügyminiszternek, Pau-

ler Tivadár igazságügyi miniszternek, Benitzky Ferenc belügyi államtitkárnak (az egykori főispánnak), Domahidy Gyula és Bárczay Gyula képviselőknek, tehát mindazon személyeknek, akik a szolnoki törvényszék létrehozásán fáradoztak, táviratilag köszönetét fejezte ki.²⁹

A jászberényi és a karcagi törvényszék megmentése nem sikerült, az 1885. évi 3. tvc. 2. §-a kimondta a megszüntetésüket, és helyettük a szolnoki királyi törvényszék felállítását. Jászberénynek Apponyi Albert személyében hiába volt nagynevű országgyűlési képviselője, az ellenzéki politikus a választókerületére sérelmes törvényjavaslat elfogadását nem tudta megakadályozni. Jászberényi ellenfelei Apponyit, a város vezetősége pedig Karcag képviselő-testületét hibáztatta, mert az nem vette lathá teljes erejét a törvényszékek megmentéséért. A karcagi vezetés kevésbé tartotta súlyosnak a város törvényszékének elvesztését, mivel a közlekedésügyi miniszter ebben az időben engedélyezte a Tiszafüred felé vezető helyi érdekű vasút építését, amely a veszteségeket bőségesen kárpótolta.³⁰ Az 1880-as évek végén Karcagon ismét felszínre kerültek ugyan a partikuláris sérelmek, és olyan elképzelés is született, mely szerint a várost célszerű lenne Hajdú vármegyéhez csatolni, csak hogy Jász-Nagykun-Szolnok vármegyétől megszabaduljanak.³¹ Ez az áramlat azonban gyengének bizonyult, és rövid idő után teljesen elhalt.

A törvényszékek megtartásáért folytatott harcban nem alakult ki egység Jászberény és Karcag között, amelyért Jászberény is hibáztatható. A Jászberény és Vidéke 1885. február 8-i száma egyenesen javasolja a karcagi törvényszék Szolnokra telepítését, azért, hogy a jászberényi törvényszéket ne vigyék el. A külső-szolnoki részek, illetve Szolnok város a győzelmet elsősorban a Törökszentmiklós-Fegyvernek környéki uradalmak tulajdonosainak, mindenekelőtt Szapáry Gyula pénzügyminiszternek köszönhette.

Az 1885. évi 3. tvc. életbelépése az 1876-os területrendezési törvényhez hasonlóan a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyén belüli országgyűlési választások és a partikuláris mozgalom további alakulására meghatározó volt. Jászberényben és Karcagon az ellenzéki még erősebb lett, míg Szolnokon már 1884-ben, a törvényjavaslat vitája idején a Szabadelvű Párt győzött a választásokon.³² 1884. május 18-án a szolnoki törvényszék létrehozásának fő patronusát, Szapáry Gyulát a megyeszékhely díszpolgárává avatták.³³ Az 1885. november 22-én tartott szolnoki képviselő-testületi közgyűlés pedig Tisza Kálmán miniszterelnököt választotta díszpolgárrá.³⁴ Míg Jászberényben a partikuláris érzelmek minden addiginál jobban felfokozódtak, Szolnokon még a törvényszék létesítésével kapcsolatos képviselőházi vita kezdetén lemondott a külső-szolnoki földbirtokosokkal nem szimpatizáló Scheftsik István polgármester, és a városi vezetés az Unió Párt híveinek kezébe került.³⁵

A partikuláris mozgalom történetében a szolnoki törvényszék felállításával új fejezet kezdődött. Kiéleződött Jászberény és Szolnok ellentéte, és a mozgalom fő kérdésévé a jövőben e két város viszonya vált. Az 1870-es évek végére, illetve a '80-as évek elejére jellemző jász-kun összefogás felbomlott, s egyre inkább Jászberény és Szolnok, továbbá Jászberény és a külső-szolnoki földbirtokosok érdekét védő megyei vezetés ellentétévé egyszerűsödött le. A partikuláris mozgalom ezentúl nem a jász-kun különállás maradványainak megőrzésére és a megyeszékhelyi rang megszerzésére irányult, hanem az önálló Jász vármegye megerősítésére, amelynek székhelye Jászberény lett volna. A Jászországra és ezen belül is egyre inkább Jászberényre leszűkült partikularizmus hívei az 1880-as évek közepétől mind gyakrabban hangoztatták, hogy ők az úgynevezett „jász eszmét” akarják győzelemre vin-

* Apponyi Albert 1881-től haláláig, 1933-ig volt Jászberény országgyűlési képviselője. Rendkívül tartós mandátumát elsősorban a személyéhez fűződő illúzióknak köszönhette. Jászberényi hívei abban bíztak, hogy egyszer Magyarország miniszterelnöke lesz, és városukat újból megyeszékhellyé teszi.

ni. A jász eszme szerintük nem más, mint a közigazgatási elszakadásra való törckvés, amely a kiváltságos múlt miatt a színmagyar Jászság jogos igénye. A Jász vármegye létrehozásának követelő azzal érveltek, hogy a Jászság területe kisebb ugyan minden magyarországi vármegyénél, de lakosságának száma, amely 1890-ben 101 ezer fő volt, meghaladja Árva, Liptó, Ugocea, Türec és Esztergom megyék népességi adatait, ezért önálló vármegyét a Jászságból is lehetne szervezni.³⁶ A közigazgatás költségei azonban a kisebb vármegyék esetében nagy terheket róttak az államra, mivel helyi adóalap a hivatali apparátus fenntartását nem fedezhette. A jász eszme híveinek érvelése annyiban igaz, hogy Magyarországon valóban léteztek a Jászságnál alacsonyabb népességszámú vármegyék. Ezeket azonban a magyar állam politikai elgondolásokból hagyta meg, ugyanis általában nemzetiségi területeket foglaltak magukba. A nagy, közigazgatási egységbe foglalt nemzetiségi tömbök létrehozását a kiegyezés utáni korszak politikusai nem tartották célszerűnek. A jász eszméhez hozzátartozott az a követelés is, hogy Jászberény kapjon törvényhatósági jogot, ha lehet, még az önálló Jász vármegye megalakulása előtt. Erre azonban az egyre súlyosabb háztartási gondokkal küszködő városnak nem sok reménye volt.³⁷

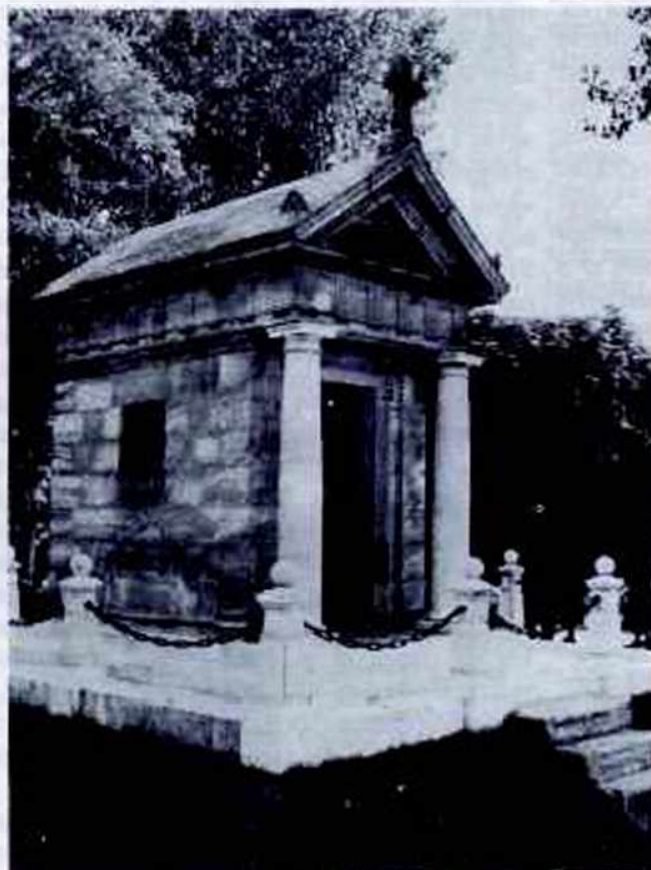
A jász eszme külsőleges jegyei alapján a korabeli nacionalizmusokra emlékeztetett. Hild Viktor, a jászok polihistor történetírója, aki egy évtizeden át lapszerkesztőként is működött, újságcikkeiben a jászok felsőbbrendűségéről, kétezer éves helybenlakásáról és a magyar királyoknak tett rendkívüli szolgálatairól írt. Cikkei szerint „a metanaszia já-

szok már Krisztus születése előtt két évszázaddal itt éltek, ezen a területen, tehát a jász eszme kétezer éves.”³⁸ Hild Viktor ókori forrásokra, Strabon görög földrajztudós, Livius, Tacitus és más római történetírók műveire hivatkozik, akik a nomád jazygokról valóban írtak. A századfordulón azonban még nem volt ismert az a tény, hogy a jászok nem a hasonló nevű jazygoktól származnak, hanem a kunokkal együtt a 13. században telepedtek le Magyarországon. Hild Viktor a közvéleményre tudományos érvekkel igyekezett hatni. Hild szerint a magyaroknál régebben itt élő jászok az állam részéről több gondoskodást érdemelnének, annál is inkább, mert színmagyar területet képeznek a meglehetősen tarka etnikumú Kárpát-medencében.³⁹

1884-től a Jászberény és Vidéke c. laphon a támadások sorozata indult meg Szolnok ellen. A cikkek a vármegyei vezetést azzal vádolták, hogy mindent az új megyeszékhelyet támogatja Jászberény rovására. Jászbe-

rény és a jászok adójából Szolnokot fejleszté.⁴⁰ A lap 1885. február 28-i száma Spárta és Athén, Velence és Génua rivalizálásához hasonlítja Jászberény és Szolnok ellentétét. A cikk szerint Szolnokot a Tisza-kormány tette nagyvárrá, és Szolnok hálából a kormány hű szolgája lett, míg Jászberény és Karcag elpártolt a kormány táborából. A Deák-párt meghagyta a jászok jogait, a Tisza-kormány pedig elvette Jász-Nagykun-Szolnok vármegye létrehozásával. A kormány Szolnokon építette fel az új megyeházát, noha Szolnoknak csak 18 ezer, Jászberénynek pedig 23 ezer lakosa van. Jászberény Szolnok elsőbbségét, megyeszékhellyé válását a későbbiek során sem akarta elismerni. A Jászság 1889. szeptember 28-i számában jelentek meg ezek a sorok: „Minden olyan pókszál pedig, mely végzetesen, helyrehozhatatlanul Szolnok, ezen idegen, heterogén központ felé vonz – elszakítandó.”

Noha Jászberényben a partikuláris sérelmek az idő múlásával csak fokozódtak, a jász községek és a város összefogása Sipos Orbán távozása, majd a jászberényi törvényszék megszüntetése után egyre inkább meglazult. Jászberény évszázadokig közigazgatási központja volt ugyan a Jászságnak, a kapitalista fejlődés megindulásával azonban nem vált gazdasági centrummá. Az értékesítési lehetőségeket kereső jászsági kisbirtokosok nem Jászberény, hanem az ipari fogyasztó piacok és az északi hegyvidék felé szállították áruikat. Különösen érvényes ez a Jászság déli részén lévő Jászladányra, amelynek lakosai Szolnok felé vonzódtak, és az északi fekvésű Jászárokszállásra, amely a Mátra-vidékkel alakított ki élénk piaci kapcsolatokat. A társadalmi differenciálódás is e két községben volt a legnagyobb. Jászladányban és Jászárokszálláson jelentős számú nincstelen

Pintér Mihály polgármester mauzóleuma a jászberényi újtemetőben (Pintér Mihály Jászberény első polgármestere volt a megyerendszer kiépítése után)

és kubikos réteg alakult ki. Lakosságuk fogékonyabbnak mutatkozott a szélsőséges politikai irányzatok iránt, beleértve nemcsak az agrárszocialista mozgalmakat, hanem a jobboldali irányzatokat is, az antiszemitizmust és a néppárti szervezkedést. Míg Jászládány élesen szembefordult a jász partikularizmussal, addig a Szolnoktól távoli Arokszállás küldöttei a törvényhatósági bizottság ülésein többnyire Jászberényt támogatták a vármegyei vezetéssel szemben.

A református Jászkisér is inkább Szolnok, mint Jászberény felé vonzódott. Jászapáti távolabb esett ugyan Szolnoktól, de mint a legnépesebb jászsági község, Jászberénnyel régi idők óta rivalizált, ezért a partikuláris ügyekben mindig mértékletesen foglalt állást. Jászberény legkitartóbb híveinek a város közvetlen környezetében lévő községek, Jászfelsőszentgyörgy, Jászmihálytelek, Jászdózsa és Jászfényszaru bizonyultak. A jász partikularizmus fő szócsové, a Jászság című lap is elismeri, hogy a jász községek a centralizáció, a megyei elnyomás letörésére törekuszenek, ugyanakkor Jászberénytől is tartanak. Attól félnek, ha a győzelmet kivívnák, akkor azt Jászberény egyedül a maga hasznára fordítaná, és nem venné figyelembe a jász községek jogos igényeit.⁴¹

Jászberény és a jász községek érdekellentétét a vármegyei vezetés már rögtön Sipos Orbán távozása után igyekezett kihasználni. Legelőször az 1880-as évek elején, az Újszász–Jászapáti helyi érdekű vasút kiépítésekor kínálkozott alkalom a jász egység megbontására. Jászládány, Jászkisér és Jászapáti Újszász irányába szerette volna a vasutat kiépíteni, Jászberény pedig a jász községeket bekapcsolva Tiszasüly felé kívánta a vonalvezetést, hogy a Jászság forgalmát maga felé terelje. A konzervatív szemléletű jászberényi képviselő-testület azonban nem lépett fel eléggé határozottan a tiszasülyi vasút megépítése érdekében, mivel annak jelentőségét nem tudta felmérni. A vármegyei nagybirtokos vezetés jó taktikai érzékkel avatkozott be a vitába. Sipos Orbán alispán eltávolításának egyik fő oka éppen az volt, hogy a pusztatenyő-kunszentmártoni vasúttal szemben, amely az uradalma-

kat érintette volna, a jászsági vasútépítési tervek kivitelezését részesítette előnyben. Benitzky Ferenc főispán és Szapáry Gyula pénzügyminiszter, Török-szentmiklós környéki nagybirtokos a jász vasútépítést nem vették le a napirendről, hanem támogatták a Jászberény érdekeivel ellentétes Újszász–Jászládány–Jászkisér–Jászapáti helyi érdekű vasút létrehozását. Kiemelkedő szerepe volt a községek pénzbeli hozzájárulásának megszavaztatásában Hegedűs Ferencnek, a Jászsági alsójárás főszolgabírójának, akit e tetteért a jászberényi vezetés hatálos ellenségének tekintett.⁴² A vasutat 1885. július 24-én átadták a forgalomnak, s ezzel az érintett három jász község a vármegye lekötelezettjévé vált.⁴³

A jász egység megbomlását nemcsak az eltérő gazdasági érdekek, hanem a közigazgatás fokozatos centralizálása és államosítása felé tett lépések is elősegítették. Az 1886. évi 12. tv., az ún. második községi törvény gyakorlatilag megszüntette a községek autonómiáját. A községi elöljáróság legbefolyásosabb tagjait, a bírót, a jegyzőt és az orvost ezentúl a főszolgabíró jelölte ki, tevékenységüket nem a választott képviselő-testület, hanem a főispán akaratait érvényesítő főszolgabíró ellenőrizte. A községek által hozott határozatokat a főispán bármikor megsemmisíthette. A törvénycikk a jász községek megyecellenes törekvéseinek gátat szabott, és a főispán nemcsak a már erősen „megdolgozott” Jászsági alsójárásban, hanem a Jászberény körüli Jászsági felsőjárásban is egyre inkább érvényesíthette az akarátát.

Az 1880-as évek végén Jászberény új gimnáziumi épület felépítésébe kezdett. A városi vezetés abban reménykedett, hogy egy új, modern oktatási intézmény vonzóerőt gyakorolhat a fiatalokat taníttatni kívánó jászsági kisbirtokosokra. Hozzájárul majd ahhoz, hogy a jász falvak forgalma Jászberény felé terelődjön, a jász összefogás és Jászberény vezető szerepe újból megerősödjön. A jászberényi gimnázium tanulói-
nak száma ebben az időben egyre inkább csökkent, az 1888–89-es tanévben a VII. osztályba már csak 3 diák járt. Nemcsak a kicsi és elavult épület, hanem az oktatás alacsony színvonala

is arra készítette a módosabb szülőket, hogy gyermekeiket a távolabbi városokba küldjék tanulni. A Jászberény és Vidéke című helyi lap szerint a jászberényi gimnáziumot „a bukott és a tanulni nem szerető diákok asyllumaként ismerik messze földön”⁴⁴ A gimnáziumépítés költségeit a városi képviselő-testület egy kétszázezer forint összegű kölcsönből és az igazságügyi minisztériumnak eladott kerületi székház hatvan ezer forintos vételárából kívánta fedezni. A jász községeket felszólította, hogy a járásbírósnak átalakított kerületi székházért kapott vételár rájuk eső részét ajánlják fel a gimnázium építésére.⁴⁵ A jász községek azonban nem voltak hajlandók lemondani az őket megillető pénzüsszegekről, s így az építkezés költségeit állami támogatással ugyan, de legnagyobb részt saját erőből Jászberénynek kellett vállalnia.⁴⁶

Jászberény és a jász községek lapangó, de időnként a felszínre kerülő érdekellentétét tükrözi a Jászság című lapban 1888-ban közölt cikk (ekkor az újság még nem Jászberényben, hanem Jászapáiban jelent meg), mely szerint „Jászberény urai csak a városukat tekintik a Jászságnak... A Jászságra előnyösebb egy olyan Szolnok megyei párt, amely a Jászságot Berény határain túl is méltányolja, mint egy olyan Jászberényben alkotott párt, amely Berény határain túl nem lát.”⁴⁷

A jász összefogást, a jász partikularizmus egységét nemcsak Jászberény és a környező községek érdekellentéte zavarta. Élénk rivalizálás folyt a jász községek közt is. 1893. április 16-án Jászládányban nagy tűzvész volt, amelynek során 119 lakóház a hozzá tartozó melléképületekkel együtt leégett. A felhalmozott termények, az istállókban és az ólakban lévő állatállomány jó része megsemmisült, illetve elpusztult. A csapást növelte, hogy a tűzkárosultak nagyobbik része a vagyona nem kötött biztosítást. A tűzkárosultak javára a jász összefogás hangoztatásával megindított gyűjtőakció teljes kudarcba fulladt, mert az egy hónap alatt összegyűlt ötezer forint pénzüsszegeből a Jászság csak ötszáz

forinttal részesedett, a többi a király, néhány földbirtokos és pénzügyes adománya volt.⁴⁸ Hiába írta a Jászság című jászberényi lap: „Ha nem fog össze a Jászság, az a jász eszme csődjét bizonyítja.”⁴⁹

1893 őszén a belügyminiszter Jásznagykun-Szolnok vármegye törvényhatósági bizottságának leiratot küldött, melyben az egyes járások területének és székhelyének módosítását javasolta, a rendezést pedig a vármegye döntésére bízta. Többek között arról is szó volt, hogy a Jászsági alsójárás székhelyét Jászapátiból Jászládányra helyezték át, melynek lélekszáma kisebb ugyan, de inkább a járás centrumában fekszik. Az egyébként nem jász múltú Kőtelekről, Nagykörűből, Besenyszögről és Tiszasülyből jobban megközelíthető Jászládány, mint Jászapáti. A felsorolt Tisza menti községek területileg a Jászsági alsójáráshoz, az igazságszolgáltatásban azonban a szolnoki járásbíróshoz tartoztak. A belügyminiszteri leirat szerint ez a módosítás a közigazgatás racionalizálását segítené elő, és megszüntetné a szolnoki járásbíróshoz tartozó területet.⁵⁰ Jászapáti és a jász községek többsége tiltakozott a tervezet ellen, azzal érvelve, hogy a nemrég leégett Jászládány képtelen a szolgabíróshoz és a járásbíróshoz elhelyezésére méltó épületet emelni. A jászládányi képviselő-testület azonban a költségek fedezésére ötvenezer forintot megszavazott, majd a belügyminiszterhez és főispánhoz küldöttséget menesztett, hogy az ő községüket tegyék meg járási székhellyé.⁵¹

A Jászság című jászberényi lap a járási székhellyel kapcsolatos vitát felhasználva a megye ellen uszított. Az 1893. november 4-én megjelent cikke szerint a vármegyei vezetés Jászládányt csak azért akarja járási székhellyé tenni, hogy a község lakosai a szolnokiaknak megfelelő országgyűlési képviselőjelölthez szavazzanak. Bár egyértelműnek tűnik, hogy a tervezet fő oka a közigazgatás racionalizálása volt, némi alapja a jászberényi lap felhívásának is lehetett. Szolnok város Jászság-szentgyörgy, Jászládány és Jászkisér községekkel alkotott egy

országgyűlési választókerületet. Míg a kormánynak lekötelezett megyeszékhelyé tett és gyorsan fejlődő Szolnok választói többnyire a Szabadelvű Pártra, addig a jászsági kisbirtokosok a Függetlenségi Pártra szavaztak. A választások eredményét jelentősen befolyásolta volna, ha Jászládány szavazásra jogosult lakosai egységesen a kormánypártot támogatják. Bár a járási székhely megváltoztatására nem került sor, mert a törvényhatósági bizottság a belügyminiszteri leiratnak ezt a részét leszavazta, a kérdés felvetése Jászládányt végleg szembefordította a jász eszmével, a partikuláris megyeellenes mozgalommal. A belügyminiszteri tervezet elutasítása nem egy széles körű jász összefogás eredménye volt, hiszen a sorsdöntő megyegyűlésen a jász települések képviselői az érdekelt Jászapáti kivételével rendkívül kis létszámban jelentek meg. A jász összefogást leginkább hangoztató Jászberény negyvennégy törvényhatósági bizottsági tagja közül mindössze tizenhárom jött el. A Jászládánynál nagyobb anyagi erőforrásokkal rendelkező Jászapáti vállalta a járásbíróshoz felépítését, s a kérdést végső soron ez döntötte el.⁵²

A Jászság s még kevésbé a Nagykunság a partikuláris mozgalomhoz való viszonyában nem mutatott egységes képet. Ezzel szemben a külső-szolnoki földbirtokosok és Szolnok város kitartóan küzdött az új vármegye megerősödéséért. Bár köztük is két frakció alakult ki, a Hajdú Sándor alispán köré tömörülő, erőszakosabb módszereket követelő, és a Horthy István vezette, türelmesebb eszközöket alkalmazó csoport. Céljuk azonban közös volt, a megye egységének megteremtése, és a partikuláris mozgalom letörése.⁵³

A jász partikuláris mozgalom az 1880-as évek második felétől egyre inkább Jászberény városára szűkölt le, ahol azonban hevesebből semmit sem veszített. Szószólói a vármegyei vezetés minden intézkedését jogtalannak és a jászokra nézve sérelmesnek tartották. Jászberény és a partikuláris elveket valló környékbeli jász községek a vármegyét leggyakrabban azzal vádolták, hogy adókat elvonja, és ebből Szolnokot fejleszti. 1889. július 28-án Újfalussy Sándor, az akkor kinevezett új főispán Jászberénybe látoga-

tott. Beszédében körvonalazta elképzeléseit a megye fejlesztését illetően. A Jászság című lap szerint kitűnt, hogy az új főispán „tömöríti a megyét, Szolnok felé tereli az ipart, a kereskedelmet, a forgalmat, odaépítteti az úthálózatot, oda kényszeríti a megye népét.”⁵⁴ A nemzetiségi vidékekről, Szatmár vármegyéből idekerült Újfalussy Sándor főispán 1889. december 16-án a megyegyűlésen mondott beszédében a jászok partikularizmusát a dákóromán és a pánzláv eszmékhez hasonlította, s a jász eszme híveit „pánzlávok”-nak nevezte. A főispán a szeparatista jász pártot veszélyes ellenfélnek tekintette és kijelentette, hogy „... a jász eszme bomlasztóan hat nemcsak a vármegyei beléletünkre, hanem az állam egységére is.”⁵⁵

Miközben a főispán a jászokat szeparatizmussal vádolta, a kormány és a vármegyei vezetés Jászberénnyel szemben egyoldalúan a megyeszékhelynek és a külső-szolnoki részeknek igyekezett kedvezni. Jászberényt fájdalmasan érintette például, hogy Szolnok gimnáziumát a '80-as évek végén államosították, Jászberényét azonban az állam egyelőre nem volt hajlandó átvenni, és az iskola fenntartásának költségeit továbbra is a városnak kellett viselnie.⁵⁶

A partikuláris mozgalom vezetői súlyos sérelemnek tartották a megyei úthálózat tervét is, amelyet 1892-ben hoztak nyilvánosságra. A Jászság című lap szerint a mintegy 200 kilométernyi út megépítése egymillió-nyolcszáz ezer forintba kerülne, amelyre a megye kölcsönt venne fel. A kölcsön fedezetéül viszont a tíz-tizenkét százalékra emelt pótdát kötnek le. A tervezett kétszáz kilométeres úthálózatból a Nagykunság csak 34,5 kilométerrel, a Jászság pedig mindössze tizennégy kilométerrel részesedne, az utak legnagyobb része a külső-szolnoki részekben épülne ki.⁵⁷ Az, hogy ez a jászok településekre rendkívül hátrányos terv nem valósult meg, nem a jászok törvényhatósági bizottsági tagok érdeme. Horthy István és a külső-szolnoki földbirtokosok megtagadták hozzájárulásukat a nagyösszegű kölcsön felvételéhez. A jászok küldöttek, s köztük Márkus József, a jákóhalmi választókerület or-

szágyűlési képviselője csak ezután mert a javaslat ellen szót emelni.⁵⁸

Az 1890-es években az alföldi települések nagy részében ártezi kutakat fúrtak. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye ez alkalommal is a külső-szolnoki területeknek kedvezett, ahol huszonegy kutat fúrtak, míg a Jászságban csak hét, a Nagykunságban csupán három helyen létesítettek ártezi kutat.⁵⁹

A vármegyei vezetés, hogy a jászokat és Jászberényt ért sérelmeket elfeledtesse, néhány, a vidék gazdasági életének fellendítését célzó intézkedést is foganatosított. A Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Gazdasági Egyesület 1887 májusában Törökszentmiklóson és Jászberényben tenyészállatkiállítást rendezett. Az ikerkiállítással a vármegyei vezetés azt kívánta hangsúlyozni, hogy a Jászságot a külső-szolnoki részekkel azonos mértékben támogatja. A május 15-én tartott jászberényi rendezvényen Hajdú Sándor alispán társaságában Horthy István, az Unió Párt vezére is megjelent. A vendégeket Elefánthy Sándor polgármester rendkívül szívélyesen fogadta.⁶⁰

Úgy tűnt, hogy a kiállítás megrendezésével Jászberény és a vármegye viszonyában új fejezet kezdődik, az ellenségeskedést a kibékülés váltja fel. 1889-ben azonban a jászkunok érdekeit is szem előtt tartó Balogh Imre főispán lemondott.* Utóda, Újfalussy Sándor pedig a partikuláris mozgalommal me-reven szembehelyezkedett, a Jászságnak és Jászberénynek semmiféle kedvezményt nem volt hajlandó tenni.⁶¹ Az állattenyésztés fellendítését célzó újabb támogatásra csak az újabb főispán, Almágy Géza beiktatását követően került sor. Almágy 1893-ban egy állandó lóvásár létesítését tervezte Jászberényben, amelyet minden évben, tavasszal rendeztek volna meg. A megye kezdeményezését azonban Jászberény nem használta ki. Elefánthy Sándor polgármester a vásár megnyitását egy évvel elhalasztotta azzal érvelve, hogy a szükséges épületeket a város csak hosszabb idő alatt tudja felépíteni.⁶²

Végül 1894. május 3-án tartották meg az első, 1895. április 25-én pedig a második lóvásárt. Az eredmény

azonban siralmas volt. Az 1895-ben rendezett vásárra Jászárokszálás, Jászapatúti és Jászladány kisbirtokosai mindössze három-három lóval állítottak be. Több környékbeli községből pedig senki sem jött el. A Jászság című lap szerint a jász községek „botrányos közönyösséget is mutattak”, ezért a lóvásárt a jövőben meg sem rendezik.⁶³

A vármegyei gazdasági egyesület hiába igyekezett a lóvásárral a figyelmet az állattenyésztés fejlesztésére felhívni, ha a jászok közönyösek maradtak.

Jászberény város gazdasági élete a kiegyezés utáni évtizedekben stagnált, sőt a '90-es években, amikor Magyarországon az általános prosperitás megkezdődött, némileg hanyatlott is. A jelenség hátterében elsősorban a mezőgazdaság kapitalizálódása állt, amelyet a nagybirtokosok a kisbirtokosok rovására sikeresen végre tudtak hajtani. A városi háztartás viszonyait a törvényhatósági székhelyi rang és a törvényszék elvesztése kétségtelenül hátrányosan érintette, de a gazdasági problémákat legnagyobb mértékben a kisbirtokosok tönkremenése és a gazdagparasztság mélyes konzervativizmusa, iparellenessége okozta. A jászberényi képviselő-testület azonban nem annyira a ténylegesen is felelős magyar kormányokat, hanem a város gazdasági életét kevésbé meghatározó vármegyei vezetést hibáztatta. A vármegye kétségtelenül a külső-szolnoki földbirtokosok és Szolnok város érdekeit részesítette előnyben, s ha úgy adódott, a jászkun parasztság rovására is. Azt a tényt, hogy nem annyira a megyei vezetés, mint inkább az állam gazdaságpolitikája és a gazdagparasztság anti-kapitalista mentalitása hibáztatható a városi háztartás romlásáért, a regálé jövedelmek alakulása is bizonyítja. Jászberényben a törvényhatósági székhely, a törvényszék és a honvéd lovasiskola elkerülése után a vendéglő, a mézárászék és a kocsmák bevételeiből, illetve a fogyasztási pótdókból befolyó jövedelmek a bérleti díjak emelése révén nem csökkentek, hanem némileg még növekedtek is. Az 1888. évi 35. tv. az italmérségi jogot állami monopó-

liummá tette, melynek értelmében az állam a regálé jövedelmeket megvásárolta, és a város a megváltott regálét évi 22 680 forintért haszonbérbe vette. Ezután azonban a bor- és sörárusítás jogát alhaszonbérbe már nem lehetett továbbadni, és a várost a jövedelemnek csak a húsz százaléka illette meg, a többi a kincstáré volt.⁶⁴ A regálé jövedelem csak most, a '90-es évek elején csökkent jelentős mértékben, mintegy másfél évtizeddel a Jászkun Kerület felosztása után.

A jász eszme fő szószólói a '90-es években már szinte kizárólag a jászberényiek közül kerültek ki. Fellépésük ereje látszólag növekedett, de ez már nem a Jászság, s még kevésbé a Jászkunság birtokos parasztságának harca volt a nagybirtokos vármegyei vezetéssel, hanem a jászberényi konzervatív körök akciója, amely mindinkább a valós társadalmi ellentétek elködösítésére, mintsem a jász közigazgatási különállás visszaszerzésére irányult.

A vármegyei törvényhatósági bizottság választott tagjai között a dualizmus egész időszakában többségben voltak a jászkun származású képviselők. A megye lakosságának több mint a fele jászkun településeken élt. Az országgyűlési és a megyebizottsági képviselők választásakor azonban a jászkunok még a létszámuknál is lényegesen nagyobb arányban szavazhattak, mint a külső-szolnoki jobbágyok lezármazottai, ugyanis viszonylag sokan rendelkeztek a választójogosultsághoz szükséges minimális földtulajdonnal vagy ingatlannal. 1888-ban a törvényhatósági bizottságnak a viriliseket is beleszámítva százhatvankét jász, százkilencvenhárom kun, és mindössze százhatvankét külső-szolnoki tagja volt.⁶⁵ 1894-ben a törvényhatósági bizottságban kétszázötvenkilenc virilis foglalt helyet, harminchat jász, hetvenegy kun, és százötvenkét külső-szolnoki virilis.⁶⁶ Bár a jászkun virilisek aránya a kisbirtokosok elszegényedése miatt a századfordulón rohamosan csökkent, a választott kép-

* Balogh Imre, volt jászkun alkapitány a főispáni széket 1884 végén foglalta el. Elődjét, a jászkun ellenes Benitzkyt államtitkárrá nevezték ki.

viselőik révén a jászkun küldöttek a megyei közgyűléseken a korszak végéig többségben maradtak. A jász és a kun megyebizottsági tagok ötven százaléka diplomával rendelkezett, míg a külső-szolnoki küldötteknél 28,5 százalékos volt ez az arány.⁶⁷ A diplomás törvényhatósági bizottsági tagokról öntudatosabb fellépést, nagyobb aktivitást és a megyei ügyekhez való hozzáértést lehetett feltételezni. Az ismertté adatok szerint tehát elvileg adva volt a lehetőség, hogy a vármegye életét a jászkun érdekeknek megfelelően alakítsák, és a megyegyűléseken a jászkunok számára kedvező határozatokat hozzanak.

A jász, s még kevésbé a jászkun egység azonban a megyebizottsági üléseken Sipos Orbán alispán távozása után sohasem valósult meg. A jászkun megyebizottsági küldöttek legnagyobb része meg sem jelent a közgyűléseken. A Jászberény és Vidéke című lap írja 1892-ben: „A 137 jászsági megyebizottsági tagból jó, ha 37 eljár a törvényhatósági bizottság üléseire. Alig szólalnak fel, ugyanakkor Jászberényben a megyét szadják.”⁶⁸ A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Lapok szerint „... a törvényhatósági bizottság 560 tagból áll, de arra még alig volt példa, hogy egy-egy ülésen 300-nál többen megjelentek volna. Az ülés első napján 80–100-an gyűlnek össze általában, de a második napon már csak 20–25-en vannak.”⁶⁹ Amikor a jászkun képviselők egy-egy megyei közgyűlésen nagyobb számban megjelentek, akkor sem léptek fel egységesen, így könnyen leszavazhatták őket. A kunok már az 1880-as évek közepétől a vármegyét támogatták, de a jász küldöttek is számos kérdésben egymás ellen szavaztak.

Az érdekellentétek, a megyei vezetés hol erőszakos, hol taktikus lépései, s nem utolsósorban az idő múlása először a jászkun, majd a jász összefogást lőtte meg. Bár Jászberény és Szolnok ellentéte a századforduló után is fennmaradt, az 1876-ban létrehozott Jász-Nagykun-Szolnok megye, melyet ellenzói nem véletlenül neveztek „muszáj vármegyének”, nehezen, de még-

iscsak életképes közigazgatási egységgé forrott össze. A törvényhatóság részekre bontásának és a megyeszékhely megváltoztatásának nem volt már semmilyen esélye, noha Jászberény önállósulási törekvései is megnyilvánultak.

Külön tanulmány tárgyát képezhetné a város meddő próbálkozásainak és hiábavaló küzdelmének ismertetése, melyet az I. világháború előtti években a törvényhatósági székhelyi státusz megszerzéséért, a Jász vármegye felállításáért és a királyi törvényszék viszályaiért folytatott. A minden alapot nélkülöző ábrándozások az Adriát Jászberényen át a Fekete-tengerrel összekötő vasútvonal megépítéséről, és az 1919-es kommun idején Ruténföld különállásának mintájára, jász területi autonómia követelése is az 1870-es, '80-as években elszünetelt sérelmekből származott. A trianoni trauma, a Horthy-korszak szűkre szabott politikai mozgásterét, majd a II. világháború után kialakult kommunista egypártrendszer a későbbiek során már nem tette lehetővé a megyeellenes mozgalom továbbélését.

Jegyzetek

1. Szabó Ferenc: Egy Szolnok megyei mezőváros történetének főbb kérdései a kiegyezés korában. In: Jászok 1971/1–2. sz. 63 p.
2. Sere Péterné: Jász-Nagykun-Szolnok megye kialakítása. Levéltári füzetek 2. Szolnok 1975. 45. p.
3. Uo. 46. p.
4. Uo. 51. p.
5. Uo.
6. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (továbbiakban SzML) Jászberény közig. ir. 1070/1846.
7. Uo.
8. SzML Jászberény képviselő-testületi jegyzőkönyve 1881/18. kgy. sz.
9. Szentesi Lap 1881/35. sz.
10. Jász-Nagykun-Szolnok 1881. szept. 11.
11. Jász-Nagykun-Szolnok 1881. febr. 26.
12. Szolnoki Híradó 1882. dec. 21.
13. Szolnoki Híradó 1883. jan. 14.
14. Jász-Nagykun-Szolnok 1883. máj. 17.
15. Szolnoki Híradó 1883. febr. 1.
16. Jász-Nagykun-Szolnok 1883. márc. 18.
17. Uo.
18. Jász-Nagykun-Szolnok 1883. ápr. 8.
19. Szolnoki Híradó 1884. okt. 9.
20. Jász-Nagykun-Szolnok 1883. dec. 23.

21. Schefftsik György (szerk.): Jász-Nagykun-Szolnok vármegye monográfiája. Pécs, 1935. 162–163. p. – Szolnoki Híradó 1885. febr. 8.
22. SzML Jászberény közig. ir. 1527/1875.
23. SzML Jászberény közig. ir. 1883. számnélk. ir.
24. Uo.
25. SzML Jász-Nagykun-Szolnok vármegye Törvényhatósági Bizottságának jegyzőkönyve 1884/335. kgy. sz.
26. Uo.
27. Szolnoki Híradó 1884. nov. 9.
28. Szolnoki Híradó 1885. febr. 8.
29. Uo.
30. Jász-Nagykun-Szolnok 1883. jún. 8.
31. Jász-Nagykun-Szolnok 1883. nov. 18.
32. Szolnoki Híradó 1884. jún. 29.
33. Szolnoki Híradó 1884. máj. 18.
34. Szolnoki Híradó 1885. nov. 29.
35. Jász-Nagykun-Szolnok 1883. nov. 18.
36. Jászok 1890. márc. 8.
37. Jászok 1891. febr. 21.
38. Jászok 1891. ápr. 18.
39. Jászok 1895. júl. 27.
40. Jászberény és Vidéke 1884. okt. 9.
41. Jászok 1889. szept. 12.
42. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Lapok 1908. febr. 20.
43. Jászberény és Vidéke 1885. júl. 26.
44. Jászberény és Vidéke 1889. szept. 1.
45. SzML Jászberény képviselő-testületi jegyzőkönyve 1887/28. kgy. sz.
46. SzML Jászberény képviselő-testületi jegyzőkönyve 1888/89. kgy. sz.
47. Jászok 1888. júl. 29.
48. Jászok 1893. ápr. 22., máj. 13.
49. Jászok 1893. máj. 6.
50. Jászok 1893. nov. 25.
51. Jászok 1893. nov. 18.
52. Jászok 1893. dec. 23.
53. Jászok 1889. okt. 26.
54. Jászok 1889. aug. 3.
55. Jászok 1889. dec. 22.
56. Jászberény és Vidéke 1893. jan. 15.
57. Jászok 1892. máj. 7.
58. Jászok 1892. máj. 14.
59. Jászok 1894. okt. 27.
60. Szolnoki Híradó 1887. máj. 10.
61. Jászok 1889. máj. 11.
62. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Lapok 1893. febr. 9.
63. Jászok 1895. máj. 4.
64. Jászberény és Vidéke 1892. nov. 6.
65. Jászok 1888. júl. 15.
66. Jászok 1894. nov. 10.
67. SzML Jászberény közig. ir. 4703/1885. – Alisp. ir. 976/1912.
68. Jászberény és Vidéke 1892. dec. 18.
69. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Lapok 1893. ápr. 6.

Benda Kálmán

A jász parasztnak van történelmi tudata *

1932-ben érettségiztem Budapesten a Lónyay utcai református gimnáziumban. Érettségi után az Eötvös Kollégiumba és a budapesti egyetemre kerültem, ahol történelem-földrajz szakra iratkoztam be, és az akkor már szárnyait bontogató néprajzi tanszéken is tevékenykedtem. Györffy István professzori kinevezésére csak két év múlva, 1934-ben került sor, de néprajzi előadásokat már korábban is tartott.

A '30-as évek ifjúságát az elmúlt évtizedek történelmi irodalma elég sommásan érintette és sommásan jellemezte, mondván: ez a nemzedék elfogadta a Horthy-korszak viszonyait, felfogásában, magatartásában, céljaiban beilleszkedett a rendszerbe. Ez teljesen hamis! Nyilván ennek az ifjúságnak volt egy része, amelyik beilleszkedett és alkalmazkodott a rendszerhez. Volt viszont egy másik része és ez elsősorban az egyetemi hallgatókból, az értelmiségi ifjúságból került ki, amelyik – majdnem így mondhatom – élesen szembenállt a rendszerrel. Ez a szembenállás nem nyilatkozott meg politikai szervezkedésben, politikai tettekben, de erősen érződött abban a légkörben, amelyikben én is felnőttem. Már a gimnáziumban, még erősebben az Eötvös Kollégiumban és az egész egyetemi világban. Ez a fiatal-ság nem volt politikailag tisztában a dolgokkal, és felfogásában nem volt egységes. De abban egyetértettünk, az úgynevezett népi és urbánus irányzathoz tartozók egyaránt, hogy az ország társadalmi rend-

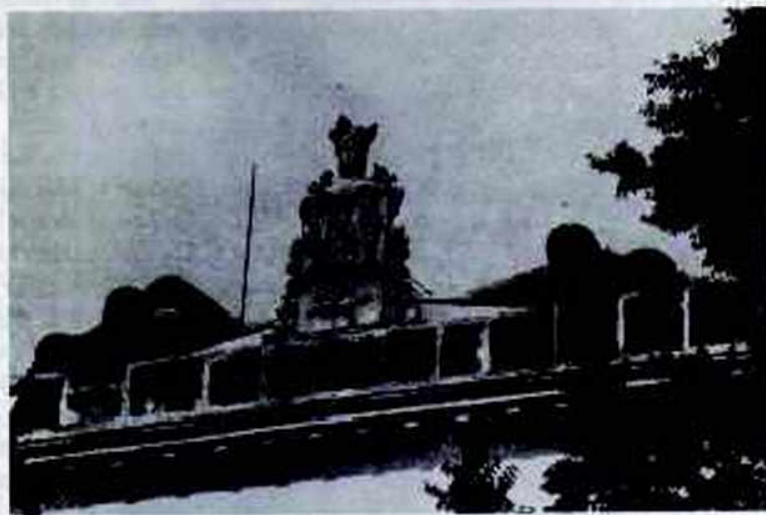
szere anakronisztikus, a parasztság és a munkásság állampolgári jogokkal nem rendelkezik és hárommillió ember mélyen a létminimum alatt él. Úgy véltük, hogy az országban a félféudális vagy nemegyszer egészen félféudális helyzetet és állapotot csak akkor lehet megváltoztatni, ha az arisztokrácia, a nagyklérus és a nagytőke hatalma visszaszorul, ha a demokratikus erők érvényesülhetnek. Szükségessnek tartottuk a földbirtokreformot. Ehhez járult, hogy pl. az Eötvös Kollégium diáksága, de a budapesti egyetem ifjúságának nagy része erősen németellenes volt, különösen Hitler hatalomra jutása után. Feltettük az országot a német faji elméletektől, a hazai szélsőjobboldali irányzatoktól.

A '30-as években a parasztság életének vizsgálata, a falukutató mozgalom, ezzel együtt a magyar helyzetet feltáró népi írók munkái, az ifjúság érdeklődésének az előterében álltak. Nagy hatással volt ránk Szabó Dezső, aki elsőként irányította rá figyelmünket, hogy nincs minden rendben. Az ő

hatására mi is a „magyar faj” főlemeléséről gondoltunk, de ennek a „fajnak” a szemünkben nem a faji hovatarozás, a származás volt az alapja, hanem a magyar sors és a hagyományok vállalása. Nyilván a népi mozgalom eszmei hatása volt, hogy a kibontakozást elsősorban a parasztság megerősítésétől, a parasztság felszabadításától vártuk. A falu-szociográfiák, a „Magyarország felfedezése” sorozat monográfiái a Viharsaroktól a Tardi-helyzetig, és nem utolsósorban az Elsülylyedt falu a Dunántúlon című kötet azt sugallták számunkra, hogy a parasztság beemelése a társadalomba, életformájának polgárosítása a legstürgebb feladat, mert a parasztság az a nagy rezervátum, tartalék, amelyből a magyarság életét meg kell újítani. Parasztságon persze nemcsak a gazdaréteget, hanem a hárommillió koldust, tehát azt a béres-, napszámosréteget is értettük, amelyikről éppen a '30-as években annyi szó esett. Ennek a parasztságnak a helyzetéről nemcsak a publicisztikában, hanem az egyetemi diákkörök

összejövetelein is sok szó esett, így a velük kapcsolatos problémák elevenen éltek bennünk.

Egyik ilyen súlyos kérdés volt – részben a parasztsággal kapcsolatban is – az egyke, a magyarság pusztulása és fogyása, szembeállítva a nálunk és egész Európában terjeszkedő germán hódítással. Könyvek jelentek meg arról, hogy az Ormánságban, a Garam-mentén, de az ország más részein is,

A Hármas kerület címere a kerületi székház homlokzatán

* Elhangzott a jászszentendrési falukutató táborban 1984 augusztusában

hogyan szorul vissza a magyarság, hogyan vásárolják fel a földet az egykézű magyar falvakban a környező sváb községek lakói. Egy visszaszoruló és pusztuló magyarsággal szemben öntudatra ébredt, terjeszkedő németiség veszélyérzetet keltett bennünk. Emlékszem, hogy a földosztással foglalkozó egyik vitán a nagybirtok felosztásának szükséges volta mellett a fő érv a parasztság szociális helyzete és az volt, hogy falutelepítéssel gátat kell vetni Nyugat-Magyarországon és délen a német és más terjeszkedésnek. Ahogy mondták – és igazuk volt: elég néhány nagybirtokost a térképről „lesöpörni”, és 100 000 holdak állnak rendelkezésre egy magyarság-elleni telepítésre.

Úgy éreztük, és talán okkal, hogy a kormányzat ezen a téren nem látja elég világosan a veszélyt, és nem hajlandó intézkedni. Így a telepítési mozgalmak társadalmi, magánkezdemenyvezésként indultak. Egyes gimnáziumokban pl. lemondtak az érettségi bankettől, és ennek összegét telepítésre fordították. Így járt el több társadalmi egyesület is, gyűjtéseket rendeztek, a befolyt pénzből sokgyermekes családokat telepítettek Baranyába, az ormánsági egykés vidékekre és máshova is a Nyírségből, Debrecen környékéről. Földet vásároltak számukra, és felszereléssel látták el őket. Ez a mozgalom az 1930-as években indult, és a háború alatt is tartott. Nem tudom, hány család került így áttelepítésre, de az bizonyos, hogy országos megoldást ez így semmiképp nem jelentett. Én is csak azért említettem, mert jelzi az ifjúság gondolkodásának az irányát.

Igazságtalan tehát az a gyakran elhangzó vád, hogy a háború előtti értelmiségi fiatalság „fasiszta” volt. Ahogy nem igaz az sem, amit pedig szintén hallhatunk, hogy az akkori magyarság egésze fasiszta volt. A fiatalság, ha politikailag sokban tájékozatlan volt is, de társadalmi változást akart. 1947 után mégis ezt a nemzedéket – néhány tagját kivéve – teljesen félretolták, és az események alakulásában nem is játszottak azután semmilyen szerepet.

Visszatérve önmagamra, az egyetememen sem szakítottam meg kapcsolataim

mat volt gimnáziumommal. Sőt, ez a kapcsolat eleven maradt a cserkészlet révén. A gimnáziumnak volt egy cserkészcsapata, ahogy abban az időben minden iskolának. A mienk a 15-ös számot viselte, és Bethlen Gáborról volt elnevezve.

A cserkészmozgalomról szintén azt kell mondanom, hogy méltánytalanul hallgatnak róla a történeti munkák, sőt a visszaemlékezések is. A cserkészletnek az akkori magyar ifjúság – és különösen az értelmiségi ifjúság – nevelésében igen nagy jelentősége volt. Lehetővé tette, hogy az ifjúság szervezett keretek között, megfelelő irányítással, de a maga életét élhesse.

A cserkészmozgalom szervezeti beosztása a következő volt: országos szervezet volt, budapesti központtal. Az országos főcserkész Teleki Pál volt, ő persze csak a legfőbb irányítást végezte, de személye nagyban emelte a mozgalom súlyát. A cserkészcsapatok képezték a mozgalom gerincét, számukra már nem emlékszem, de több mint száz. A cserkészlet világnézeti mozgalom volt. Helyet adott az ismereteknek is, de ennél majdnem nagyobb súllyal esett latba az emberré nevelés.

Ma már nem mindenki tudja, azért elmondom, hogy a cserkészletet egy Baden Paul nevű angol tábormester alapította. Az 1902-es búr háborúban, lent Afrika déli részén határozta el, hogy ifjúsági mozgalmat alapít, amelyben a fiatalság a maga életét élheti. A cserkészszervezet alapja az őrs volt, általában nyolc–tíz emberből állt. Három–négy őrs alkotott egy rajt, és a rajok a csapatot. Tizenkét év betöltött korhataral lehetett cserkésznek jelentkezni. Az újoncnak bizonyos „cserkészpróbákat” kellett letennie. Ezek részint a cserkész törvények ismeretét, az emberré-közösségi magatartás normáit tartalmazták, részben bizonyos ügyességek-ből álltak. Ilyenek voltak: tűzgyújtás, gulyásfőzés, sátorverés stb.

Elsősorban a városi fiatalok számára volt nagy jelentőségű ez a cserkészlet, mert kivitte őket a szabadba, ahol maguk közt a saját életüket élhették, egy-egy idősebb parancsnok vezetésével. Nagyon sokat voltunk a szabadban, minden szombatot, vasárnapot kirándulással töltöttünk. Nyáron többhe-

tes táborozás. És ott, magunkra hagyatva – ahogy akkor mondták –, a város civilizációja nélkül, de az emberi kultúrát nem eldobva, éltük a cserkészéletet. Nagy jelentősége volt annak, hogy a csapatok vezetői maguk is a mozgalmából kerültek ki. Természetesen voltak leány cserkészcsapatok is, de ez a mozgalom később indult, s közös táborozások fiúk és lányok közt nem voltak. A cserkészmozgalom főleg a középiskolás diákok közt volt eleven. Amikor tizenkét–tizenhárom éves korukban beléptek, az őrsvezetőjük egy felsőbb gimnazista diák volt, tehát tizenhat–tizenhét éves. A rajparancsnok már érettségizett, vagy ennek megfelelő korú valaki, tizennyolc–huszonöt év között. Én nem emlékszem ennél idősebb rajparancsnokra. Az őrsök hétvégén az őrsvezetőjükkel mentek kirándulni, hétköznap tartották az őrsi összejövetelt, szigorúan meghatározott programmal. Nem volt soha az az érzésünk, hogy bennünket nálunk jóval idősebbek igazgatnak, és próbálnak belekényszeríteni a maguk világába. Tudatosan fejlesztette a cserkészlet a felelősségérzést a fiatalokban. Különösen azokban, akiket kiemelt őrsvezetőnek vagy rajparancsnoknak. Kifejlődött a felelősségérzés mellett a vezetés, irányítás készsége is. A cserkészlet mindenki számára nagyon nagy nevelőiskola volt.

Ezen az iskolán én is keresztülmentem. Először őrsvezető voltam, majd elsőéves egyetemista koromban én kaptam meg a Lónyay utcai gimnáziumban az akkor jelentkező újoncokat, tehát rajparancsnok lettem. A raj neve Zrínyi Miklós raj volt, ami azt jelentette, hogy Zrínyi Miklóst választottuk példaképünknek. Nem véletlenül. Úgy éreztük, hogy olyan nehéz helyzetben vagyunk – az ország és mindnyájan –, mint volt a 17. században Magyarország a két nagyhatalom között, keresve a kibontakozást, vagy egyáltalán a megmaradás útját. Ebben Zrínyi Miklós példaképpül szolgált számunkra. A rajomban négy őrsvezető volt, akik felsőbb gimnazisták voltak (akkor nyolcosztályos volt a gimnázium), és a csapat minden tagja a Lónyay utcai gimnáziumba járt. Az akkori beosztás szerint másodikos, harmadikos gimnazisták voltak.

Ezt a Zrínyi rajt négy éven keresztül vezettem. Ahogy nőttek a fiúk, úgy változott a program. Az első években olyan újonckezdő raj volt, két-három év múlva – ahogy akkor mondták – „vízi rajj” lettünk, vagyis csónakokra szálltunk, és nagy vízitúrákat tettünk. De a csónakokra szállás sem amatőr alapon ment, hanem kiképzéssel. Az, hogy mindenki tudott úszni, magától értetődő volt (minden negyedik gimnazista tudott már úszni abban az időben). Szabályos csónak- és evezési kiképzést kaptunk. Nagyon komolyan vettük ezeket a dolgokat. Emlékszem, hogy az egyik országos vízicsérekészversenyen a második helyezést nyertük, ami nem volt kis dolog, ehhez komoly tudás és teljesítmény kellett a legkülönbözőbb vonatkozásokban. Majd, amikor a társaság olyan tizenhat év körül volt, a vízicsérekészkedés mellett rátértünk arra, amit talán így nevezhetünk: országjárás.

Úgy éreztük, nem ismerjük az országot és népét, pedig ez elengedhetetlenül szükséges, mert csak akkor tudunk a valóság talajára állni, hogyha saját tapasztalatunkból látjuk és ismerjük a dolgokat. Valamennyien Budapesten élünk, nagy többségünk Budapesten élő szülőknek a gyermeke volt. Ha jártunk is néha vidéken, a falvakban, ismereteink nagyon felületesek voltak. Mi pedig reális, alapos ismeretekre vágytunk. Az általunk jól ismert falukutató irodalom főleg a pusztuló, beteg tájakkal, falvakkal foglalkozott – meg akartuk tudni, hogy vannak-e vidékek, amelyek viszonylag egészségesek, ahol nem pusztít az egyke, és gazdaságilag sincs baj. Mivel a hanyatlás, az elszegényedés, testi-lelki elnyomódás a nagybirtokos vidékeken jelentkezett, mi olyan tájat kerestünk, ahol nincs nagybirtok, nem volt jobbágy-paraszti rendszer a múltban, hanem szabadparasztiok él-

tek, akik a maguk földjén gazdálkodtak, és bizonyos belső önkormányzatban maguk intézték ügyeiket. Arra voltunk kíváncsiak, hogy az ilyen múlt mennyiben hozott más fejlődést, s milyen jelent eredményezett.

Így esett a választásunk a Jászságra. A Jászság ugyanis a középkortól kezdve bizonyos autonómiában élt. Lakói szabad parasztiok voltak, földesúrnak nem voltak alávetve, úrdolgára, robotra nem jártak. Nyugodt fejlődésüket ugyan a török hódoltság korszaka alaposan megzavarta, hiszen a Jászság népét nagyrészt futásba kergették az állandó harcok. De azért a törzs, a lakosság egy része helyben maradt vagy visszatért, a kontinuitás a települések történetében megvolt. A török kiűzése után pedig, bár nagy áldozatok árán, a Jászság területi autonómiája végül is helyreállt. Tudjuk, a bécsi kormány a Rákóczi-szabadságharcot közvetlenül megelőző években a Jászkunságot zálogba adta a Német Lovag-

rendnek. Ugyanakkor, amikor a délről betelepített, kerekén 40 000 szerb családnak teljes autonómiát adtak lent a Délvidéken, amelyik odáig terjedt, hogy maguk választhatták tiszteiket és előljáróikat a határvidéken, mint ortodox vallásúak teljes szabadságot kaptak, földesúr nem volt felettük, a magyar vármegyéknek semmilyen beleszólása életükbe nem lehetett. Ugyanakkor a Jászságot és a Kunságot eladták idegen földesúrnak, s a protestáns vallást kíméletlenül üldözték. Arról pedig, hogy a jászsági parasztiemberek maguk vegyék kezükbe a sorsukat, szó sem lehetett. A Német Lovagrend kormányzata azonban nem tudta kioltni az önállósági hagyományokat és törekvéseket, és ahogy ez mindnyájunk által tudott, a jászok és kunok megváltották magukat, kifizették a Német Lovagrendnek azt az összeget, amelyet a magyar király kapott, amikor zálogba adta területüket és őket magukat. Ez volt a „Redemptio”, magyarul: önmegváltás. Ezzel visszaállt a Jászkunság autonómiája.

Hogyan alakult ezen a területen az élet? Mit jelentett az, hogy a jász falvakban és mezővárosokban nem a földesúr akarata szerint, hanem saját társadalmi berendezkedésüknek és érdeküknek megfelelően maguk igazgathatták a saját sorsukat? Mit jelentett ez gazdaságilag, és mit társadalmilag? Van-e különbség öntudatban, paraszti és emberi magatartásban a jász paraszti és a nagybirtokon élő jobbágy vagy zsellérparaszti között? Más-e, jobb-e, magasabb-e a jászkun területeknek a mezőgazdasága, mint a nagybirtokos vidékéké? Vajon ott, ahol szabadon mozgott a parasztság, többet produkált-e, mint amott? Igaz-e az, amit már a kortársak is mondogattak, hogy a nagybirtok megbéni-

A Jász-Kun Kerület régi címere

totta a parasztiok gazdasági fejlődését? Ahol viszont szabadparasztok szabadon gazdálkodtak, ott ez a gazdaság jobban kibomlott és többet produkált? Csupa olyan kérdés, amire az akkori történelmi kutatás nem tudott választ adni. Ezért – nem kevés önbizalommal – úgy gondoltuk, hogy ennek mi magunk fogunk utánanézni.

Hadd tegyem hozzá mindehhez, hogy a Jászság mint vizsgálati terület kiválasztásában az is közrejátszott, hogy én anyai ágon a Jászságból, Apátiból származom. Hadd büszkélkedjem vele, hogy a múlt század végén készült 1:75 000-es térképen látható Jászapáti-tól 15 km-re kiírva a Makó-tanya, mint valamilyen tájékoztatói központ, mert nagy körzetben nincs más tanya. Ez az én őseim tulajdona volt. Így nekem jó ismerőseim voltak Jászapátiban, és az akkor Hevesiványinak nevezett tanya-világban. Ez közrejátszott abban, hogy Jászapáti választottuk vizsgálódásainkra. Apáti mellett szólt az is, hogy megmaradt a teljes levéltára. Nem tudom, hogy most mi van ezzel a levéltárral, nagyon remélem, hogy ma is megvan. Gazdag, szép levéltár volt. Egy nagyjából 2 x 3 méteres kis szobában őrizték az iratokat, a falhoz állított polcokon. Jellemző az akkori közigazgatás liberalitására, hogy a jegyző első kérésre engedélyezte a kutatást, minden formáság és felügyelet nélkül. Röviden elmondtam, kik vagyunk, mi a szándékunk és a kérésünk, mire ideadta a szoba kulcsát, és csak ennyit mondott: „Használják, de aztán mindent a helyére tegyenek vissza.” Teljes bizalommal volt irántunk.

Jászapáti levéltára, ahogy emlékszem, egészen a 18. század elejéig nyúlt vissza, korábbi irata nem volt. Megvoltak a községi tanács jegyzőkönyvei, és volt egy igen nagy bírósági állag, amely számunkra a legértékesebbnek mutatkozott. A mindennapok szokásai, az emberek gondolkodása, magatartása, a közösség élete ezekből a bírósági iratokból derült ki számunkra. A bíróság előtti tanúvallomások bőbeszédűségét gyakran gúnyolták, hogy mindent Ádám-Évánál kezdenek, beleszövik, hogy mit mondott Juli néni meg Péter bácsi – számunkra

azonban ezek a mesék voltak az érdekesekek. Ezekből a bírósági jegyzőkönyvekből és iratokból kibontakozott előttünk a múltbeli élet egésze. Persze ezek az iratok mind magyar nyelvűek voltak, a kezdettől fogva. A kormányhatóságokhoz írott fölterjesztéseket latinul kellett írni, ez már a jegyző feladata volt, ezért tartották.

Neri emlékszem pontosan, két vagy három hetet töltöttünk 1936-ban Jászapáti és környékén. Ennek az időnek nagyobb részét a levéltárban, a többi az akkori paraszti világ megismerésével, ahogy mondják: a terepen töltöttük. Jegyzeteink, a lemásolt anyag a háborús években elpusztultak. (Egyébként sem vélem, hogy tudományos feldolgozásra elegendők és alkalmasak lettek volna.) Igazi jelentőségük azonban, hogy kutatásaink eredményének lényege megmaradt bennünk: megismertük a régi Jászapáti életét, a pusztai pásztoroklás problémáit, az akkori földműves gazdálkodás jellegét, s a tanyákon folyó élet hétköznapiját.

A nagyszerű az volt, hogy a régi iratok vallomását szembe lehetett tartani az akkori jelennel. Jártunk az akkor közigazgatásilag Apátihoz tartozó Hevesiványban, azután Jászszentandrásán. Emlékszem, itt láttunk életünkben először szabadkéményes, füstös konyhát, nem is egyet. Nem akartuk elhinni, amíg a magunk szemével nem láttuk, hogy főzőskor a füst valóban kimegy a szabadkéményen, és nem a szemünkbe jön. Megismerkedtünk a vályogvetés tudományával, az állattartás rendjével, a paraszti világ hagyományos jellegével, amely lényegében évszázadok óta alig-alig változott, hogy azután majd később a II. világháború után, szinte máról holnapra eltűnjön.

A levéltári adatok azt mutatták, hogy a Jászságban a 18., de még a 19. században is az állattenyésztés állt az előtérben, s a földművelés, a gabona-termelés csak olyan mértékű volt, hogy a helyi szükségleteket fedezte. Óriási legelők voltak, ezeken a közösségeknek és a magánosoknak a csordái, gulyái és ménesei jártak, de ezres számban, és egész a 19. századig a szilaj állattartás volt az uralkodó forma. A jószág élen-nyáron a szabadban volt. Ugyanígy, ahogy a Nagykunságban, amit Györfly István könyvében a szilaj

pásztorokról írt Nagykunsági Krónika tárt fel a teljes ismeretlenségből. Ugyanezt találtuk a Jászságban is, pedig mi valami egészen másra voltunk elkészülve. A 18. században a Jászságban is külterjes állattenyésztés folyt, s a táj ma ismert arca csak a múlt század második felében alakult ki a hatalmas gabonaterülettel, napraforgó- és kukoricaföldekkel. Régebben más volt a termelés, a gazdálkodás jellege, és más a társadalom is. Ez szabad paraszti, részben pusztai társadalom volt, amely a jószágból élt, a jószág tenyésztéséből fakadt jóléte, és ehhez igazodott az élet szinte minden megnyilvánulása. (A bírósági jegyzőkönyvekből egy sor közmondást és példabeszédet írtunk ki, amelyek mind az állattartással voltak összefüggésben.)

A régebbi állattartás persze nem tűnt el nyomtalanul. Az 1930-as években az országos kiállítások legszebb lovai, díjnyertes szarvasmarhái nagyrészt a Jászságból kerültek ki. Egyébként is, nem a nagybirtokok nevelték a legszebb jószágot, a legnemesebb fajtaikat, hanem a volt szabadparaszti területek kisgazdái. Emlékszem rá, nem egyszer vittek bennünket kocsival, s azokba olyan lovak voltak fogva, hogy valamennyi díjat nyert volna a tenyész-állatvásáron. Gazdag, jómódú parasztság lakott itt, éles ellenében a nagybirtokok fojtogató gyűrűjében vergődő volt szellérfalvak népével. Szó sem volt itt éhezégből, ahogy arra sem láttunk példát a Jászságban, hogy tényleg rakták volna a jármot. Nem volt ritka az, hogy a gazdának az istállójában tízesével álltak a lovak és az igásjószágok. Számunkra ekkor realizálódott, vált valósággá a nagybirtokos tájak és az egykori szabadparaszti vidékek közötti nagy különbség, példázva, hogy csak a nagybirtokok felosztása, a parasztság földhözjutatása alakíthat ki egészséges paraszti társadalmat. Innen, erről a területről az elvándorlás, a menekülés is kisebb volt, mint más vidékekről.

Ebben az időben a paraszti társadalomban már erősen jelentkeztek a bomlás jelei, megindult a menekülés a városba. Alúsztnak, vasutasnak, postásnak, a kispolgári egzisztenciákba, ahol nyugdíj várja az embert öreg korában, ahol rendezve vannak az életvi-

szonyok. Nem kell robotolni reggeltől estig anélkül, hogy ebből annyi jövedelmet lehetne szerezni, amiből megélhetnek. A gyerekek iskolába járhatnak, fiásteron mennek, nem térdig érő sárban, több kilométer távolságra. A nemegyszer kilátástalan paraszti sorban élők megigézte a polgári lét és életforma kísértése, és megindult az a menekülés, amely azután más okból, a háború után még nagyobb mértékben folytatódott. A Jászságban ennek a menekülésnek az 1930-as években alig látuk nyomát. Ami nyilván azzal volt összefüggésben, hogy itt a földtelen, vagyontalan rétegek aránytalanul kisebb mértékben voltak képviselve, mint a nagybirtokos vidékeken. Itt a parasztság látott maga előtt életlehetőséget és életcélt. Ezért volt számunkra egy életre kiható élmény, hogy a Jászsággal, az itteni viszonylagos jóléttel, a hagyományos paraszti életformával megismerkedhettünk.

A Jászság után tudatosan más vidé-

keket is fölkerestünk, hogy összehasonlítást tehessünk, és alkalmunk legyen a különbségek megállapítására. Vizsgáltuk a felekezeti hovatartozásból fakadó különbségeket (mert más volt a katolikus vagy a református falusi közösségek mentalitása), és vizsgáltuk, hogy mi a különbség az emberi öntudat szempontjából a béressorban felnőttek és azok között, akik önálló parasztagzták. Érdekel bennünket, hogy mi az oka annak, hogy Magyarországon egyes vidékeken tömegével jelennek meg a helytörténeti munkák, feldolgozások, és ezek iránt a lakosság, köztük a parasztság körében is általános érdeklődés tapasztalható. Ugyanakkor vannak vidékek, ahol a közösség múltja szinte senkit nem érdekel. Mi akkor azt állapítottuk meg, hogy az érdeklődés szorosan összefügg azzal, hogy a nép múltjában mennyire volt földesúri elnyomás, földesúri hatalom, illetve a parasztság mennyire volt a maga ura. Azt a falut, vagy azt a tájat, amely a

maga ügyeit a maga kezében tartotta, érdekli a saját múltja. A zsellémek, a béresnek nincs történelmi tudata, a jász parasztnak van. Ahogy van a kunoknak, és van a hajdúknak és mindazoknak, akik szabadparasztok voltak. A dunántúli nagybirtokoknak az 1930-as években még élő világában a parasztságnak alig-alig volt történelmi tudata.

Az 1936-os jászsági táborozás legmaradandóbb, egy életre szóló élménye az a felismerés volt, hogy öntudatot, fejlődést csak a szabadság és a demokrácia adhat. Mindnyájunk számára világossá vált, hogy a magyar parasztság, benne a hárommillió koldus problémájának megoldása csak egy módon lehetséges: a nagybirtokok felosztásával földhöz kell juttatni, és lehetővé kell tenni, hogy saját sorsának az intézését a maga kezébe vehesse.

Pádár Julianna

Gyökerek

*Pusztá itta környék, akár a lélek.
Burokban születik a lámpavilág.
Mesélő vénekben megfagy az ének!
Üresen lóg a hinta, s a gyermekágy*

*is elfeldte régen kis lakója
pelyhes melegét. Meghaltak a mesék!
Elpártol az ember is, csak folyója
marad hű a tájhoz – s a sovány esték.*

*Mégis oly drága nekem e sík vidék!
A szívós elődök itt törtek dohányt
– kötött-rögök őrzik lábaik nyomát.*

*Boglyas fejű tiszaparti füzikék,
s az útszéi bodzák megkísértének
– ide kötöznek a jászok gyökereik.*

szonyok. Nem kell robotolni reggeltől estig anélkül, hogy ebből annyi jövedelmet lehetne szerezni, amiből megélhetnek. A gyerekek iskolába járhatnak, fiásteron mennek, nem térdig érő sárban, több kilométer távolságra. A nemegyszer kilátástalan paraszti sorban élők megigézte a polgári lét és életforma kísértése, és megindult az a menekülés, amely azután más okból, a háború után még nagyobb mértékben folytatódott. A Jászságban ennek a menekülésnek az 1930-as években alig látuk nyomát. Ami nyilván azzal volt összefüggésben, hogy itt a földtelen, vagyontalan rétegek aránytalanul kisebb mértékben voltak képviselve, mint a nagybirtokos vidékeken. Itt a parasztság látott maga előtt életlehetőséget és életcélt. Ezért volt számunkra egy életre kiható élmény, hogy a Jászsággal, az itteni viszonylagos jóléttel, a hagyományos paraszti életformával megismerkedhettünk.

A Jászság után tudatosan más vidé-

keket is fölkerestünk, hogy összehasonlítást tehessünk, és alkalmunk legyen a különbségek megállapítására. Vizsgáltuk a felekezeti hovatartozásból fakadó különbségeket (mert más volt a katolikus vagy a református falusi közösségek mentalitása), és vizsgáltuk, hogy mi a különbség az emberi öntudat szempontjából a béressorban felnőttek és azok között, akik önálló parasztagzták. Érdekel bennünket, hogy mi az oka annak, hogy Magyarországon egyes vidékeken tömegével jelennek meg a helytörténeti munkák, feldolgozások, és ezek iránt a lakosság, köztük a parasztság körében is általános érdeklődés tapasztalható. Ugyanakkor vannak vidékek, ahol a közösség múltja szinte senkit nem érdekel. Mi akkor azt állapítottuk meg, hogy az érdeklődés szorosan összefügg azzal, hogy a nép múltjában mennyire volt földesúri elnyomás, földesúri hatalom, illetve a parasztság mennyire volt a maga ura. Azt a falut, vagy azt a tájat, amely a

maga ügyeit a maga kezében tartotta, érdekli a saját múltja. A zsellémek, a béresnek nincs történelmi tudata, a jász parasztnak van. Ahogy van a kunoknak, és van a hajdúknak és mindazoknak, akik szabadparasztok voltak. A dunántúli nagybirtokoknak az 1930-as években még élő világában a parasztságnak alig-alig volt történelmi tudata.

Az 1936-os jászsági táborozás legmaradandóbb, egy életre szóló élménye az a felismerés volt, hogy öntudatot, fejlődést csak a szabadság és a demokrácia adhat. Mindnyájunk számára világossá vált, hogy a magyar parasztság, benne a hárommillió koldus problémájának megoldása csak egy módon lehetséges: a nagybirtokok felosztásával földhöz kell juttatni, és lehetővé kell tenni, hogy saját sorsának az intézését a maga kezébe vehesse.

Pádár Julianna

Gyökerek

*Pusztá itta környék, akár a lélek.
Burokban születik a lámpavilág.
Mesélő vénekben megfagy az ének!
Üresen lóg a hinta, s a gyermekágy*

*is elfeldte régen kis lakója
pelyhes melegét. Meghaltak a mesék!
Elpártol az ember is, csak folyója
marad hű a tájhoz – s a sovány esték.*

*Mégis oly drága nekem e sík vidék!
A szívós elődök itt törtek dohányt
– kötött-rögök őrzik lábaik nyomát.*

*Boglyas fejű tiszaparti füzikék,
s az útszéi bodzák megkísértének
– ide kötöznek a jászok gyökereik.*

Lehet, hogy most, amikor Pethő László barátom kérésére Feri bácsiról, dr. Donáth Ferencről szeretnék írni, sikertelen próbálkozásba kezdek. Ennek ellenére még akkor sem térhetek ki a kérés elől, ha tudom, hogy Donáth Ferenc gazdag és sokrétű életéből csak mozaikokat villanthatok fel.

Feri bácsival 1975 szeptemberében találkoztam először személyesen. Ennek ellenére már régi ismerősként üdvözölhettem. Meg is lepődött, s felső testét kissé hátrahúzva meg is kérdezte: honnan ismeresz te engem? Otthonról – feleltem. Te árokszállási vagy? – kérdezett vissza. Igen. S ezzel, akkor ott a Dániel úti lakásában azonnal valami „cinkos” közösség teremtetődött meg közöttünk, amelyben minden egyszerűvé és természetessé vált. Kapcsolatunk ettől kezdve – úgy hiszem, nem tűzök, ha ezt mondom – egyszerre volt baráti, valamint az apa és a fia, illetve a tanár és diákja közötti viszony. S ez haláláig tartott.

Mielőtt tovább folytatnám, még vissza kell térnem az első találkozás-hoz. Nem kívánom eltúlozni a szülőhely jelentőségét, ez esetben azonban Jászárokszállás volt az a „kötőanyag” (s erre épült rá a későbbiekben is minden), amely biztosította számomra, hogy bármikor, bármilyen kérdéssel Feri bácsihoz fordulhatam. Nem lehetett olyan elfoglaltsága, amit ne szakított volna meg, ha kerestem, mindig talált időt arra, hogy találkozzunk. Abban, hogy találkozásunkat követően kis és nagy dolgokban véleményt kértem tőle, s hogy tanácsai fontos szerepet játszottak életemben, nem hiszem, hogy bárki is valami különösebbet találna. De abban talán igen, hogy Feri bácsi is igényt tartott arra, hogy különböző döntéseivel kapcsolatban elmondjam véleményem.

Sokat, nagyon sokat találkoztunk a Dániel utcában s innen, igaz, jóval ritkábban, a Szilágyi Erzsébet fasori lakásra is átmentünk. S most, hogy a több mint egy évtizedig tartó kapcsolatunkra visszatekintek, csak egy dolog-

ban kárhoztathatom magam. Az együtt töltött idő beszélgetéssel telt el. Egy-egy témáról az egymást követő napokon akár húsz órát is beszélgettünk, de sajnos ezekről – kivéve az interjúkat – magnófelvételt nem készítettem. Próbálkoztam, de elhárította. Nem olyan dolgok ezek, amelyeket érdemes volna felvenni – mondta. Én pedig, bár vissza-visszatértem, hogy kapcsoljuk be a magnetofont, nem erőszakoskodtam. Nemcsak azért, mert alkatilag nem tudok erőszakos lenni, hanem elősorsban azért, mert tudtam, hogy 1954-ben, amikor kijött a börtönből, mindennel és mindenkiel szemben bizalmatlan volt. A börtönben szerzett tapasztalatok alapján ugyanis – s tegyük hozzá, nem is alaptalanul – csapdát gyanított mindenütt. Tehát nem erőltettem, hogy rögzítsük beszélgetéseinket, s ma, ha az időt vissza lehet fordítani, akkor az elmaradhatatlan teakészítés és teavás közben is talán forogna a magnószalag. Ez azonban már megvalósíthatatlan.

Feri bácsit valójában 1956 őszén „ismertem” meg. Ekkor elsős középiskolásként Egerben tanultam. Apám november 2-án értem jött, hogy hazavi-gyen. A vonaton – úton hazafelé – apámtól hallottam először, hogy Donáth a falunkbéli. Nem emlékszem arra, hogy ennek különösebb jelentőséget tulajdonítottam volna. Különben is az egri bezártság után a hazautazás, az otthon élménye, majd a Jászberény felé falunkon átvonuló megszálló csapatok véget nem érő látványa más irányba terelték figyelmem, s majd csak 1958 nyarán, az ítélet elolvasása után kezdtem el otthon Donáth Ferenc iránt érdeklődni. A nyugodtnak egyáltalán nem mondható országos és helyi közhangulat ellenére Donáth Ferencről senkitől semmi rosszat, rosszítást nem hallottam. (Nem lényeges, de megjegyzem, hogy otthon akkor is és most is hosszú ó-val ejtik Feri bácsi nevét, s így kiejtett a neve valahogy a következőképpen hangzik: Dóónáth.) Akkor, 1958 nyarán a legtöbben pajkos, hun-

cutkodó elismeréssel meséltek arról, hogy Donáth ügyvéd fia ügyvédbojtár korában hogyan szöktette meg otthonról szerelmét, egy csinos helybéli leánykát. A legtöbbet erről a „kalandról” nagybátyámtól tudtam meg, aki annál a gazdánál volt béres, akinek a leánya az apai szándékkal dacolva szíve választottját követte. Azt, hogy ez valóban megtörtént-e, s ha igen, akkor hogyan is történt, sosem kérdeztem meg tőle. Nem, mert számomra így, ezen otthoni hírről volt teljes a kép az emberről, a politikusról, a tudósról. Emellett a legtöbbet édesapjáról, dr. Donáth Lipótról tudtam meg, aki ügyvédként a kispénzű emberek ügyes-bajos dolgaiban is eljárta. Megmutatták azt a házat, ahol laktak, s néhányan még arról is tudtak, hogy a volt illegális kommunista az 1945-öt követő években nagy ember lett, de börtönben végezte. 1956-ról azonban senki sem beszélt.

Az 1958-as nyári érdeklődésemet egy hosszú szünet követte. 1975 szeptemberében azonban alig kezdtem meg a két világháború közötti hazai fiatal értelmiség nézeteinek formaváltozásával foglalkozó kutató munkámat, amikor a volt Párttörténeti Intézet Archivumában kézhez kaptam azt az iratcsomagot, amely a Donáth 1940-es letartóztatásával kapcsolatos anyagokat tartalmazta. Az egyik dokumentum Donáth kihallgatási jegyzőkönyve volt. A kérdésekre adott válaszok között olvashattam: „1913. szeptember 5-én születtem Jászárokszálláson”. Ez volt az a pillanat, amikor eldöntöttem, hogy megtudom, mi lett Donáth Ferencel, s ha tehetem, felkeresem. A szándékolttal követte, s nem sokkal ezt követően már ott voltam nála, s Jászárokszállásról beszélgettünk. Minden érdekelt az azóta várossá lett faluval kapcsolatban. Neveket mondott s kérdezte, hogy ismerem-e őket. S amikor a beszélgetés közben kiderült, hogy a '30-as évek közepe óta nem járt otthon, azonnal felajánlottam, hogy a legközelebbi alkalommal, amikor hazamegyek, menjünk együtt. A közös hazautazásra

azonban sosem került sor, arra viszont igen, hogy Feri bácsi egyedül felkereste szülőhelyét. Volt olyan év, amikor többször is otthon járt. Reggel indult, és este már újból Budapesten volt. A „kiruccanásokat” követő találkozásokkor pedig nemcsak tapasztalatairól számolt be, hanem arról is, hogy merre sétált. Szinte szisztematikusan bejárta a falut. Volt egy útvonala, amelyet szinte minden alkalommal megtett: házuktól, mely a falu központi részén volt, a temető felé, a Gyöngyös patakhoz sétált, amikor átment a hídon, balra fordult, s a patakparton a Havi Boldogasszony kápolnához ment, innen a külső fogadót érintve vezetett Donáth Ferenc útja vissza a szülői házhoz. Feltételezhető, hogy – ismételtén és ismételtén – gyermek- és ifjúkorának kedvelt helyeit járta végig, mint ahogyan én is a saját útvonalamat szinte minden alkalommal végigjáróm, ha hazamegyek.

Donáth Ferencre emlékezve – most, amikor minden változóban van, s úgy tűnik, hogy az elmúlt több mint negyven évben életünket hivatalosan meghatározó értékrend szertefoszlott – a legkellemetlenebb kérdések elől sem szabad kitérni. Nem, mert ma már mindenki számára egyértelművé vált, hogy az a szocializmus, melyet 1944/45 után a hazai kommunista mozgalom – 1956 előtt és azt követően – a szovjet minta alapján, szovjet segítséggel fenntartott hazánkban, zsákutca. Mindannyian jól tudjuk, hogy olyan kikényszerített társadalmi formációban éltünk, melyet a kommunista mozgalom nevében fellépő párt, pontosabban a párt nevében mindenkor intézkedő szűk körű pártvezetés a népet – akarata, sőt ellenállása ellenére – belekényszerítette. S ha ez igaz, és igaz, akkor nem anakronizmus-e Donáth Ferencre emlékezni, aki igen fiatalon, 19–20 éves korában csatlakozott az illegális kommunista mozgalomhoz? Vajon szándékom fölött nem fog-e páleát törni a jelen, s a holnap akarata? Meggyőződésem, hogy nem, s ha valakit a kizárólagosság felsőbbrendűségének indulata nem vakít és nem tesz sikerté, akkor nem kell történelmi távlatra hivatkozva várni ahhoz, hogy Donáth Ferenc legújabbkori történelmünkben játszott szerepét reálisan értékeljük.

Mint említettem, Donáth Ferenc fiatalon csatlakozott a kommunista mozgalomhoz. Úgy vélem, ezt külön is hangsúlyoznom kell, mert az a mozgalom s az a párt, amelynek tevékenységében közel két évtizeden keresztül fontos szerepet játszott, 1951-ben 15 évi, 1958-ban 12 évi börtönbüntetésre ítélte. 1986-ban pedig még a haláláról megemlékező szándékot is szigorú tilalommal sújtotta.

Ki volt, és a bolsevik típusú hatalomnak miért látszott még holtában is oly veszélyesnek Donáth Ferenc?

Arra a kérdésre, hogy miért vált baloldallivá, kommunisztává, úgy hiszem, ma már aligha lehet pontos választ adni. 1976-ban a vele való beszélgetésben e folyamat rekonstruálását önmaga is nehéz, bonyolult feladatnak tartotta. Édesapjának, Donáth Lipót közüszteletben álló ügyvédnek ugyanis nem okozott gondot gyermekei tanítása, s az önálló élet megalapozásához szükséges anyagi javak biztosítása. Az a család tehát, amelyben Feri bácsi felnőtt, más értékrend és minta szerint élt, mint amit választott, s melyet évtizedeken keresztül önmaga számára meghatározónak tartott. Donáth Ferenc tehát nem a nyomor, nem a megaláztatottság, nem a számkivetettség, hanem saját szellemi fejlődése következtében vált baloldallivá s az illegális kommunista párt tagjává. S a harmincas évek legelején ezzel nem kevesebbet, mint polgári jétének feladását, ügyvédi karrierjének kettébetörését vállalta. A kommunista mozgalomhoz történt csatlakozását követően viszont már tudatosan vállalta az illegális, majd a legális párt életében s érdekében kifejtett tevékenységet.

Nézeteinek alakulására Jászárócszállás társadalma, az a falusi közösség, melyben az iparosok, a földnélküli nincstelenek, a kubikusok, a közepes birtokú vagy a módosabb parasztbirtokkal rendelkezők érdekei egymásnak feszültek, szükségszerűen hatással voltak. Emellett a világgazdasági válság, az, hogy még Árokszálláson megismerkedett egy kommunista, viszneki birtokos parasztemberrel, Szőke Jánossal, hogy barátai révén a jászberényi gimnáziumban baloldali irodalmat olvasott, hogy 1933-ban, nem sokkal azt követően, hogy egyetemista lett Buda-

pesten, több olyan személlyel került kapcsolatba, akik a munkásmozgalomnak voltak a tagjai, s valamint az, hogy 1934 nyarán megismerkedett egy Greiner nevű festőművész hallgatóval, szintén hatással voltak szemléletének alakulására. Greiner abban az értelemben játszott fontos szerepet ebben a folyamatban, hogy ő volt az, aki kapcsolatot teremtett Donáth Ferenc és az illegálisban működő kommunista párt között. Ez azonban több volt az egyszerű kapcsolat teremtésénél, mert Donáth és a párt kapcsolatát Greiner formalizálta. Mindez még 1934 nyarán történt. Az egyik találkozó alkalmával Greiner ugyanis elmondta Donáthnak, hogy kommunista, s hogy az egyetemi diákmozgalomban ő képviselte az illegálisban működő pártot. De ekkor még azt is elmondta Donáthnak, hogy megváltik az egyetemi csoporttól, s utódjául őt ajánlotta, melyet a párt már jóvá is hagyott. Tehát így, s ekkor lett „hivatalosan” is Donáth Ferenc a párt tagja. Ettől kezdve a párt utasításának vagy az általa elképzelt utasításnak megfelelően fejte ki tevékenységét a tandíjreform mozgalomban, 1936 tavaszán a második debreceni diétán, majd egyik létrehozóként s meghatározó személyiségként a Márciusi Front mozgalomban. Közreműködött a Nemzeti Parasztpárt megszervezésében, s a párt lapjának, a Szabad Szónak a világpolitikai összefoglalóit is hétről hétre ő írta. 1940-ben letartóztatták, Alagra vitték, ahonnan néhány hét múlva beteg tudóval szabadult. Nem sokkal ezt követően, 1940 novemberében azonban munkaszolgálatra hívták be, beteg lett, s még az év végén leszerelték. 1942 nyaratól, az ekkor már a berettyóújfalui kórház segédorvosaként dolgozó kommunista barát, dr. Zöld Sándor személyi okmányait felhasználva illegálisban élt, de továbbra is egyik aktív vezetője volt a nemzeti függetlenségért küzdő hazai ellenállási mozgalomnak. Részt vett az 1936-ban feloszlott KMP újjászervezésében, a Békepárt létrehozásában, majd 1944 végén a kommunista párt újbóli megalapításában. 1944 őszétől az illegális viszonyai között megjelentetett

Szabad Nép szerkesztői teendőit is ellátta. 1945 előtt Donáth Ferenc neve – tevékenységének eredményeként – egyértelműen a hazai népfonmozgalommal kapcsolódott össze. Kapcsolatban állt a népi frókkal, a Független Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt és a Szociáldemokrata Párt vezetőivel. Természetesen Donáth pártához való viszonyait nem lehet mechanikusan értelmezni, hiszen nemcsak a felsőbb kapcsolataitól kapott utasításokat hajtotta végre, hanem, ha a szükség úgy hozta, önállóan cselekedett. Ilyen volt például az 1936 ősz és 1942 közötti időszak, amikor az illegális kommunista párt szerveit, valamint a pártsejteket felszabták, és a felsőbb kapcsolatok rendszere megszűnt. Donáth Ferenc 1945 előtti tevékenysége alapján azt egyértelműen megállapíthatom, hogy az akkori tevékenységét a párt tagjaként önként vállalt ideológiai–politikai kötelek ellenére a kismiszett, a jogfosztott magyarságért mindig rendelkezésre állás belső késztetése motiválta, határozta meg. S ezt – egy rövid periódust kivéve, amikor a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége főtitkárságának volt a vezetője (ekkori tevékenységének feltárása külön elemzést igényel) – egész életére vonatkozóan jellemzőnek és meghatározónak tartom.

Talán nem távolodok el az igazságtól, ha a fentieket összegezve megállapítom, hogy Donáth Ferenc a „veleszületett” szociális érzékenység és a véletlenek sajátos összejátszásának köszönhetően csatlakozott az illegális kommunista mozgalomhoz, s a hatalom ellenében a többség érdekeinek védelmét, képviselését tartotta önmaga számára meghatározónak. Abban pedig feltételezhetően a jászárokszállási háttér játszott szerepet, hogy politikusként, majd később tudósként is a falusi térség és a mezőgazdaság problémáival foglalkozott. Jelleme, emberi tartása megóvta a hatalom kísértésétől, s ennek következtében tevékenységét nem a pillanatnyi előnyök önmaga számára történő kamatoztatása, hanem a szolgálat határozta meg. A néphez s hazájához fűződő elkötelezettsége, ra-

cionális gondolkodása nem engedte meg számára a hamis tudat fényűzését s ez távol tartotta attól, hogy még kommunistaként is illúziót kergessen. „Veszélyessége” éppen ezért példandásából, meggyőződésének következetes vállalásából fakadt, abból, hogy élete végéig megalkuvás nélkül kitartott ifjúkori álma: a magyar nép felszabadítása, sorsának jobbrafordítása mellett melynek megvalósítását az alulról szerveződő demokratikus Magyarország megteremtésében látta.

Donáth Ferenc életének – mint említettem – volt egy rövid periódusa, amely külön elemzést igényel. Mielőtt azonban erről szólnék – legalább felsorolásszerűen – nézzük meg, hogy mit is csinált 1951. február 12-ig, amikor az ÁVH Rákosi Mátyásnak, az MDP főtitkárnak kezdeményezésére (milyen szépen hangzik, hiszen nem kezdeményezés volt ez, hanem utasítás) letartóztatta.

Donáth Ferenc 1945. január végétől február elejéig a Szabadság című pártközi bulvárlapnál dolgozott, melynek Haraszti Sándor volt a főszerkesztője. Ezt követően az Országos Földbirtokrendező Tanács alelnöke lett, s részt vett a földről szóló törvény kidolgozásában, majd 1945 novemberétől 1947 decemberéig a Földművelésügyi Minisztérium államtitkári teendőit látta el. Mindezek mellett pártvonalon tagja volt a Központi Vezetőségnek. 1946-ban például éppen ebben a minőségben a Központi Vezetőség tagjaként megvitatta a Gerő Ernő által megfogalmazott szövetkezetesítési programot. Megítélésem szerint azonban ezt követően, azaz 1947 decemberétől kezdődött Donáth Ferenc életének kritikus időszaka. Ez 1951. február 12-ig, tehát valamivel több mint három évig tartott. Ez alatt az időszak alatt Donáth, mint említettem, az MDP főtitkárságának volt a vezetője. S ekkor már nemcsak hogy nem vitakozott, hanem „elvezítette” azt a társadalmi–szociális–politikai érzékenységet és reális látásmódot, amely azt megelőzően s majd a börtönből való szabadulás után élete végéig Donáth Ferenc jellemző tulajdonsága volt.

A fenti időszakon kívül ugyanis a példák sokaságával tudom bizonyítani Feri bácsi reális társadalomismeretét,

politikai érzékenységét, „karrierjét” semmibe vevő, figyelmen kívül hagyó tevékenységét, ekkor azonban mintha minden korábban rá jellemző érzékenységét elveszítette volna. Arra, hogy az elemi politikai elmozdulásokat milyen pontosan érzékelt – a lehetséges példák sokaságából –, hadd említsek meg egyet. 1937. március 15-én bontott zászlót a Márciusi Front, melynek létrejöttében és a mozgalom keretében kifejtett tevékenység valóra váltásában Donáth Ferencnek fontos szerepe volt. A Márciusi Front zászlóbontása a korabeli hivatalos politika képviselőit éppen úgy meglepte, mint a polgárságot és a szélsőjobboldalt. Arról, hogy a fenti érdekes csoportok képviselői hogyan viszonyultak a Márciusi Front 12 pontjához, s hogy ezek ismeretében mit kell tenni, Donáth március 26-án útmutatást adva egy hosszú levélben számol be a debreceni baloldali értelmiségi ifjúsági csoport tagjainak. De ugyanezt tudom elmondani Donáth 1956. október 26-i, illetve november 4-i tevékenységével kapcsolatban is. 1956. október 26-án ugyanis ő volt az, aki nemcsak a megelőző néhány nap reális értékelését megfogalmazta, hanem aki szembe tudott, szembe mert szállni a Központi Vezetőségnek a felkelt nép igazát elvető értékelésével. S ő volt az is, aki a november 4-i drámai pillanatokban a következő mondatot megfogalmazta: „Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes magyar demokratikus kormányt.” És számos hasonló példát lehet még felsorolni, melyek Donáth kvalitásait egyértelműen bizonyítják. Elemzései egyértelműen azt dokumentálják, hogy Donáth a politikai színtér szereplőinek legkisebb elmozdulásait nemcsak pontosan felismerte, hanem az arra adandó adekvát választ is meg tudta fogalmazni. Mindezt azért is fontosnak tartottam megemlíteni, mert ezt az érzékenységet az MDF főtitkársága vezetői posztján Donáth Ferenc elveszítette. E kérdésről, vagyis arról, hogy 1947-től miért s hogyan vált érzéketlenné a magyar társadalomban lejátszódó folyamatokkal szemben, legalább nyolc–tíz alkalommal órákon át folytattunk eszmecsere. E problémakör feltárása Feri

bácsit éppen úgy foglalkoztatta, mint engem. A kérdést válasz, s azt újabb kérdések, ellenvetések követték. Valójában sokat, nagyon sokat beszélünk erről az időszakról, és bármilyen közel kerültem Donáth Ferenchez, az időről időre megismétlődő hosszú-hosszú beszélgetések után sem tudtuk ezt a problémát megnyugtatóan lezárni. Az eszmecsereben felsejlő lehetséges „megoldással” Feri bácsi ugyanis éppen úgy elégedetlen volt, mint én. Ennek következtében a heteken keresztül tartó „mérkőzésünk” eredménytelenül végződött, így abba is hagytuk a probléma megoldására irányuló közös törekvésünket. A hatalom büvölete, szeretete, vonzása, megtartó és torzító ereje az ő esetében nem ad választ a felvetett kérdésre. Nem, mert 1954 után a börtönből kiszabadulva sem Rákosi, 1956. november 24-én pedig sem Münnich Ferenc hívására a hatalom csúcsaihoz nem tért vissza, és nem tagadta meg elváratait.

Mi volt hát akkor az, ami bémúltá, érzéketlenné tette ebben az időszakban? Nem tudom. E problémát egykoron a gyakorlatban az 1951. február 15-én bekövetkezett letartóztatása oldotta fel. Mint a többi ekkor letartóztatott kommunista, ő sem szervezkedett Rákosi hatalma ellen. Múltja, addigi tevékenysége azonban elégséges vád volt a nép- és nemzetellenes politikát folytató hatalom számára. Ekkor nem kevesebbel, mint a Magyar Népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésével, Magyarországnak a háborúba való fokozottabb belesodródását elősegítő háborús bűntett, illetve közhivatalnoki minőségben elkövetett, a magyar állam érdekeit súlyosan sértő hűtlenség bűntettével vádolták. Mindezekért 15 évi börtönbüntetésre, teljes vagyonekzabálásra, és 10 évre a közügyektől való eltiltásra ítélték. 1954 közepén rehabilitálták. A felajánlott pozíciók közül azonban semmit sem vállalt. Nem, mert meggyőződéssel vallotta, hogy a bűnöket és hibákat egymásra halmozó pártvezetés nem képes a szocializmus megújítására. Tudományos kutató lett. Nyugodt, higgadt, bölcs és világos gondolkodása, szuggesszív lény, szervezőkészsége ismét körébe vonzotta a jobbat akarókat. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy

Nagy Imre mellett állami és pártvonalon is, cím és rang nélkül 1956. október 23-át követően fontos feladatot látott el. Ezek a napok az ő életében is döntő jelentőségűek voltak. Kezdetben még a régi keretek és struktúra között bízott, hitt a szocializmus megújulásának lehetőségében. Majd elveit nem feladva fontos szerepet játszott a forradalom eredményeinek elismertetésében, a pártidiktatúra, az egypártrendszer felszámolásában, az MDP megszüntetésében, az új párt, az MSZMP megalakításában (ez a párt nem azonos a november 4-e után hatalomba emelt MSZMP-vel!), a magyar semlegesség szükségességének felismerésében.

1956. november 4-én hajnalban családjával együtt őt is a jugoszláv követésre hívták, majd elhurcolták Romániába, ahonnan hazai börtönbe 1957 virágvasárnapján kerül. Nagy Imre és elváratai koncepciók perében Donáth Ferenc másodrendű vádlottat 12 évre ítélték. A váci fegyházból 1960-ban – rehabilitáció nélkül – amnesztiával szabadult. A politikából teljesen kiszorítva ismét tudományos kutató lett, s a korábbi börtönévek után megkezdett kutatómunkáját folytatta. Agrárpolitikus volt, tudományos munkája is a földosztáshoz, a magyar mezőgazdaság történetéhez kapcsolódott. Ekkor írta meg a földosztás hiteles történetét. Számos tanulmányban, cikkben mutatott rá a gazdasági élet alapvető ellentmondására, s a szakemberek egyetértettek vele. 1969-ben jelent meg a „Demokratikus földreform Magyarországon”, 1977-ben a „Reform és forradalom”, 1979-ben „A munka és a tulajdon kapcsolata az iparosodó mezőgazdaságban” című munkája. Materialista felfogását nem tagadta meg, de a megszerzett tapasztalatok, valamint elméleti felkészültsége birtokában tagadta, hogy a bolsevik típusú párt s a párt által kikényszerített diktatúra az emberek jobb jövőjét szolgálja. S ahogy a fasizmus ellen, a független s demokratikus Magyarország megeremeléséért szerveződő hazai erők elismert vezetőjévé vált fiatalon, úgy gyűlt köréje s tömörült mögötte a hetvenes évek végétől a demokratikus ellenzék minden csoportja, mindazok, akik célul tűzték ki a megmerevedett struktúra átalakítását, a rendszer megváltoztatását. S ez volt az,

ami az elvakult hatalmat leginkább irritálta. Donáth veszélyességének súlyát önmagam is közvetlenül tapasztalhattam. A figyelmeztetés ellenére vele fenntartott baráti kapcsolat miatt annak a tanszéknek a vezetője, ahol egyetemi docens voltam, 1983 szeptemberében egy évre mindenféle publikációtól eltiltott, s a „legtermészetesebb” módon kizárt abból a kutatásból, amit azt megelőzően már három éven keresztül végeztem. Feri bácsi – néhány hozzám közel álló személlyel együtt – kitartásra biztatott, bátorított, tapintatosan segített. Szükségesnek tartotta, hogy helyzetem alakulásáról rendszeresen „beszámoljak” neki. 1985 őszén, amikor a klinikáról átmenetileg hazaeresztették, az egyik este csengett a telefon, Feri bácsi keresett. Sajátos, fanyar humorával a következőket mondta: úgy tűnik, hogy ismét rád fog mosolyogni a szerencse. Miért? – kérdeztem. Mert két, két és fél év után most újból felhívott főnököd, s arról áradozott, hogy micsoda nagyszerű levelet talált, amit Erdei Ferenchez írtam, s hogy ezt a következő rádióműsorában fel fogja olvasni. És mit jelent ez? Semmit, jó ha tudsz róla – felelte. Én is így éreztem, s maradt is minden a régiben mindaddig, amíg Juhász Gyula hívására, saját döntésem következtében a Magyarországtudató Intézet munkatársa nem lettem.

Donáth személye kohéziót jelentett azok számára, akik célul tűzték ki a megmerevedett struktúra átalakítását, a rendszer megváltoztatását. Nem volt olyan jelentős ellenzéki fellépés, tiltakozás, például a Carta-77 aláírói mellett kiállás, a Bibó-émlékkönyv elkészítése, a bős-nagymarosi vízlépcsőrendszer megépítése elleni tiltakozás, a monori találkozó stb., hogy csak néhányat említsék, melyben Feri bácsi meghatározó szerepet ne játszott volna. Képletesen szólva az ő „iskolájából” került ki vagy oda tartozott úgyszólván minden politizálni képes haladó erő. Jelentős szerepe volt a mind többszínűvé váló ellenzék összefogásában. Talán érdemes egy-két gondolatát felidézni, azok közül, amelyet a monori tanácskozás megnyitása alkalmából,

1985. június 14-én fogalmazott meg: „Gondolatainkat kicserélni jöttünk össze, mivel nyomós körülmények sürgetik, hogy keressük a kiutat társadalmunk romló állapotából és az ország nehéz helyzetéből. Ez jogunk és kötelességünk is. Az országban nő a feszültség, és erősödik a bizonytalanság. Nagy társadalmi rétegek évek óta tartó életszínvonal-romlása az, ami a feszültséget okozza. A bizonytalanságot pedig az erősíti, hogy az emberek egyre inkább fölismerik, hogy a kormány nem ura szavának... A kormány bizonytalanságát növeli a félelem. A félelem attól, hogy a gazdasági válság politikai válságba torkollik. Tegyük hozzá: ez a félelem nem alaptalan.” A mást akaróknak Donáth vezető szerepét nem kellett elismerni, mert az kimondatlanul is egyértelmű volt. A hivatalos politika képviselői is tisztában voltak ezzel, és őt, a legális és az illegális politikai munka „nagymenterét” tartották a demokratikus ellenzék vezetőjének. S valójában Feri bácsi az is volt. Minderre azért is emlékeztetek, mert napjaink fel- és elszabadult politikai légkörében az egykori demokratikus ellenzék tagjai – legyenek most kormánypártiak vagy ellenzékiek – mintha megfeledeztek volna egykori mentorukról.

1983-tól kezdve mind több problémát okozott számára a kezdetben allergiának vélt betegsége, a fehérvérűség. Most is előttem van az a kora őszi délutár, amikor kissé kopottas, de elégsz, zöldes színű átmeneti kabátjában a 8-as buszon felfedeztem. Magába roskadva ült.

Mi járatban vagy erre? – kérdeztem. Testvéremnél, Borhálánál voltam a Sánc utcában.

Hogy vagy? – tettem fel a legbanálisabbnak tűnő kérdést.

Feri bácsi ekkor igen rosszul nézett ki. 1985 ősze volt. Nem sokkal ezt követően a Semmelweis Orvostudományi Egyetem egyik klinikájára került, ahonnan lényegében már nem volt visszaút. A klinikán, bár nem szívesen mentem többször, meglátogattam. Orvosában bíztam, jó kezekben volt, nem ezzel volt a bajom, hanem elhelyezését tartottam méltatlannak. Már az is zavart, hogy a portától lefelé, az alagsorba kellett mennem. A folyosón, melyre a kórtermek ajtajai nyíltak, ideiglenesen szintén betegek feküdtek. A folyosó vége balra derékszögben megtört, s itt, ebben a nyakban – a nővérek „főhadiszállásán” – volt elhelyezve Feri bácsi. Nem tudom, hogyan s miért került éppen ide. A véletlen azonban úgy hozta, hogy a klinika egyik docense régi ismerősöm volt, s rögvest fel is ajánlottam Feri bácsinak, hogy egy

normális szobát szerezek neki. De elhárította, mondván, hogy nincs olyan hely a klinikán, ahol ennyire egyedül tudna lenni. Egyszerűen ott, a folyosó kanyarulatában Feri bácsi jól érezte magát. Itt is dolgozott, szervezett, irányított. Az orvosok, az ápolónők megdöbbenve nézték, hogy naponba hányan keresték meg „betegszobájában”. Sok terve volt, de ezek közül talán a legfontosabbnak 1956 történetének megírását tartotta. Meg akarta írni, de a sors ezt már nem engedte meg.

A népét, hazáját önzetlenül szolgáló Donáth Ferenc a történelem által rákényszerített harcot soha nem adta fel. Úgy küzdött, amint azt Ady Endre kuruc-énekében olvashatjuk: „egy rossz karddal száz csatában” és lehetett az csorba vagy törött, a szív és a lélek tiszta maradt.

1986. július 15-én halt meg. Temetése a rögzült, moccani sem akaró politikai rendszer s az azt megtestesítő hatalom elleni demonstrációvá vált. A Farkasréti temetőben régi és új barátai búcsúztatták. Már hullottak koporsójára a göröngyök, amikor az őt búcsúztatók egyike érces hangon a következőket mondta: „Minden magyar parasztnak itt kellene térdepelnie e körül a sír körül! Isten áldja meg Donáth Ferencet! Isten óvja magyar népünket!”

Ős-Zagyva szakasz Jászfelsőszentgyörgy és Jászberény között

Wirth Lajos

Európai tudósportré: Makó Pál

(Jászapáti, 1723. júl. 9.–Buda, 1793. aug. 19.)

A jászapáti plébánia anyakönyve szerint Makó Gergely és Sike Judit elsőszülött fiúgyerméke 1723. július 9-én kapta a keresztségben a Pál nevet. A későbbi jeles tudós családja nem volt őshonos jázsági, családi feljegyzések szerint dédapja, Makó Lőrinc 1695 után költözött Jászapátira, és 1698-ban a helység bírja lett. A következő másfél száz évben a Makó familia több tagja töltött be kisebb-nagyobb hivatalokat a Jázságban. Makó Gergely a Palatinale regiment kapitánya és Jászapáti város tanácsnoka volt, Lőrinc nevű fia a Jász-Kun Kerület kapitánya, míg annak Lőrinc nevű fia a Jász-Kun Kerület főpénztárosa, Pál nevű fia pedig a táblabírja. Lányának, Juditnak az egyik fia volt Madarassy Ferenc püspök, aki egyetemi éveiben Makó Pál támogatását élvezte.

Makó Pál az elemi iskolát szülővárosában, a hatosztályos középiskolát a jezsuiták egri intézetében végezte el, majd 1741. október 21-én belépett a rendbe, Próbaévekből, valamint változva tanulással, illetve tanítással töltött esztendőkből álló rendi képzésének ismertek az állomásai: 1742–43, két év próbaidő Trencsénben; 1743–44, a humaniorák repetense Győrött; 1744–47, hároméves filozófiai kurzus Nagyszombaton; 1747–48, a harmadik és negyedik osztály tanára Ungváron; 1748–49, a negyedik osztály tanára Nagyszombaton; 1749–51, a matematika repetense a bécsi egyetemen; 1751–52, újra középiskolai tanár Nagyszombatonban; 1752–56, teológiát tanult Grazban (közben 1755-ben papá szentelték); 1756–57, a harmadik próbaévet töltötte a besztercebányai kolostorban. A rendi fogadalmat 1759-ben tette le, 1758-ban a nagyszombati egyetemre került, és megkezdte a kezdő oktatók számára szokásos négyéves tanári kurzust. Ennek keretében az első

évben matematikát, a másodikban logikát és metafizikát, a harmadikban általános és részletes fizikát, a negyedikben profán és egyháztörténetet kellett volna oktatnia. A második évben azonban rendi előjárói még a szemeszter befejezése előtt Bécsbe rendelték, hogy az ottani egyetemen logikát és metafizikát tanítson. 1763-ban, Van Swieten javaslatára, kinevezték a bécsi Teréziánumba a matematika és a kísérleti fizika rendes, valamint a mechanika rendkívüli tanárává. A két előbbi tárgyat latinul, az utóbbit német nyelven adta elő. A Collegium Theresianum-ot Mária Terézia alapította 1746-ban, a nemesifjak képzése céljából. Falai közt osztrák, olasz, magyar nemesek tanultak. A következő évtized Makó Pál számára életének legtermékenyebb alkotói korszakát hozta, ekkor írta nemzetközileg is ismert és elismert nagy tankönyveit, valamint kisebb, főként fizikai tárgyú értekezéseit. A jezsuita rend 1773. évi feloszlása az ő életében is gyökeres változásokat hozott. Világi papként a váci egyházmegyébe kérte felvételét, és a királynő kinevezte bécsi apáttá, váci kanonokká és királyi tanácsossá. Teréziánumi állását megőrizve továbbra is Bécsben maradt, de a tanügyi reformmal kapcsolatos teendők egyre több energiáját kötötték le. Őt tartják a Ratio Educationis végső megszervezőjének. Jeles neveléstörténésünk, Fináczy Ernő szerint szerepe az volt, hogy: „mint az iskola régi hagyományainak alapos ismerője, és a hagyományok becses elemeinek hivatott örököse megadhatta a műnek azt a történeti folytonosságot, amelyre ha valahol, a tanügy fejlesztésében multhatatlanul szükség van.”

A nagyszombati egyetem Budára helyezésekor (1777) Makó Pál lett a bölcsészeti kar igazgatója, az oktatásban azonban közvetlenül már nem vett

részt. 1784-ben megszűnt az igazgatói tisztsége, a Helytartótanács mellett működő tanulmányi bizottság tagjaként azonban továbbra is ő látta el a bölcsészeti kar felügyeletét. Az 1791. évi országgyűlés által kiküldött tanulmányi bizottságnak is tagja lett, Szerdahelyi Györggyel együtt dolgozott a Ratio Educationis-hoz tartozó utasításokon. A tanulmányi bizottságban a magyar nyelv ügyének támogatói közé tartozott.

Budán hunyt el, amint feljegyezték róla: hirtelen halállal. Halálának legvalószínűbb dátuma: 1793. augusztus 19.

Makó Pál első maradandó alkotásai a szépirodalomban születtek. A magyar irodalomtörténet úgy tartja őt számon, mint a latin nyelvű barokk elegiáköltészet meghonosítóját. Klasszikus versmértékben, klasszikus latin nyelven írta költeményeit, amelyek javarészt köznapi témákról szóltak, a hősi póztól tudatosan elhatárolta magát. Kis kötete először 1752-ben jelent meg, és hamar népszerűvé, sőt mintaképpé vált. Két további kiadást és több utánnomást ért meg a határokon túl is, a svájci iskolákban a klasszikus latin nyelv és a verselés oktatásában is felhasználták. Versei tették ismertté a nevet a bécsi körökben, még mielőtt matematikusként felfigyelhetek volna rá. Kötetének egyik, különösen érdekes darabja a jelen írást követően olvasható, kitűnő magyar fordításban.

Első tudományos munkái azok a tankönyvek voltak, amelyeket a bécsi egyetemen, illetve a Teréziánumban oktatott tárgyaihoz írt. Mária Terézia egy 1753-as rendeletével utasította a professzorokat, hogy az egyetemi oktatás színvonalának emelése érdekében, a korábbi felolvasások helyett, írjanak tankönyveket. Ez lehet a magyarázata, hogy Makó már kezdő oktatóként, lényegében felsőoktatási gyakorlat nél-

kül, tankönyvírásba fogott. Az már tehetségét és képességeit dicséri, hogy logika (1760) és metafizika (1761) tankönyve nyolc, illetve tizenegy kiadást ért meg, több nyelvre lefordították, és még évtizedekkel a szerző halála után is újranyomták. Metafizikájában elsőként alkalmazta Ausztria-Magyarországon Christian Wolffnak, a német felvilágosodásban meghatározó szerepet játszó racionalista filozófiai rendszerét. Természettudományi művei közül előbb fizika könyvének két kötete látott napvilágot (1762, 1763), ezt követte matematika tankönyvének első kiadása (1764). (A könyvek bibliográfiai adatai, miként a később említendőké is, Szinyeinél megtalálhatók.)

Makó a newtoni fizika Boscovich-féle változatának tárgyalásával egységesre a kor európai színvonalára emelte a magyarországi fizikai irodalmat. Könyvének felépítése határozottan modern, gyökeresen eltér a korábbi tankönyvektől, világos okfejtéseit széleskörű matematikai apparátussal, részletekbe menő bizonyításokkal támasztja alá. A tárgyalás világosságában olykor magát Boscovich-ot is felülmúlja. Számos kortárs és későbbi szerző számára szolgált mintául, érdemeit nem csorbítja, hogy az akkor legmodernebbnek számító Boscovich-elméletet a fizika fejlődése viszonylag hamar túlhaladta.

Matematika tankönyve lényegében a mai középiskolai anyagot öleli fel, ez akkoriban egyetemi, illetve akadémiai tananyag volt. Makó munkája gyors egymásutánban több kiadást is megért, nagy népszerűségnek örvendett, és széles körben használták külföldön is. Módszeres, könnyed tárgyalásmódján, világos gondolatfűzésén túl a fogalmak tisztaságának és a leleményes bizonyításoknak köszönhető sikerét.

A terézianumi évek alatt írt két nagyszabású matematikai művének, a

differenciál- és integrálszámításba való bevezetésnek (1768), valamint a magasabbfokú egyenletek aritmetikai és geometriai megoldásait taglaló kétkötetes munkának (1770) sajnos Magyarországon nem lehetett jelentős közvetlen hatásuk. Bár maga Makó „a növendékek, elsősorban a mi növendékeink részére” szánta, és a tudománytörténet a kor legjobb ilyen tárgyú munkái közt tartja számon, a magyarországi viszonyok között túl nehéznek bizonyultak. Osztrák tudománytörténészek szerint viszont jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a tizennyolcadik században Ausztriában nagyot emelkedett a matematikai műveltség színvonala. Különösen az infimum-számítást taglaló könyv volt népszerű, amit a kiadások száma is mutat. Mai szemmel nézve az egzaktuság hagy ugyan kívánivalót, például a differenciálokkal való számolás vagy a szélsőértékek vizsgálata terén, de a fizikai és mechanikai alkalmazások között sok olyan érdekes feladattal és szellemes megoldással találkozunk amelyek a modern könyvekbe is átkerültek. Algebra könyve, amely egyike volt a kor legjobb algebrainak Európában, inkább a későbbi évtizedek tankönyvszerzőire volt inspiráló hatással.

Kétkötetes tankönyve mellett a másik jelentős, és a maga korában nagyhatalmú fizikai tárgyú munkája a légköri elektromossággal és a villámvédelemmel foglalkozik (1773). A mű nagy érdeme, hogy a légköri elektromos jelenségek korszerű magyarázata, és a babonás hiedelmek cáfolata mellett számos konkrét, gyakorlati tanácsot ad épületek és egyéb műtárgyak villámhárítóval való felszereléséhez. Tíz éven belül három nyelven öt kiadást ért meg a könyv, és ez az egyetlen munkája Makó Pálra, amely – Révai Miklós fordításában – magyarul is olvasható „A mennykőnek mivoltáról 's eltávolításáról való böltsekedés” címen. Sajnos a Terézianumban tartott mecha-

nika előadásaihoz nem írt könyvet, de az előadások anyaga jól rekonstruálható annak a nyomtatásban is megjelent léfelsornak az alapján, amelyet 1773-ban adott ki. Ha nem is bírnak különösebb jelentőséggel, a teljesség kedvéért meg kell említeni a Föld alakjáról, a Hold légköréről és a sarki fényről írott kisebb dolgozatait is.

A jezsuita rend feloszlatásának következményeként előállott helyzet Makó Pál számára új feladatokat hozott, amelyek elvonták idejét további tudományos művek írásától. Részt vett az új tanügyi szabályzat munkálataiban, az egyetem Budára, majd Pestre helyezése után a bölcsészeti kar igazgatásán és a tanulmányi bizottsági munka közt. Ő írta meg a Ratio Educationis által képviselt szellemnek megfelelő új középiskolai matematika és geometria tankönyveket. Szakszerűség szempontjából kiváló könyvei a tudományosság és a latin nyelv miatt nem jelentettek könnyed olvasmányt, ennek ellenére évtizedekig használatban voltak.

Nyomtatásban megjelent utolsó műve a magyar nyelv tanításának rövid vázlata (1792).

Irodalom

Wurzbach, C.: Biographisches Lexicon... XVI. Wien, 1867.

Szinyei J.: Magyar írók élete és munkái VIII. Bp., 1902.

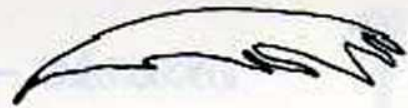
Sárközy Pál: Kerekgedei Makó Pál élete és működése, Mat. és Fiz. Lapok, 30. 1929. p. 23-34.

M. Zemplén Jolán: A magyarországi fizika története a XVIII. században, Akadémiai Kiadó, Pp., 1964.

Szenássy Barna: A magyarországi matematika története, Akadémiai Kiadó, Bp., 1970.

Horváth Márton (főszerk.): A magyar nevelés története I., Tankönyvkiadó, Bp., 1988.

Szörényi László: Makó Pál levele Rogerius Boscovich-hoz. Tudóslevelek. (Szerk. Keserű Bálint), Szeged, 1989. p. 135-142.

Makó Pál:

XIX. elégia *

Midőn matematikai tudományok tanulására Viennába küldték

- 1) Most koszorúzzátok fejemet – győztem! – ti, babérok!
Ohajom teljesedett, néma Vienna¹ fogad.
- 3) Bölcs tudományra, hová rég vágyott testem, a lelken,
Íme, parancsoddal, jóakaróm², mehetek.
- 5) És megyek. Ah, hogy vágytam szent berkedbe³ belépni,
S most meglesz, minthogy feltárod kapuit.
- 7) Eddig is mentem volna, de úrral szembe hajóztam⁴:
Balga riválisaim késztettek utamon.
- 9) Végre a nyílt tér vár; oldjátok el már a hajómat,
Enyhe fuvalat jön napnyugat tája felől.
- 11) S már utazom. Távolságban a császár várfala látszik,
S tornyait látom, büszke Vienna, neked.
- 13) Légy üdvöz⁵, város, s a Mathézis⁶ hős laka, ő, mind,
S néktek is üdv, házak, vágyaim álmai, ti!
- 15) Nem bámulni jövök hát én e nagyszerű városra,
Ezt aki véli, az nem ismeri lelkületelem.
- 17) Sem szent templomi, sem a királyok szép palotái
Nem bővölnek, bár jólesik látni nekem.
- 19) Ah, legyen az holdog, ki csak épületet, falakat néz,
S tündöklő sétányt, tarka keresztutakat!
- 21) Engem jobban megragad ím az égi Mathézis
Lakhelye, mint ami ott rajta kívül esik.
- 23) Én eme partokat és kikötőt kívántam az égből
Szélvert sajkámnak, s ez lesz a rév nekem is.
- 25) Ám bajosan tudtam neki⁷ mindezeket megígérni,
Bennem alig volt már – majdnem semmi – remény.
- 27) Hagyj fel a vágyakkal – szóltam, mert már kimerűtem –
Nem jutnak szavaid a süket istenekig.
- 29) Mégis az égiek támogatását kérő valahára,
Érd el a vágyaidat, mit túrsz még ezután?
- 31) „Mind a matematikus” – mondják rólunk – „esze süjtött”.⁸
Nemde így állítják? – s elhiszi szerte a nép.
- 33) „Vagy bizonyos, hogy megtévesztenek léha tudással,
Mit sem használnak, csak pazarolnak időt.
- 35) Menj most, és tudományjal gyengítsd büszke erődöt,
Majd csak nagy név lesz együgyű munka becse!”
- 37) Engem is így verdestek a hullámok, de a szélvész
Megzabolázták már jóakaróm⁹ szavai.
- 39) Ó ha vigyáz rám, nem bánom gúnyját a tömegnek,
Ostoba az, s engem bírám¹⁰ védeni fog.
- 41) Marjon akár mooskos szájával a nyers szavú köznép,
Csak legyen: ő¹¹ egyedül elfogad, és az elég.
- 43) Pusztuljon az irigység, s szentélyét a Mathézis
Tárja ki, s ott engem kézen fogva vezet.
45. Már elváltak a földtől, és repülők, feltáru az égből,
Pusztá tekintetem is járja a csillagokat.
- 47) Már tudom én: lovaim mily kört fut körbe a Nap s Hold¹²,
Méri tizenkét hó az, ez csak egy hónap idő?
- 49) S míg Phoebus¹³ fénylik mindig ugyanoly kerek arccal,
Méri nővére 14 kerek képe meg ingadozó?
- 51) S bár tengerhullámba merül sok más,¹⁵ azután kél,
Mért nem buktok alá, Göncöl csillagai?
- 53) Hát neked, Augustin,¹⁶ aki ohajom teljesedését
Pártolod, érdemedért hálás hogy lehetek?
- 55) Csillag amíg lesz, s mindig lesz sok csillag az égen,
Nem múlik el hálám, lelkem is áldani fog.

Jegyzetek

1) Bécs korabeli latin neve; néma, érzéketlen, mert eddig nem hívta a költőt.

2) A későbbiekben is előfordul: egy Augustinus nevű pater (pártfogója), a költő bécsi útját kieszközlő pártfogója.

3) A tudomány szent berkei.

4) A klasszikus korban szimbolikus jelentésű: hajózni viharos folyón vagy tengeren annyi, mint viszontagságos életet élni. Ennek ellentéte: partot érni, révbe jutni, azaz célt érni, nyugalmat találni.

5) Latinos köszöntés – (vö.: „üdvözlégy”)

6) A matematika tudománya – megszemélyesítve, isteni rangra emelve.

7) sajkámnak

8) a gúnyolódás 6 soron át tart

9), 10), 11) ua., mint a 2)

12) Az ókori mitológia szerint a Nap isten és a Hold istennő fényes hintón jár az égen tündöklő paripákkal. (Az előbbinek kétszer hat hónap, az utóbbinak egy hónap a keringési ideje.)

13) Phoebus: a Nap

14) Phoebus nővére: a Hold

15) Az ókoriak hite szerint a csillagok a tengerbe nyugszanak le, s abból kelnek ki.

16) ua., mint a 2)

Fordította és a jegyzeteket írta:

N. Várallyay Erzsébet

* A vers az Elegiacon 1780-as kiadásában szerepel XIX. elégiaként.

Balla Ferenc

Egy vidéki kis újság születése és csenevész csecsemőkora

Az 1990. október 8-án megjelent Magyar Sajtó, a Magyar Újságírók Országos Szövetségének lapja hírül adja, hogy 1990. április 15-től augusztus 31-ig újabb 370 időszakos sajtóterméket jegyeztek be. Ezzel az 1989 elejétől felgyorsult lapkiadás 1990 szeptemberéig több mint 2800 új lap megjelenésével büszkélkedhetett. Az új lapok dőmpingszerű megjelenését, sok más ok mellett, elsősorban az tette lehetővé, hogy leegyszerűsödött a lapalapítás. 1989 júniusától a bürokratikus lapengedély-kérelmet az egyszerűsített bejelentési kötelezettség váltotta fel, majd 1990 elejétől már nemcsak jogi, hanem természetes személyek is alapíthattak lapot.

A Magyar Sajtó fentebb említett száma közli az újonnan megjelent 370 időszakos lap listáját, a lap nevét, alapítóját, a felelős szerkesztő nevét és a szerkesztőség címét. Valami oknál fogva az irodalmi, kulturális lapok sorában igen előkelő, második helyen az Anna magazin mögött ez olvasható: Jász-Újság, alapította Kovács Miklós, felelős szerkesztő Balla Ferenc, 5130 Jászapáti, Rudas László u. 16.

Nos, ennek a kis újságnak létrejöttét, működésének rövid történetét adom közre, mely talán a „lelkés laikusok” számára tanulságos lehet.

A gondolat genezise

1983 kora őszén történt. Ünneplés tanévnyitóra gyülekeztünk a Jászapáti Tanítóképző Főiskola díszterme előtt. A várakozó kollégák gyűrűjében feltűnt egy nyurga fiatalember. A nagy meleg ellenére fekete öltönyt viselt mellényel. Jöffésültsége, kékre borított álla, sötétkeretes szemüvegének villanása első látásra nem keltett rossz benyomást. Folyamatosan beszélt, és csaknem szabályos időközönként mellényzsebéből előhúzza láncra erősített zseboráját, futó pillantást vetve arra. A körülötte állók egy

része kétségbeesett kísérletet tett a szózuhatag követésére, mások mosollyal nyugtázták mindent. Látszólag az ifjú szóvivőt eme külső körülmények sem beszédében, sem jól begyakorlott mozdulataiban nem zavarták. Szemügyre véve a társaságot és centrumát, ez utóbbi kiltére vonatkozóan két dologra következtettem. Öltözetéről ítélve valamely felsőbb pártszerv (minimum megyei szintű) munkatársa lehet. Ők szoktak megjeleni ünnepélyeinken frissen vasalt „díszmagyar”-ban, hogy legalább külsőségekben járuljanak hozzá azok „emelkedett” hangulatához. Na, de akkor csak a főigazgató és a párttitkár állna mellette, eleget téve protokolléris kötelezettségüknek. Tehát pártmunkás nem lehet.

Akkor viszont a minisztérium vagy valamelyik tudományos felsőbbtség ifjú titánja, aki a frissülő szellemi élet újdonságait taglalja népes hallgatóságának. Csakhogy akkor pulóvert és farmert kellene viselnie. Ez sem jó következtetés.

A végére jártam a dolognak, oda léptem, bemutatatták: új kolléga. Eszednél kezdet fog velem és mondja, mondja: Dr. W. I. vagyok, történelem-népművelés szakos, 1979-ben doktoráltam a Jászság társadalmá a 18. században témakörből, már kétszer is voltam igazgató, mind a kétszer megbuktam, tudod először, mikor hamutartóval fejbe ütöttem a pártbizottság titkárát, pedig béketűrő ember vagyok, apám is az, éjjeliór Nagyafádon, nem ideges, elolvasgat Sörözget, igaza van, a sört szerető emberek békés természetűek, azzal nem lehet kapkodni, Luther is az volt, én is lutheránus vagyok, nem akarok többször vezető lenni, így lettem most itt adjunktus, jó ez nekem... és így tovább folyamatosan még öt percig.

Később amikor jobban összeismerkedtünk, megtudtam, hogy ha zavarban van, beszédkénszerben szenved,

és mondja, ami éppen eszébe jut, valamint sűrűn nézi az óráját.

Engem ez időben egyre inkább a dualizmus kori történelem foglalkoztatott. Gergely Jenő, a jeles egyháztörténész oltotta ezt belém. Először tőle hallottam 1980-ban, hogy a magyar történelem egyik legsikeresebb korszaka a kiegyezést követő negyven év. Ezt nekem korábban nem így tanították, természetes, hogy érdekelni kezdett. Dr. W. kollégámmal sokszor beszélgettünk erről, mert kiderült, hogy őt is érdekli a téma. Ettől kezdve gyakran láttak együtt bennünket, és váltunk ironikus, tréfás vagy rosszindulatú megjegyzések céltáblájává. Nem törődünk vele, egyszerűen jól éreztük magunkat egymás társaságában. Sok bennünk a közös vonás. Néhány ezek közül: mindketten bejárók vagyunk, ő Jászárokszállásról én Jászapátiról, csak ketőnknek van a főiskola oktatói közül géplakatos szakmunkásbizonyítványa, ugyanakkor ketten nem tudnánk tisztességesen egy autót elvezetni. Szeretünk élcélni, és a világot ki nem hagynánk egy poént sem. Afféle idétlenkedő bohócoknak tartottak bennünket.

Annál nagyobb volt a meglepetés, mikor 1986-ban a művelődés szervezeti és intézményi formáinak kialakulása a Jászságban 1876–1944 című témával elnyertük az MTA és a Tudományos Szervezési és Informatikai Intézet által kiírt tudományos kutatási pályázatot. Négy kutatócsoport is jelentkezett a főiskoláról, de csak a mi témánkat fogadták el. Egycsapásra megnőtt az ázsiónk. Nem csoda, hogy nagy lelkesedéssel kezdtünk munkához. Menetközben figyelünk fel egy fontos mozzanatra, miszerint differenciált intézményhálózat híján az egyesületek, mint önszervező közösségek, igyekeztek pótolni az állami támogatást és kezdeményezést az iskolán kívüli művelődés területén. A kutatások során a

levéltári anyag jelentette a kiindulópontot, az egyletek belső életéről azonban a helyi sajtó híradásai rajzoltak pontos képet. At kellett tehát nézni a korabeli sajtóanyagot. Ezzel csak az Országos Széchényi Könyvtár rendelkezett. Elmentünk. Nagyon készségesek voltak. Felajánlották, hogy rendelkezésünkre bocsátják a jászsági sajtóanyag 1868–1944 közti időszakának mikrofilm másolatát. A Jászberényi Városi Könyvtár segítségével meg is kaptuk. Ekkor lepődöttünk meg igazán. Csak a Jászág területén a jelzett időszakban ötven lapot alapítottak! A nagyobb településeken (Jászberény, Jászapáti, Jászárokszállás) egyszerre több is megjelent. Ezt követően néhány erőltetett vagy éppen erőltetett próbálkozást kivéve hosszú halgatás következett. Nehezen hittük el, hogy negyvenegynéhány esztendőn át a helyi közvéleménynek nem volt szüksége szócsőre. Egyelőre azonban a kutatás foglalt le bennünket. Több tanulmány, cikk megjelenését követően 1989-ben egy önálló kiadványban összegeztük az eredményeket. Akkor, mikor a lapalapítás lehetősége egyszerűbbé vált. Nem akartuk kihasználatlanul hagyni. Elhatároztuk, hogy dr. W. Jászárokszálláson a nagymúltú Jászvidéket, én Jászapátián az ugyancsak szép hagyományú Jász Újságot próbáljuk meg feltámasztani.

A megvalósítás genezise

Kovács Miklós osztálytársam volt az általános iskola 7–8. osztályában. Mozgékony, gyors felfogású kamasz volt. Nem sokáig bírta a télenléget, de nem is unatkozott soha. Találékonyasága, eredeti ötletei nem mindig estek egybe az iskolai rendtartásban foglaltakkal, bőven adva lehetőséget a tanároknak hivatásuk gyakorlására. A tanulásra nem sok időt fordított, de nem is kellett, hiszen elég volt, ha odafigyelt, megjegyzett mindent. Csakhogy ami nem érdekelt, arra nem figyelt. Így aztán nem tartozott a legjobb tanulók közé. Ennél fogva továbbtanulási lehetőségei sem voltak kecsegtetőek, ráadásul ezt különösebben a szülői ház sem szorgalmazta, és gyakori konfliktusai miatt a tanároktól sem kapott

biztatást. Pedig megérdemelte volna, ugyanis Miklósnak volt, van egy pozitív szenvedélye: az olvasás. Ma is abszurditásnak tartja, hogy egykori magyartanára mennyi könyvet elkobzott tőle – igaz, óra alatt olvasott. Végül kikötött a kőműves szakmánál. Hosszú időre elváltak útjaink. Az esetleges találkozásaink nem tartottak tovább a néhány perces kölcsönös udvarias érdeklődésnél. Aztán, hogy gyermekeink egy óvocába, majd iskolába jártak, mind sűrűbben találkoztunk. Közös gondjainkról hosszabban beszélgettünk. 1982-ben előállt az ötlettel, szervezzünk 20 éves találkozót. Nehezen, de összehoztuk. Ekkor már építész-technikus volt, széleskörű tájékozottsága, olvasottsága nem lepott meg. Felfogásunk sokmindenben hasonló, rövidesen jó barátságba kerültünk. Nagyon elfoglalt ember, mégis összejöveteleink többé-kevésbé rendszeresekké váltak. Ilyenkor jól kibeszélgetjük magunkat. Meglepően jól kiismeri magát formálódó világunkban. A kínálózó lehetőségeket is jó érzéssel használja ki. Közölte, rövidesen önálló vállalkozásba kezd, kft.-t alapít. Én is elmondom neki, mi foglalkoztat mostanában. Mesélek Jászapáti sajtótörténetéről, hogy a Jász Újság 25 éven át volt a község hírlapja. Azóta semmi, pedig most már könnyebben is menne. Szívesen segítenék a szervezésben, talán igény is volna rá, csak hogy pénz is kell hozzá, de nincs. A kimúlóban lévő tanácsra már nem lehet számítani. A helyben működő termelőüzemek is átalakulóban vannak, egyre kevesebb pénzük van ilyesmire. Ezen eltűnődik. Néhány nap múlva közli, hogy a kft. tevékenységi körének listájába felvette a lapkiadást is. Ha mi nem lépünk, akkor senki – mondja – és megint nem lesz semmi az újságból. Már csak a cégbejegyzést kell megvárni, és sinnen lesz minden, de addig is kezdjük el a szervezést. Nagyon határozott és energikus. Igyekezem vele lépést tartani. 1990 tavaszát írjuk. Egyszerre több kérdést kellett rövid idő alatt megválaszolni. Milyen legyen az újság jellege, tartalma? Milyen olvasói érdeklődést várhatunk? Kikre számíthatunk a kivitelezésben, milyen időszakonként, hány példányban jelenhetünk meg stb...

Részleesebben kezdjük tanul-

mányozni Jászapáti sajtótörténetét. Kiderült, hogy először 1888. június 17-én jelent meg az első hetilap Jászapáti. Ezt követően 1944-ig kisebb-nagyobb megszakításokkal még kilenc követte. Úgy találjuk, hogy legjobban akkor járunk, ha ezek közül a Jász Újságot választjuk mintául. A leghosszabb ideig (1919–1944) megjelent hetilap kitűnően szerkesztett, színvonalas újság volt. Vezércikkeiben aktuális politikai, gazdasági, társadalmi kérdésekkel foglalkozott. A lap tartalmának gerincét a helyi közélet alakulásának ismertetése jelentette. Az olvasóközönség szórakoztatására is vállalkozott a kulturális élet eseményeinek ismertetésével, a helyben született, nem feltétlenül maradandó irodalmi alkotások megjelenítésével, helytörténeti sorozattal, rejtvénnyel, sporttudósításokkal. Főszerkesztői között találunk jogászokat, gimnáziumi tanárokat, publicisztikus vénával bíró vállalkozókat. A szerkesztők, a munkatársak és a „külső” szerzők honorárium nélkül dolgoztak. A megjelenésről a helyi nyomdászvállalkozók gondoskodtak.

A teljes jogfolytonosságot természetesen nem vállaljuk, de a szerkesztési szisztémát irányadónak tekintjük, és hagyománytiszteletből megőrizzük az újság nevét és a fejléccen az eredeti betűformát.

Rövidesen megszületett a döntésünk: a Jász Újság Jászapáti és környékének független közéleti, kulturális, közgazdasági havilapja lesz. Megkezdjük a szerkesztőség toborzását. Elsőként dr. Győri Gyula nyugdíjas gimnáziumi tanárt keressük fel, akinek *Nota Bene!* című könyve, amely latin kifejezések, elnevezések magyarázatát tartalmazza, 1988-ban jelent meg első ízben, és rövid idő alatt elfogyott. Igazi írástudó! Gyula bácsi kedvesen fogad, a kezdeményezésünket azonban udvariasan elhárítja, mondván: nem neki való már határidőre dolgozni. Megértjük. Kovács Miklós most is határozott:

– Nem vacakolunk tovább – mondja nekem –, te leszel a felelős szerkesztő, és kész!

– Jó, jó! Csakhogy én semmiféle újságírói gyakorlattal nem rendelke-

zem, a lapkészítés technikai részleteiről pedig fogalmam sincs! – próbátok ellenállni.

– Majd belejössz! – és ezzel az ügyet lezártak tekintik.

Gyarló hiúságom alig ükolt megelégedéssel fogadta a döntést. Időközben Miklós kisvállalkozásának cégbejegyzése megtörtént, a kiadói tevékenység realizálódott. Együtt fogalmazzuk a lapkiadási kérelmet, és küldjük a Művelődési Minisztériumhoz. Bekövetkezett, amire nem számítottunk, postafordultával, 1990. április 27-én megérkezett a nyilvántartásba vételről szóló okirat. Ekkor még se szerkesztőség, se nyomda! Azonnal hozzáfutunk a szerkesztőség szervezéséhez. Először a városi tanácsot keressük fel, noha tudjuk, hogy napjaik meg vannak számlálva. Régi ismerősünk, a tanácselnök fogad bennünket. Félig-meddig bukott ember. Korábban országgyűlési képviselő, indul a '90-es választásokon is, de csak harmadikként fut be. Előadjuk terveinket, gondjainkat. Lelkendezve biztat bennünket.

– Csináljátok, bátyuska! Nagyon kell ez a városnak! Korábban már nekünk is eszünkbe jutott, de hát akkoriban még nem lehetett ilyen könnyen. Na, mindegy, ti csak csináljátok! Később talán egy kis pénzt is tudunk adni, de csak az önkormányzati választások után. Persze, hogy megkapjátok a városi tanács híreit. Mindent megadunk, bátyuska, de a vb-titkár keressétek! – Már biztosan tudjuk, hogy csak fél-szívvel állt mellénk. A vb-titkár sokkal készségesebb. Mindent részletesen megbeszélünk. Szerkesztőségünkbe ajánlja a művelődésügyért felelős munkatársát, megígéri, hogy írásaival ő is segíti az újságot. Átmenetileg helyet biztosít a szerkesztőségi üléseknek. Támogatását megnyugvással fogadjuk. Ekkor még nem tudjuk, hogy tőle kaptuk a legtöbbet. Sajnálatos módon az önkormányzati választások után elutasítják a jegyzői állásra benyújtott pályázatát. Talán, ha marad, az újság sorsa is másként alakul.

A következő utunk a plébániára vezet. Földes Menyhért kanonok úr készségesen fogad. Vállalkozásunkat igen

nagyra értékeli, és sikeréért isten áldását kéri. A közreműködést azonban korára, egészségére, elfoglaltságára hivatkozva nem tudja biztosítani. Ezután a pártok helyi szervezeteit keressük fel. Megígérik, hogy élni fognak a lehetőséggel, ám egyelőre a belső gondjaikkal vannak elfoglalva. Később aztán a kiszagdzák és a szocialisták publikálnak a legtöbbet.

Végül két hét alatt összeáll a csapat, és úgy-ahogy a rovatok felosztása is megtörténik az alábbi módon: Szikszai Mária, a városi könyvtár vezetője – helytörténet; Gulyásné Csintó Etelka könyvtáros; a rejtvényklub vezetője – rejtvény; Molnár István jázszentandrási nyugdíjas iskolaigazgató – néprajz, helytörténet; Illés Péter hivatali előadó – sport; András Miklós gépkecsivezető – karikatúra; Takács Ferenc földhivatali előadó – fotó; Bodor Józsefné tanárnő – közélet, intézményi hírek; Barnabás Imre tanár – tudósító; dr. Polyák György jogász – irodalom; Kovács Miklós, a HA-HO Kft. ügyvezető igazgatója – felelős kiadó; Balla Ferenc főiskolai adjunktus – a szerkesztőség vezetője. Megállapodtunk, hogy a hagyományokhoz híven tiszteltél nélkül dolgozunk, ám ha rentábilis, netán nyereséges lesz az újság, akkor majd... Micsoda naivitás! Egyelőre azonban nagyon lelkesek és optimisták vagyunk, azonnal megkezdjük az első szám összeállítását, pedig még nyomda sincs, meg azt sem tudjuk tulajdonképpen, hogy mivel jár ez.

A többiek elkezdik az anyaggyűjtést, mi meg nyomdát keresünk. Tudomásunkra jut, hogy itt Jászapáton él egy nyugdíjas nyomdász, és talán még a gépe is megvan. Utánanézzük, és kiderül: a bács már nem itt lakik, a gépét pedig már rég eladta. Közben kapunk ajánlatokat itt a hűtőgépgyár nyomdájára, vagy a megyei könyvtárré. Miklós túl drágának találja mindkettőt. Ezután még számításba jön a mozgássérültek debreceni nyomdájára, egy salgótarjáni és egy fővárosi lehetőség. Igazából egyik sem felel meg. Már-már feladjuk, mikor a Reform hirdetői rovatában feltűnik a Radó nyomda hirdetése. Valahogy ráérünk: ezt kell felkeresni! A tulajdonos egy alig harmincéves fiatal ember: Radó István. Örömmel fogad bennünket, valószínűleg nincs sok

munkája. Nemcsak a nyomást, hanem a szedést és a tipográfiai formatervezést is elvállalja. Ő a mi emberünk! Technikai okokból az A/4-es formátumot ajánlja, és tizenkét oldalt. Elkészíti a flekkmintákat, megtanít tükrözni és az alapvető tipográfiai jelek használatára. Végül megszületik majdnem fél-éves, minden szakszerűséget nélkülöző előkészítő munkánk gyümölcse, a Jász Újság első száma 1990 júniusának harmadik hetében! Nagyon büszkék vagyunk! A beköszöntőben ezek olvashatók: „Jászapáti városi rangja, sajtójának évszázados hagyománya kötelez bennünket egy helyi lap indítására... Célunk egy olyan közéleti, politikai, kulturális havilap megjelenítése, amely Jászapáti és vidéke lakosságának közérdekét szolgálja, közvéleményének szócsöve. Az újság létrehozói nem kötelezték el magukat, sem a lapot egyetlen politikai párt, csoportosulás, de még a helyi közigazgatás mellett sem... A pontos tájékoztatás, az információk szabad áramoltatása, a vélemények cseréje, a minél teljesebb nyilvánosság biztosítása lehet a helyi közélet demokratizálásának egyik fontos eszköze! A közvélemény támogatásával ennek az eszköznek akar megbízható kerete lenni Jászapáti város lapja, a Jász Újság.” Istenem, de könnyű volt ezt leírni és hinni 1990 májusában!

Születési rendellenességek, rossz ómenek

Már a kezdet kezdetén baljós előjelekkel találkozunk. Érintően nagy az öröm, mikor megkapjuk az engedélyt. Családi körben ünnepezzük a sikert. A feleségem javasolja, hogy bontsunk pezsgőt. Erőltetnül próbálunk ellenkezni, hogy korai még az öröm, ne igyunk előre a medve bőrére, de ő hajthatatlan. Mégsem lesz dorbézolás, mert mint kiderül, mindössze egy egykor ajánlékba kapott, háromdecis palack áll rendelkezésünkre. Na, de se baj, kis újság, kis pezsgő!

Más. Indulunk az első betükrözött számmal a nyomdába. Megbeszéljük, Miklós értünk jön. A megbeszélés időpont már rég elmúlt, feleségemmel egyre türelmetlenebbek leszünk. Már

mindent előkészítettem. A betűkróztott lapokat, a kéziratflekkeket és az engedélyt egy bőrmappába tettem. A kezembem szorongatom, még véletlenül sem teszem le, nehogy valami uthon maradjon. Végre megérkeztek, mint kiderült Miklós Zsigulija elromlott, ezért aztán üzenibe kellett hozni a rég nem használt kis Polskit. Beprézeljük magunkat, négyen teljesen megtöltjük a kocsi. Na, de se baj, kis újság, kis kocsi!

Még el kell mennünk egy ismerőshöz, akitől a Jász Újság régi példányát kell átvenni, hogy a nyomdász az eredeti betűformákat le tudja másolni. Megállunk kezembem az elmaradhatatlan mappával. Már nem találjuk otthon az ismerőst, a könyvtárból szerencsére kapunk kölcsön egy régi újságot. Végre minden rendben – gondoljuk mi –, indulhatunk. Még nem hagyjuk el a várost, amikor feltűnik valami. Eltűnt a mappa, és nem találjuk a kocsiban. Nyomás vissza az útvonalon, végül megtaláljuk otthon. Egy bácsi felszedte és átadta a szomszédnak. Azóta is emlegetjük, hogy bár sose találtuk volna meg.

Nincs telefonunk, se Miklósnak, se nekem. Így aztán gyakorlatilag elérhetetlenek vagyunk. Illetve mégis, munka után és hétvégén a lakásunkon. Mit mondjak, nem unatkozunk! Van, akinek vasárnap délbem akad mondanivalója, vagy szeretne valamit az újságban közölni. Nem lehet eltanácsolni, hiszen kell az anyag. Mások szombat délután borfejtés közben találnak meg, van, aki csak beszélgetni akar velem a régi Jász Újságról, este 8 után! A legnagyobb gond, hogy nincs rendszeres kapcsolatunk a nyomdással. Így aztán, ha elvisszük az anyagot, átbeszélik, úgy-ahogy, aztán slussz!, nincs lehetőség a korrekcióra! Van is belőle malőr épp elég! Más. Nincs gépirónk, mi meg nem tudunk gépelni. Így aztán aki csak elérhető, és hajlandó legépelni szívességből a kéziratokat, oda viszzük. Diktálni nincs idő, ennél fogva a

gépiró azt olvassa ki a szövegből, amit tud. Határidőket, sőt egyáltalán semmit nem lehet számonkérni. Végül a lányom segít, ő tud gépelni, csak hát tőle sem várható, hogy minndent pontosan időre leírjon, ő sem a Jász Újság alkalmazottja. Most már így is a nyakába szakadt szegénynek az egész! Más. A terjesztésről tulajdonképpen nem gondoskodtunk. Pontosabban a postán érdeklődünk, de maga a hivatalvezető utasít el – jóindulatúlag! –, mert a terjesztésért 38%-ot kérek. Kezdetben aztán mi ülünk kocsiba, és viszzük el boltokba, kocsmákba, más forgalmasabb helyekre, megkérve a tulajdonost vagy vezetőt, hogy árulja – 10%-ért! Vagy segítenek vagy nem. Aztán ugyancsak mi kasszírozunk. Ez azért sok, ezt egyszerűen idővel nem győzöm, Miklós meg se idővel, se pénzzel. Nem beszélve arról, hogy alaposan túlbecsüljük az olvasók érdeklődését. Az első három számot kétezer példányban jelentetjük meg, ez kb. 56 ezer forint előállítási költséget jelent, természetesen ez nem tartalmazza a szerzők tiszteletdíját, a benzin- és egyéb költségeket. Ehhez képest elkel hozzávetőlegesen 7-800 db újságonként 19.30 Ft-ért, amiből még lejön a terjesztésért számított 10%. Abszolút nincs üzleti érzékem, de három hónap elteltével látom, hogy nem ez a meggazdagodás útja. Azonban rövidesen javul valamit a helyzet. A terjesztést elvállalta egy lelkes, nyugdíjas buszkalauz, sikerül állandó előzetési, hirdetési helyet biztosítani, a példányszámot ezerre csökkentettük, így a költségek kb. a felére csökkentek. Sőt, 1991 elején a HA-HO Kft. vásárolt egy nyomdagépet, amit bérbe adott az egri nyomdásznak. A bérleti díj, hogy ingyen állítja elő a Jász Újságot és minden más kiadványt, amit a HA-HO Kft. kiad. Ezentúl tehát csak a papír és a festék költségét térítjük, ez is havi 10 ezer forintot jelent. Mindezek arra jök, hogy a korábbi veszteségeket valamelyest csökkentik. Akik nyakig benne vagyunk tudjuk,

hogy csak átmeneti megoldásról van szó.

Más. Beharangoztuk, hogy függetlenek vagyunk, de azt is, hogy helyt adunk a politikai természetű írásoknak. Na már most, ha kiszagdapárti írást jelentettünk meg, akkor mindenki azt beszélte, hogy a lap kiszagdzáké, ha a szocialisták publikáltak, megkaptuk, hogy bolsevikok vagyunk. Ha élesebb kritikai hangnembem írtunk, ránk szóltak: hátrább az agyarakkal; ha meg nem, akkor sótlanokká váltunk. Ha amatőr módon csinál valamit az ember, azért teszi, mert szereti, amit csinál, és öröme telik benne. Ha azonban szüntelen kifogások, rosszindulatú megjegyzések céltáblájává válik, akkor előbb-utóbb abbahagyja, vagy ha mégsem, akkor nem amatőr, hanem mazochista.

Más. A rendszerváltás eufórikus hangulata bennünket is magával sodort. Azt gondoltuk, hogy szabad a pálya, minden egyszerűbb, szebb és jobb lesz. A változás újszerűsége megfeszített bennünket a realitások józan felmérésétől. Arra számítottunk, hogy olyan helyzetbe kerülünk, mint nagy elődeink – a hajdani Jász Újság hajdani szerkesztői –, hogy megengedhetjük magunknak, „úri passzióként” kezelni a helyi újságírást. Tévedtünk, a szigorúbb életfeltételek mindenkitől minden helyen teljes erőbedobást követelnek, a félgőzzel végzett egykori „társadalmi munkának” vége. Nekünk is választani kell, vagy ez, vagy az, és aligha kétséges, hogy igazolódik a mondás: „a suszter maradjon a kaptafánál”, ki-ki próbáljon talpon maradni az eredetiszakterületén, ahol könnyebben lehet profi. Be kell látnom, más megoldás számomra sincs, két és fél éves amatőr újságírói múltammal Villonnak adok igazat: „Böldög, ki nem próbálta még!”

Pethő László

Autonómia, utórendiség és modernizáció

Márkus István a magyar szociológia és szociográfia egyik neveztese. Munkásságának középpontjában a magyar parasztság kutatásának problémája, az utóbbi években pedig az általa utórendiségnek nevezett társadalomfejlődési fázis elemzése áll. A problémakörhöz kapcsolódó vizsgálati elsősorban az Alföld különböző részeihez kötődnek. A Jászsággal meglehetősen sajátos módon – szülei deportálása folytán – került kapcsolatba, majd nem egészen rajta múlt, hogy a hatvanas évek végén éppenhogy elkezdett szociográfiája torzóban maradt. Ezúttal – külön kérésére – mégsem erről, hanem a Jászság társadalmának történeti és aktuális problémáiról beszélgetünk.

– *Ha a Jászság történetét elemezzük, akkor annak középkori gyökerekre visszanyúló privilegizált helyzete – a kunokéval és a székelykével együtt – jelentősen eltér az ország egészétől. Mi volt a tartalma ennek a privilegizáltságnak?*

– Bizonyára helytelen az a közkeletű elképzelés, mely szerint a feudális társadalom mereven kettéosztható, egyfelől privilegizált, egyben uralkodó kisebbségre, másfelől a privilegiumokból kizárt, dolgozó többségre. Még ennél is hibásabb az a felfogás, mely szerint a feudalizmus 1848-ig tartott volna, azóta pedig a kapitalizmus osztálytársadalmával volna hazánkban is dolgunk. Éppen a Jászság esete is mutatja, hogy a képlet kezdettől végig sokkal bonyolultabb.

– *A középkori előzményekre most nincs értelme kitérni, elég, ha a XVIII. századtól újrainduló fejlődésről beszélünk. Mit jelent ebben az időben az ún. jászok autonómia, és mit tesz ez a kiváltságos helyzet, hogy akár a jászok, akár a kunok – illetve hát a nevezett térségek lakosai, akár honnan jöttek is – kívülálltak volna a korszak rendi társadalmán?*

– Szó sincs róla. A XVIII. század magyar rendisége úgy illeszkedett az ugyancsak rendi szerkezetű Habsburg Birodalomra, hogy számos fontos terület, város és társadalmi réteg a birodalmi főhatalom és főhatóság különleges védelme alatt kívül került a rendi szerkezeti klasszikus kettősségén, a nemesség és a jobbágyiség merev megosztottságán. Ezzel azonban sem a városok és mezővárosok, sem a katonai határvidékek őrnépei, sem a jászok és kunok nem kerültek a rendiségen kívüli állapotba. Csúpnán annyi történt, hogy nem a werbőczyánus magyar rendi jog, hanem a birodalmi rendiség differenciáltabb kategóriái érvényesültek itt. A XVIII. századi Jászság relatív autonómiája annyit jelentett, hogy a területet és lakóit kivonták a magyar vármegyei szervezethez, viszont ezek a térségek és népek is benne maradtak a birodalom átfogó, ugyancsak rendi szervezeteiben, ideértve a jogszolgáltatást, a vezető elit kiválasztását és helyi hatalmát, az egyház súlyát és szerepét, s – ami perdöntő – az egyszerű nép alávetett, paraszti állapotát, mely utóbbi alig különbözött más magyar és nemzetiségi térségek jobbágyainak állapotától.

A különbség a Jászság (és más kiváltságos területek) javára annyi volt, hogy a redemptió óta nem lévén itt igazi nagybirtok és közvetlen földesúri hatalom, a paraszti többségű társadalom szabadabban terjeszkedhetett és intézhette mindennapi dolgait, mint a jobbágyiség körülményei között. Ugyanezért valamivel könnyebb lehetett módos paraszti fiából akár iparosná, akár tanult értelmiségivé válni. De a paraszt és az úr között – lett legyen az úr is a nép iskolázott fia – hasonló volt a társadalmi különbség és az „alapviszony”, mint más, nem-kiváltságos tájakon. Alig hihető, hogy Jászfényszarunak vagy Jászágónak valamikor is szélesebb körű és hathatósabb autonómiája lett volna, mint akármelyik alföl-

di jobbágyfalunak. Jászberényé sem különbözhetett sokban mondjuk Nagykőrös korabeli városi szabadságától.

Tudnivaló, hogy a rendiség országos megszilárdítását, abban az úri státus kiemelkedését és körülbástyázottságát éppen a XVIII. század hozta meg hazánkban, javarészt a Habsburgokkal 1740-ben megkötött nagy kompromisszum után. Éppen akkor, amikor a Jászság és a Kunság megváltakozott, jó pénzen megvásárolva a Német Lovagrend uralma alóli kiszabadulását, egyben a vármegyei szervezettől való függetlenségét is. A redemptációs tagozódás ugyancsak jellegzetes, hiszen a redemptusok számítottak „igazi jászoknak”, ők voltak a kiváltságok effektív élvezői. Az irredemptusok már nem tartoztak a kivételezettek sorába, mégsem voltak kirekesztve a kollektív nemesség általános állapotából, amibe a nádvági szegényember, a pásztor vagy a szolga is belefért.

Az egész építményt már a XVIII. században is át meg átjárja az értelmiségi funkciók rendszere, amelyben az értelmiségi tevékenység, a képzettség rendies helyet és rangot nyert. A papok szerepe sem egyszerűsíthető le vallási feladatokra: hatékony társadalmi szervezőként funkcionáltak. Jóváhagyatták, szentesítették, megszokatták, ellenőrizték, egymáshoz igazították a különféle rendi, illetve rendies szerepeket. Ugyanakkor közvetítették a többség és az alárendelt rendek között. Bizonyos mértékig magát az államot is helyettesítették, megtestesítették és képviselték. Egységesen és erősen katolikus tájakon mint a Jászság, ez a szerepkör különösen erős lehetett.

Ennek az egész, sok tekintetben irracionalitásnak tűnő, burjánzó státusvilágnak szüksége volt valamiféle legalizálásra. S minthogy a Tripartitum, meg egyáltalán a való élettől eltávolodott jogrend ezt elég kevésbé legalizálta, itt a vallással összefonódó államiség tol-

tötte be ezt a funkciót, aminek szolgáltatásban a papság még jobban működött, mint máshol a nemesi vármegye. Az 1867 utáni és az 1945-ig fennálló *utórendiség* ennek a félig spontán, félig tudatos, egyházi és világi hatóságok által adminisztrált, irracionálisan zárvaros, mégis életképes tagozódásnak a továbbélése.

– *A jászok privilegizált helyzete különös hangsúlyt kapott a XVIII. században, amikor a redemptióban az autonómia szervezőerőként jelent meg. Újra és újra visszatér területük megváltásának igénye, amely a ragaszkodást és az összetartozást egyaránt magában foglaló jász öntudat egyik legfontosabb elemévé vált.*

– Ez ismét példa arra, hogy mennyire eltér az ideologikus, a jogászai és a reális magyarázat. Egyben arra is példa, hogy a valóságban ezek a fogalmak csak relatíve érvényesek.

A Jászságnak ahhoz képest autonómiája volt, hogy a Kunsággal együtt kivételként az újjászervezett vármegyei szervezet alól. Autonómiája volt abban az értelemben is, hogy megváltotta önmagát, így nem került nagyobb mértékben földesúri hatalom alá, hanem legfeljebb önmagából alakultak ki kisebb-szerű földesúri rétegek vagy csoportok. Ebben a tekintetben autonóm volt. Ugyanakkor egyáltalán nem volt az abban az értelemben, ahogy betagozódott egy országos rendi struktúrába. Abba, amelyben nem önmaga által meghatározott, elvállalt szerepköre volt, hanem azt kellett tennie, amit tennie rendeltetett. A nádor legfelsőbb büntető bírósága, és a kebeléből kialakult félig-meddig úri és úri értelmiségi hatóságok sokszor igen diktatórikusan döntöttek, határoztak és alkalmazták vele szemben az országos jogot. Emellett ott állnak a gazdagparaszti és szegényparaszti életformának különböző fokozatai, amelyek édeskevés autonómiát mutatnak fel. Csínján kell bánni a definíciókkal, mert romantikus, utópisztikus és a mai politikára ráhangolt fogalmakkal operálva könnyen fennáll a tévedés veszélye.

Hangsúlyozom, hogy sem a jász, sem a kun autonómia nem zárta ki a XVIII. és XIX. századi társadalom tagozódását, amelyben a parasztság nagy tömegei, beleértve a kisebb-nagyobb

gazdák széles rétegeit és különösen a szegényparasztokat a rendi társadalom alá szorultak, tekintet nélkül arra, hogy volt-e kollektív nemességük vagy sem. Legfeljebb az alászorulás itt egy kicsit enyhébben ment, nem lévén igazi nagybirtok. Ugyanakkor a Jászságnak is kialakult egy saját anyagból szabott, részben bevándoroltakból előálló úri és úri értelmiségi felsőbbsege. Ez annyit jelent, hogy jóval a jászkun kerületek közjogi önállóságának megszüntetése előtt betagozódtak a korabeli magyar társadalomba. Ki kell emelnem viszont a Jászság egyik különlegességét, amelyet elsősorban Fodor Ferenc kitűnő monográfiája bizonyít. A Jászság eszerint olyan értelemben volt szabadparaszti, hogy nem nyomorította meg külön egy jobbágyosító, robotoltató, az élet mindennapjaiba úri érdekből beavatkozó hatalom. A parasztság itt bizonyos értelemben a maga újján fejlődhetett. Bizonyos mértékig öntörvényű volt, ennek tudati tükröződését nevezhetjük jász öntudatnak is, ami keveredhetett a gazdaöntudattal. A kényes és valószínűleg bizonyos mértékig az úrméltóságot hangsúlyozó, önelvű gazdálát öntudata azonosult a fejekben azzal, hogy mi jászok (és kunok) voltunk, és azok is maradunk. Hangsúlyozom, hogy a mai polgári autonómia értelmében azonban semmiképpen sem voltak autonómnak tekinthető.

– *A Hármas Kerület önállóságának elvesztése, a megyerendszerbe való betagozódás azonban mindenképpen érzékenyen érintette a tájat. Jászberény és a környék lehetőségei korlátozottabbá váltak, amit a helyi politika és a köztudat lényegében mindmáig sérelmesnek tart. Ezzel szemben bizonyos szerzők ezt az eseményt úgy kommentálják, hogy a konzervatív, a feudális, idejélmúltta vált kerületi rendszert modern, polgári közigazgatással váltották fel. Mennyire ért egyet ezekkel a véleményekkel?*

– Ami a vármegyét illeti, itt vissza kellene menni a centralistákig, akik a központosítást mint a modernizáció elengedhetetlen és korszakosan érvényes útját-módját pártolták, akarták és üdvözölték. A vármegyét viszont az avult érdekek konzervatív védelmezőjének tekintették, és tegyük hozzá, nem ok

nélkül. A táblabíró világhoz képest egy európai típusú departement rendszert pártoltak. Olyan, a központosított hatalomnak alárendelt egységekben gondolkodtak, amiben a megyék rendi, úri, középnemesi vezetésű autonómiája végre megtöretik, és ezzel megnyílik a haladás útja. A departement-okban már lehetett volna folyókat szabályozni, a megyehatárokat átlépve végre célszerűen területet rendezni. Nem is szólva a követelményként jelentkező vasútról, ami ugyanezért nem fért bele a vármegye rendszerébe.

A kérdés további részére inkább sejtéseim vannak. Ezek egyike az, hogy az ilyen sokágú létezett félautonómiákban, mint amit a „kerületek” jelentettek, erős érdekviszonyok alakulhattak ki. Kikupálódhatott egy elit, többnyire jogtudó, iskolázott vagy földbirtokkal rendelkező, illetve a földbirtokot és a jogtudást összehozó, egybeolvasztó réteg. Néhány tucat familia, amelyik persze egyáltalán nem rémuralmat gyakorolt, mert Magyarországon ilyen nem volt. De azért ez a réteg megtanulta a *maga jogait előjognak átértelmezni, és ekként örökíteni*. Nos, egy modernizációra törekvő gazdaságpolitika képviselői közül sokan voltak, akik akár a székely, akár a jász-kun, akár még a mezővárosi autonómiának a tradicionális formáit is elavultnak és konzervatív érdekek feleslegessé vált eszközeinek fogták fel.

– *Maradjunk még a modernizáció és a konzervativizmus kérdéskörénél. A Jászság esetében ez annyit jelentett, hogy a privilegizált helyzethez való ragaszkodás szembekerült a modernizációval. Az említett kis autonómiák, kispasztorságok és a középbirtokok tulajdonosai feltették a földjüket, és igen nehezen engedték ide a vasutat – ami konzervativizmus-közismert megnyilvánulása a tájon? Netán a modernizációval szembeni fenntartásos magatartásoknak racionális, megfontolásra érdemes elemei is akadtak?*

– Ezt is inkább sejttem, mint látom. Kétségtelen, hogy a vasúttal meg a modernizációval szembeni közparaszti ellenállásnak racionális alapjai is voltak. Jól kialakult formái éltek ugyanis a

majdnem önálló gazdasági létnek, s ez a létforma joggal féltette önmagát. Tehát nem hiszem, hogy pusztán azért félték volna, mert a földjüket elveszi a vasút. Egyszerűen: tartottak a modern világtól, tudatosan és kevésbé tudatosan a világgazdaság betörésétől és versenyétől. Például már a közlekedés felosztásával szemben is meglehetősen nagy ellenállás volt országszerte, ami a Jászságban is megnyilvánult.

A modernizálás fő kérdése hosszú ideig az állattenyésztésre alapozott gazdálkodás megszüntetése volt. Azé a gazdálkodásé, amely aránylag kevés közvetlen munkát igényelt, és bizonyos biztonságot nyújtott. A jószágot főképp is lehetett tenni, vásárra lehetett hajtani akármilyen messzire, ahol elkel. Ezt az életformát felcserélni egy olyanra, amelyben az időjárás sokkal nagyobb mértékben úr, kockázatosabb. Nem is beszélve arról, hogy a kinek-kinek jutó föld terjedelme eleve rétegképző erő. A korábbiakhoz, a megszokotthoz képest nagy különbség támadhat emberek között. Nem mindegy, hogy valakinek 30 vagy 40 holdja van, vagy éppen csak 5, és ekközben az önállósra való visszahúzódás tömeges lehetősége is elenyészik.

A XX. századi kis- és kisközép-paraszti *drutermelő* gazdálkodásra való átállásra ez a társadalom éppen rendies szerkezeténél fogva sem volt felkészülve. Véleményem szerint ez az alapkérdés. A manapság sokat emlegetett, de ritkán olvasott Hajnal István az *Osztálytársadalom* című, a magyar századvégről írt kiváló tanulmányában kimutatta, hogy a rendies konzervatív formák között a szegényparasztságnak is megvolt a maga helye. Most ez a hely megsemmisült. Részben azért, mert számuk nagymértékben felduzzadt, a demográfiai robbanás viszonyai álltak elő, a társadalomnak pedig nem volt arra szerve, apparátusa, és persze figyelme sem, hogy mit kezdjen ezzel az új szegényparaszti osztállyal.

Itt jegyzem meg, hogy a probléma levezetésére nagyon fontos és nagyon pozitív példát mutatott a Jászság a maga nagy kirajzásaival. Magam ezzel Nagykoróson találkoztam először,

amikor kiderült, hogy az eredeti református törzslakosság lassacskán a korábbi létszáma alá olvadt. Ezzel szemben a népesség növekedése a XIX. században kívülről, katolikus vidékről és elsősorban a Jászságból jött. Kiderült, hogy a Jászság egy roppant népességtartalécs-medence, amelyik az Alföld első, második, harmadik vagy nem tudom hanyadik benépesítésének forrása, legfőbb mozgatója, kétkezi munkása, haszonélvezője a maga sokgyerekes, roppant szorgalmas és nagyon tanulékony családjainak tízezreivel. Ezek a tanyásként, feleseként, később meg bérlőként megtelepedett jász családok benépesítették a tanyavilágot. A tősgyökös református nagykorósi, kecskeméti gazdák jórésztben megmaradtak a városban, és ezeken a szolgáló népeken át folytatták tanyai gazdálkodásukat.

Külön fejezet ebben az intenzív kultúrák elsajátítása és meghonosítása, amiben az Alföld különböző részeire, a Duna-Tisza közére átrajzott jász népnek jó része volt.

Itt érzem az egyik legfőbb vizsgálóivalót. Ahogy a Jászság megtelt, és a kirajzások nyomán más területek is megteltek, újabb tízezreket már nem tudtak felszívni. Az árugazdaság, az adófizetés kényszerűséggé vált, és közben megmaradt a nagy létszámú sokgyerekes család, mint egyik alapforma a Jászságban. A Jászság a többitől, érzésem szerint, sok tekintetben elütő változata a magyar parasztságnak, amelyben éppen a sokgyerekes család megfeszített, sokirányú állattenyésztő, kertészkedő és iparoskodó intenzív munkája válik tömeges és jellegzetes életformává.

Mindchhez sajátos módon kapcsolódott a babonákkal és szokásokkal átszőtt paraszti-népi vallásosság. Jászberényi emlékeim is arra utalnak, hogy szerették ha közöttük van egy zárda vagy kolostor. Kedvükbe jártak papjainak, hogy azok a szertartásokkal megtegyék a magukét az élet megszentelésének érdekében. Tekintélyt is élvezett a papság. Az egymás közötti viszonyokban is élt a vallás. Kötelező volt, mert az apák meg az anyák is így csinálták, erre nevelték őket. Nem állhattak volna meg a szomszédság előtt, ha el nem mentek volna a templomba.

Összefoglalva, előttünk van egy sajátos, ön maga gazdasági dinamizmusát erősen átélő és ugyanakkor vallásos etnikum. És nem azért, mert autonóm lenne, nem azért, mert jásznak született, és jásznak hal meg. (Hiszen mindezt a Kunságra nem érvényes! Mert ott se sok gyerek, se szorgalom ilyen értelemben.) Éppen azért speciális, mert bizonyos mértékig önelvű kisparaszti tömegfejlődést valósított meg, amely így felelt a kor kihívásaira, így reagált az őket ért hatásokra.

– A hazai modernizáció egyik sokat vitatott – a tájon is érvényesülő – speciális alkérdéséről szeretném véleményét kérni, nevezetesen a zsidóság szerepéről. Beilleszkedésüknek a Jászságban élő idegenekkel szemben megfogalmazott fenntartások, az azokat „gyüttment”-nek nevező gyakorlat miatt különleges akadályai lehettek. Néhány csúcsteljesítmény azonban bizonyítja, hogy a zsidóság mégiscsak alakítója volt az itt élő emberek életszemléletének.

– Amikor én a Jászságban jártam a hatvanas években, akkor ez nem volt igazán élő probléma. Hipotetikusan mégis azt mondhatom, ha egy nép ennyire kompakt, ennyire katolikus, ennyire önérzetes a maga módján, s amelynek eredeti szokásai és erkölcsi az árugazdaság világán kívül keletkeztek, annak komoly fenntartásai lehetnek az árugazdaság exponenciáléval szemben. Azokkal, akik ráadásul nem is keresztények, tehát eleve gyanúsak. Az ilyen körülmények között megjelent és lassanként megtelepedett zsidóság ezért is sokáig megmaradt gettószerű állapotban. Ha utóbb kitört, akkor egyrészt a vagyon, másrészt a tanulás útján tehetett.

Ez is meglehetősen nagy kontrasztot jelentett a kisparaszttal szemben, akinek öt gyereke közül legalább négy ugyancsak kisparaszt lett. A négyelemes paraszt számára nem volt iskola, amely műveltebbé tette volna. A paraszt nem tanulta meg, hogyan kell a pénzből tőkét csinálni, de még a paraszttól lett iparos sem. A jász paraszt fogta magát, és elment a nagykorósi tanyák közé tanyásnak, felszerelte gyerekeit egy-két lóval, tehénnel, hogy az már bérlő lehessen. Pedig ekkorra a pénz forgótőkévé is vált, kamatozott,

át lehetett váltani iskolázásra, tudásra, a gyerek taníttatására, és tudni kellett nem sajnálni az erre szolgáló összeget. A zsidóság egy része valóban tisztában volt azzal, hogy a tudásba fektetett tőke visszaszolgál. Nem a gyerek adta vissza, de visszakapta a család rangjával és öntudatával. Kiderült az, hogy a pénz meg a tudás kiemelheti az embert a Monarchiában, mert az értelmiség útja az egyetemeken át megnyílt az ügyvédi, orvosi és más úri státusok felé.

- Végül, időben most nagyot ugorva, az 1940-es évek végén, az '50-es évek elején mégiscsak berobbant ide a modernizáció. Igencsak váratlanul, méghozzá meglehetősen brutális módon. A deportáltak által épített, hadicélokot szolgáló hűtőgépgyár abszolút tájidegenként került ide, a későbbiekben viszont nagyon is beleszerveződött a tájba. Méghozzá úgy, hogy tulajdonképpen a gyár alakított ki magának egy sajátos világot. A centralizált közigazgatás mindenféle helyi autonómiát megfojtott, eközben a hűtőgépgyár, élve az adódó lehetőséggel, nagyívű pályát futott be. Számomra mégis úgy tűnik, hogy a megjelent modernizációt meglehetősen nehezen tudta megemészteni ez a népesség.

- Nem tudom pontosan lemérni, hogy ezt az életformaváltást miként tudta átélni ez a nép. Tudok négy vagy öt családot, akik egy nemzedékváltás

során megtalálták kelyüket a hűtőgépgyárban. Azt hiszem, magát a gyárat és a gyár különféle jársági alegységeit megszerették az emberek. Legalábbis nekem azt mondták, és valahol Gorganc Ignác is így nyilatkozott. Mindenestre az volt a benyomásom, hogy néhány év átmeneti zűrzavar elteltével ez a váltás megtörtént. Gorgancról egyébként érdemes lenne monográfiát írni. Ő azért tudott nagy emberré válni, mert a szakemberek jó kiválogatásával egyszerre bizonyult szerencsés kezű gazdasági vezetőnek, és ugyanakkor egy kegyes patrónus nagyúrnak.

Ezzel visszakanyarodunk az előbbiekben érintett utórendiség problémájához. A gyár itt valóban nagyhatalommá változott, és patrónusa lett számos dolognak: a sporttól a kultúráig, a csecsemőgondozástól a kórházak felszereléséig. Az az érzésem, hogy a modern és nem modern ipar behelyeződése a magyar vidék adott társadalmába több okból erősen utórendi jellegű volt és maradt. Olyan, amely újabb függési viszonyokat teremtett. Kialakult a nem egyértelműen örökölhető, de mégis sok tekintetben örökítő előjogok és az előjogoktól való megfosztottság több tagozatú rendszere.

Ez oldottabb, mint a feudális alapzatú, ebben van mobilitás, van választási lehetőség, a következő nemzedék máshonnan indul el, de mégis-

csak függőségi rendszer... Ez nem egyedüli magyar jelenség, hiszen eléggé közismert, ahogy Japánban a feudalizmus alapszöveve átnőtt a kapitalizmusba. Ott az ipar mindenütt átvette a föld szerepét, és az emberek egy idő után nem a földhöz, hanem a vállalat-hoz lettek hűek. Ugyanott a segédszemélyzet felügyel, és tisztos megfélemlítéssel engedelmisségben tartja az emberek tömegét, akik egyébként erre hajlanak is, hiszen így vannak nevelve. Nálunk megannyi hasonlóság ellenére mégsem egészen ez érvényesült. Mert itt kiépült a második gazdaság és a szabad munkahelyválasztás gyakorlata. Az alulról kiinduló rejtett bérfelvéreési, korrigálási mozzanatok belejártak ebbe, átfurmálták ezt a rendszert.

Mára viszont újra kiéleződött ez a probléma, és ez életbevágóan fontos kérdés. Annyi munkahely esik ki, hogy újra fennáll a refeudalizálódás esélye, rengeteg ember kerülhet függő helyzetbe. Ettől pedig hatalmasabbak lesznek a kishatalmasok, mint eddig voltak. Ebből valószínűleg egy új struktúra fog kialakulni, amelyben újra fognak éledni a személyes függésnek való alárendelés mindenféle formái. Legalábbis ez az egyik tendencia.

Czobor Sándor: Flókos ördög
Reprodukció: ifj. Papi Lajos